

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SAFEVİ DEVLETİ'NDE MEZHEP ÇEKİŞMESİNİN SİYASETE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ALİ TARIN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ABDOLVAHİD SOOFİZADEH

AKSARAY 2023

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SAFEVİ DEVLETİ'NDE MEZHEP ÇEKİŞMESİNİN SİYASETE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN ALİ TARIN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ABDOLVAHİD SOOFİZADEH

AKSARAY 2023

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Hasan Ali

Soyadı : TARIN

Bölümü : TARİH

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı: Safevi Devleti'nde Mezhep Çekişmesinin Siyasete Etkisi

İngilizce Adı: The Effect of Sectarian Conflict on Politics in the Safavid State

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Hasan Ali TARIN

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Hasan Ali Tarın tarafından hazırlanan “Safevi Devleti’nde Mezhep Çekişmesinin Siyasete Etkisi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Doç. Dr. Abdolvahid Soofizadeh)

İmza

(Tarih Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Selim Serkan Ükten)

(Tarih Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Eralp Erdoğan)

(Tarih Anabilim Dalı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi: 22/06/2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı, danışman hocam Doç. Dr. Abdolvahid Soofizadeh'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Kendisi her bir soruma sabırla cevap vererek, çalışmamın gerçekleştirilmesine yardımcı olmuş ve destek sağlamıştır. Ayrıca, Lisans eğitimimden başlayarak Yüksek Lisans eğitimimi tamamlamam konusunda yardımcı olan başta Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü başkanı Prof. Dr. Necmettin Aygün ve diğer tüm hocalarıma teşekkür borçluyum. Değerli jüri üyeleri Doç. Dr. Selim Serkan Ükten ve Doç. Dr. Eralp Erdoğan'a da katkıları ve emekleri için minnettarım. Tez çalışmamın düzenleme aşamasında fikirlerini paylaşan arkadaşım Merve Meltem Boz, Emre Soytürk ve süreç boyunca her zaman arkamda olan kıymetli annem Sultan Tarın ve eşim Işıl Tarın başta olmak üzere tüm aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SAFEVİ DEVLETİ'NDE MEZHEP ÇEKİŞMESİNİN SİYASETE
ETKİSİ

(Yüksek Lisans)

Hasan Ali TARIN, AKSARAY 2023

ÖZET

İslamiyet'i kabul ettikten sonra mezhep çatışmaları ile tanışan Selçuklular kendilerini Şii İslam'a karşı Sünni İslam'ı müdafaa ederken bulmuşlardı. Şii Büveyhiler, Şii Fatımiler ve Batını hareketin temsilcisi olan Hasan Sabbah ile mücadele eden Selçuklu yönetici ve vezirleri bu hedef doğrultusunda birtakım sosyal ve siyasi icraatlarda bulunmuşlardı. Moğolların Anadolu ve İran coğrafyasına gelerek buralarda yapmış oldukları zulümler buralarda yaşayan toplulukları tasavvufi oluşumlara yöneltmişti. İlhanlı Devleti zamanında kurulan Erdebil Tekkesi Mevlana ve Hacı Bektaş'ın tarikatlarından sonra ortaya çıkmış olan en kuvvetli tasavvufi oluşumdu. Erdebil merkezli ve Sünni inanış ekseninde kurulan Erdebil Tekkesi Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanlarında Şiilik mezhebine doğru bir dönüşüm içerisine girmişti. Anadolu ve İran'dan çok sayıda gayri Sünni grupların desteğini alan ve iyiden iyiye kuvvetlenen Erdebil Tarikatı'nın siyasi ve mezhebi dönüşümü Şeyh İsmail'in Safevi Devleti'nin kurması ile birlikte tamamlanmıştı. Devletini kurar kurmaz Şiiliği resmi mezhep ilan eden Şah İsmail komşusu olan Sünni devletler ile çekişmeler içerisine girmişti. İran'da Şiiliği yaymak için türlü katliamlarda bulunan Safevi hükümdarı dedesi ve babası zamanında Şiiliğin yayılmasını engelleyen Sünni Şirvanşahları tepelemişti. Birbirlerine karşı olan dini suçlamalar gibi birtakım sebepler ile Osmanlılar ve Özbekler ile de çatışmalara başlayan Şah İsmail siyasi çıkarları neticesinde Sünni Babürlüler ile ittifak yapmıştı. Devletin kuruluşunda önemli bir yeri olan Kızılbaşlar Şah Tahmasb döneminden itibaren büyük bir tehlike olarak görülmeye başlanmış ve yönetimden uzaklaştırılmaları ve Şiileştirilmeleri için çeşitli çalışmalar başlatılmıştı. Özbeklerin ortadan kalmasına kadar sürekli olarak çekişmeler içerisinde bulunan iki devlet arasında Osmanlılar da önemli bir yer tutmuştu. Şii Safevilere karşı Sünni Özbekler ile ittifaklar kuran Osmanlı yöneticileri Sünniliğin en önemli temsilcisi olmaktaydı. Mezhepsel meseleler hasebiyle sürekli ihtilaf halinde bulunan Safeviler ve Osmanlılar arasında yapılan bazı antlaşmalar ile İran'da Sünni mezhebinin değerlerine karşı yapılan kötü eylemler önlenilmeye çalışılmıştı. Safevilerin Kızılbaşları siyasi ve askeri manada etkisizleştirmek için yapmış oldukları toprakların statülerinin değiştirilmesi uygulaması zamanla stratejik bölgelerde askeri açıkların oluşmasına sebebiyet vermişti. Özellikle Şah Süleyman ve Şah Hüseyin dönemlerinde

tasavvuf ve tasavvufa yakın olan Kızılbaşlar gibi bazı kesimler ile İran’da bulunan Sünni, Zerdüşt ve Yahudilere karşı uygulanan sert politikalar devletin yıkılış sürecini hızlandırmıştı. Dini baskılara daha fazla dayanamayan ve Safevi Devleti’nin askeri ve siyasi anlamdaki kötü halini gören Sünni Afganlar ayaklanma çıkarmış ve bu ayaklanmayı Nadir Bey Afşar bastırabilmişti. Afgan ayaklanmalarını bastıran Nadir Bey daha sonra Safevi hanedanına son vermiş ve kendi devletini kurmuştu. Bu çalışmada Safevi-Özbek ve Osmanlı üçgeninde meydana gelmiş olan çekişmelerin dini, iktisadi ve daha başka boyutlarına değinilmiştir.

Bilim Kodu: 117505

Anahtar Kelimeler: Erdebil Tekkesi, Safeviler, Kızılbaşlar, Osmanlılar, Şii, Sünni

Sayfa Adedi: 177

Danışman: Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THE EFFECT OF SECTARIAN CONFLICT ON POLITICS IN THE
SAFAVID STATE

(M.A. Thesis)

Hasan Ali TARIN, AKSARAY 2023

ABSTRACT

The Seljuks, who met with sectarian conflicts after accepting Islam, found themselves defending Sunni Islam against Shiite Islam. Seljuk rulers and viziers who struggled with the Shiite Buyids, Shiite Fatimids and Hasan Sabbah, the representative of the Batini movement, made some social and political actions in line with this goal. The persecutions of the Mongols by coming to Anatolia and Iran had led the communities living there to mystical formations. Erdebil Lodge, which was established during the Ilkhanid State, was the strongest Sufi formation that emerged after the sects of Mevlana and Hacı Bektaş. Erdebil Lodge, centered in Erdebil and founded on the axis of Sunni belief, had undergone a transformation towards the Shiite sect during the times of Sheikh Cüneyd and Sheikh Haydar. The political and sectarian transformation of the Ardebil Sect, which received the support of many non-Sunni groups from Anatolia and Iran and became stronger, was completed with the establishment of the Safavid State of Sheikh Ismail. Shah Ismail, who declared Shiism as the official sect as soon as he founded his state, entered into conflicts with his neighbor Sunni states. The Safavid ruler, who carried out various massacres in order to spread Shiism in Iran, crushed the Sunni Shirvanshahs, who prevented the spread of Shiism during the time of his grandfather and father. Shah Ismail, who started conflicts with the Ottomans and Uzbeks for some reasons such as religious accusations against each other, made an alliance with the Sunni Mughals as a result of his political interests. Kizilbash, who had an important place in the establishment of the state, started to be seen as a great danger from the time of Shah Tahmasb and various efforts were started to remove them from the administration and to be Shiite. The Ottomans also had an important place between the two states, which were constantly in conflict until the disappearance of the Uzbeks. The Ottoman rulers, who formed

alliances with the Sunni Uzbeks against the Shiite Safavids, were the most important representatives of Sunnism. With some agreements made between the Safavids and the Ottomans, who were in constant conflict due to sectarian issues, bad actions against the values of the Sunni sect in Iran were tried to be prevented. The practice of changing the status of the lands, which the Safavids had made to neutralize the Qizilbash politically and militarily, led to the formation of military deficits in strategic regions over time. Especially during the reigns of Shah Suleiman and Shah Hussein, the harsh policies implemented against some groups such as the Qizilbash, who were close to Sufism and Sufism, and the Sunnis, Zoroastrians and Jews in Iran, accelerated the collapse of the state. The Sunni Afghans, who could not stand the religious pressures and saw the military and political situation of the Safavid State, started an uprising and Nadir Bey Afşar was able to suppress this uprising. Nadir Bey, who suppressed the Afghan uprisings, later put an end to the Safavid dynasty and established his own state. In this study, the religious, economic and other dimensions of the conflicts that took place in the Safavid-Uzbek and Ottoman triangle were mentioned.

Science Code: 117505

Key Words: Ardebil Lodge, Safavids, Qizilbash, Ottomans, Shia, Sunni

Page Number: 177

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ.....	1
I. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	1
II. Bölüm ve Kaynak Tanıtımı.....	1
1. Tekmiletü'l-Ahbar (Safeviler).....	3
2. Safevi Tarihi.....	3
3. Aşıkpaşaoğlu Tarihi.....	3
4. Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't-Tevarih).....	3
5. Kitabü't Tarih-i Künhü'l-Ahbar.....	4
6. Safevi Şahı II. İsmail (Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu).....	4
7. Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi.....	4
8. Tezkire.....	5

9. Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi).....	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
A. Şiilik ve Anadolu Aleviliği'nin Ortaya Çıkışı.....	6
B. Safevi Devleti'ne Kadar Geçen Zamanda Anadolu ve İran Coğrafyasında Şiiliğin Gelişimine Genel Bir Bakış.....	9
C. Moğolların Gelmesi ile Beraber İran ve Anadolu Toprakları.....	16
1. Moğollar ve Harezmşahlar Arasındaki İlişkiler.....	16
1.1. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultanı I. Alaeddin Keykubad ve Celaleddin Harezmşah Arasındaki Münasebetler.....	20
1.1.1. İlişkilerin Bozulması ve Yassı Çemen Savaşı.....	22
1.2. Celaleddin Harezmşah'ın Öldürülmesi ve Bundan Sonra Harezmşah Askerlerinin Akıbeti.....	23
1.3. Anadolu Selçuklu-Moğol Münasebetlerinin Başlaması.....	24
1.4. Köseadağ Savaşına Giden Süreç İçerisinde Selçuklu Memleketinde Meydana Gelen Olaylar.....	26
1.4.1. Babailer (Baba İshak) İsyanı.....	27
1.4.2. Erzurum'un Moğollar Tarafından İşgal Edilmesi ve Köseadağ Savaşı.....	29
1.5. II. İzzeddin Keykavus'un Tahta Oturması ve Anadolu Selçuklu Yönetimine Moğol Müdahaleleri.....	30
1.6. İran'da İlhanlı Moğol Devleti'nin Ortaya Çıkması ve İsmaililere Karşı Girişilen Mücadeleler.....	31
1.7. Memlük Sultanı Baybars'ın Anadolu Seferi ve Moğollara Karşı Ortaya Çıkan Karamanoğulları İsyanı.....	32

1.7.1. Karamanoğulları'nın Başkaldırması.....	33
1.8. Anadolu'daki Tasavvufi Unsurların Moğol Hakimiyetine Karşı Tutumları ve Faaliyetleri.....	34
1.9. İlhanlılar Devleti'nin Ortadan Kalkması ile Başlayan Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri.....	36
İKİNCİ BÖLÜM.....	40
ERDEBİL TARİKATI'NIN ORTAYA ÇIKMASI VE DEVLETLEŞME SÜRECİ.....	40
2.1. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebili Dönemi.....	40
2.2. Şeyh Sadreddin Musa Erdebili Dönemi	42
2.3. Şeyh Hoca Ali (Alaeddin-i Erdebili) Dönemi	43
2.4. Sultan Şeyh İbrahim Dönemi	45
2.5. Şeyh Cüneyd Dönemi	46
2.6. Şeyh Haydar Dönemi	51
2.7. Sultan Ali Dönemi	56
2.8. Şeyh (Şah) İsmail Dönemi ve Safevi Devleti'nin Kuruluşu.....	58
2.8.1. Safevi Devleti'nde Şiiliğin Resmi Din İlan Edilmesi ve Sünni Tebaanın Durumu.....	62
2.8.2. Şah İsmail'in Şiiliği Tercih Etmesinin Nedenleri.....	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	66
SAFEVİ DEVLETİ'NDE MEZHEP ÇEKİŞMESİNİN İÇ VE DIŞ SİYASETE ETKİSİ.....	66
Şah I. İsmail (1501-1524).....	66
I. İç Siyaset.....	66

1. Kızılbaşların Yönetimden Uzaklaştırılmalarına Dair Birtakım Çabalar.....	66
II. Dış Siyaset.....	67
1. Özbekler ile İlişkiler.....	67
1.2. Özbeklerin Safevi Devleti'nin Sınırlarına Kadar Dayanması.....	68
1.2.1. Muhammed Şeybani Han ve Şah İsmail Arasındaki Mektuplaşmalar.....	69
1.2.2 Safevilerin Horasan Seferi.....	72
1.2.3. 1510-1524 Yılları Arasında Meydana Gelen Çarpışmalar ve Özbekler Karşısında Şii-Sünni İttifakı.....	73
1.3. Osmanlı Devleti ile İlişkiler.....	75
1.3.1 Anadolu'da Çıkan Kızılbaş İsyanları.....	76
1.3.1.1. Karaman İsyanı.....	77
1.3.1.2. Şah Kulu İsyanı.....	77
1.3.1.3. Nur Ali Halife İsyanı.....	79
1.3.2. Çaldıran Savaşı'na Giden Süreçte Anadolu'da Kızılbaş Takibatı ve Osmanlı-Özbek Yakınlaşması.....	80
1.3.3. Çaldıran Muharebesi ve Sonuçları.....	82
1.3.4. Çaldıran Muharebesi'nin Akabinde İran Topraklarında Akkoyunlu İsyanları ve Akkoyunlu Sülalesinin Tarih Sahnesinden Silinmesi.....	84
1.3.5. Memlük Devleti'nin Safevileri Desteklemesi ve Osmanlılar Tarafından Ortadan Kaldırılması.....	85
1.3.5.1. Mercidabık ve Ridaniye Muharebeleri.....	86

1.3.6 Safevi-Özbek-Osmanlı Rekabetinde Hristiyan Devletler: Dini ve İktisadi Çekişmeler.....	87
Şah I. Tahmasb (1524-1576).....	89
I. İç Siyaset.....	89
1. Safevi Devleti İçerisindeki Kızılbaş Reislerin Güç Çekişmeleri.....	89
2. Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti.....	91
2.1. İran Şahı'nın Kızılbaş Gelenek-Göreneklerinden Vazgeçerek Bunları Yasaklaması ve Şiiliğe Sıkı Sıkıya Bağlanması.....	91
2.1.2. Kızılbaş Aşiretlerin Şiileştirilmeleri İçin Yapılan Girişimler.....	93
II. Dış Siyaset.....	95
1. Sünni Şirvanşahların Ortadan Kaldırılması.....	95
2. Özbekler ile İlişkiler.....	96
2.1. Özbeklerin Herat ve Meşhed'i Kuşatması.....	97
3. Osmanlı Devleti ile İlişkiler.....	98
3.1. Osmanlı Devleti'nin Şark Seferleri.....	99
3.1.1. Irakeyn Seferi.....	100
3.1.2. Elkas Mirza Meselesi ve Sultan Süleyman'ın Yeni Şark Seferi.....	101
3.1.3. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Seferi ve 1555 Amasya Barışı...102	
3.1.4. Safevi-Osmanlı Savaşlarının Tetikleyicisi: Şii Teberrailerin Rolü ve İki Devlet Arasında Yapılan Antlaşmalara Yansıması.....	104
3.1.5. Osmanlı Devleti'nin Safeviler Karşısında Özbekler Üzerindeki Tesirleri.....	105
Şah II. İsmail (1576-1577).....	106
I. İç Siyaset.....	107

1. Şah II. İsmail'in Sünniliğe Temayülü ve Kızılbaş-Şii Aleyhtarı Faaliyetleri.....	107
2. II. İsmail'in Sünniliğe Olan Meylinin Muhtemel Nedenleri.....	108
Muhammed Hüdabende (1578-1587).....	109
I. İç Siyaset.....	109
1. Ortaya Çıkan İç Çekişmeler.....	109
1.1. Seyyide Ulya Hatun ve Kızılbaş Beyleri Arasında Yaşanan Mücadeleler.....	110
1.2. Muhammed Hüdabende'nin Yönetimine Karşı Çıkarılan Kızılbaş Ayaklanması.....	111
II. Dış Siyaset.....	112
1. Özbekler ile İlişkiler.....	112
2. Osmanlı Devleti ile İlişkiler ve Osmanlı-Özbek İttifakı.....	112
Şah I. Abbas (1587-1629).....	113
I. İç Siyaset.....	113
1. Devlet İçerisindeki Kızılbaş Beylerine Karşı Girişilen Mücadeleler...	113
II. Dış Siyaset.....	116
1. Özbekler ile İlişkiler.....	116
1.1. 1592 Yılından Şah Abbas'ın Vefatına Kadar Geçen Sürede Safevi-Özbek İlişkileri.....	117
2. Osmanlı Devleti ile İlişkiler.....	119
2.1. 1590 Ferhat Paşa (İstanbul) Antlaşması.....	119
2.2. Şah Abbas'ın Avrupalı Devletler Arasında Müttefik Arayışı ve Hristiyanların Safevi Ordusunu Modernleştirme Konusundaki Yardımları: Diplomatik Girişimler ve Askeri İş Birliği.....	120

2.3. Osmanlı- Safevi Savaşının Tekrar Başlaması	121
2.4. 1612 Nasuh Paşa Antlaşması.....	122
2.5. Osmanlı-Safevi Savaşlarının 3. Dönemi ve 1618 Serav Barışı.....	123
3. Osmanlıların Safevi Devleti'ne Karşı Özbekler Üzerinde Oynadığı Rol.....	125
Safevi Devleti'nde Şah Safi Döneminden Yıkılışa Kadar Geçen Zamanda Ortaya Çıkan Önemli Gelişmeler (1629-1736).....	126
I. Dış Siyaset.....	126
1. Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın Revan ve Bağdat Seferleri.....	126
1.1. Kasr-ı Şirin Antlaşması (17 Mayıs 1639).....	128
Şah II. Abbas (1642-1666).....	129
I. İç siyaset.....	129
1. Kızılbaşların Güçlerinin Kırılması ve Hristiyan ve Yahudilerin Durumları.....	129
II. Dış Siyaset.....	130
1. Komşu Devletler ile İlişkiler.....	130
Şah Süleyman (1666-1694).....	130
1. İran'da Bulunan Dini Gruplara Karşı İzlenilen Baskı Siyaseti.....	130
Şah Hüseyin (1694-1722).....	131
1. Muhammed Bakır Meclisi'nin Şiilik Lehine Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	131
2. Afganların İran'ı İşgali.....	132
Şah II. Tahmasb (1722-1732).....	134

1. Nadir Bey'in Şah II. Tahmasb'a Desteği ve Afgan İsyanlarının Bastırılması.....	134
2. 1730-1732 Safevi-Osmanlı Çatışmaları ve 16 Ocak 1732 Ahmet Paşa Antlaşması.....	135
Safevi Devleti'nin Son Hükümdarı Şah III. Abbas (1732-1736).....	135
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	142
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU.....	157

KISALTMALAR

Age	: Adı Geçen Eser
Agm	: Adı Geçen Makale
Agt	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Haz	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
vb.	: Ve Benzeri
YYY.	: Yayın Yılı Yok

GİRİŞ

I. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmamızın amacı, Safevi Devleti'nde yaşanan mezhebi çekişmelerin siyaset alanındaki etkisini sistematik bir şekilde analiz etmek ve anlamaktır. Bu bağlamda, devletin siyasi yapısı, yönetim politikaları, toplumsal dinamikler ve etnik gruplar arasındaki ilişkiler incelenecektir. Mezhebi çekişmelerin siyasi liderler üzerindeki etkisi, halkın dinî tercihleri ve mezhebi kimliklerin siyasallaşması gibi konular ele alınacaktır. Ayrıca kaynaklara dayanarak sistematik bir analiz yapmayı hedeflemekte ve Safevi Devleti'ndeki mezhebi çekişmelerin siyaset üzerindeki uzun vadeli etkilerini açıklamayı amaçlamaktadır.

Çalışmamız Safevi Devleti zamanında yaşanan mezhebi çekişmelerin siyasete olan etkisini anlamak için önemli bir araştırma sunmaktadır. İran coğrafyasında etkili olan Safevi Devleti, Şii bir İslam devletidir ve bu dönemde yaşanan mezhebi çekişmeler, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda derin etkiler bırakmıştır. Bu tez, bu etkilerin doğasını ve önemini aydınlatarak tarihî ve sosyal bağlamlarında anlamamıza katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

II. Bölüm ve Kaynak Tanıtımı

Çalışmamız giriş bölümü de dahil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın amacı ve önemi ile birlikte tezimizde kullanılan önemli birtakım kaynakların tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi bakımından Şiilik ve Anadolu Aleviliği'nin ortaya çıkışı ile birlikte Selçuklu ailesinin İslamiyet'i kabul etmesi neticesinde içerisine düştükleri dini çatışmalara yer verilmiştir. Bundan başka Safevi Devleti'ne kadar geçen zamanda İran ve Anadolu'da Şiiliğin gelişimi ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Moğolların gelmesiyle birlikte İran ve Anadolu topraklarında meydana gelen siyasi ve dini değişiklikler ele alınmaktadır. Moğolların Harezmşahlar ile olan ilişkileri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultanı I. Alaeddin Keykubad ve Celaleddin Harezmşah arasındaki münasebetler, İran'da İlhanlı Moğol Devleti'nin ortaya çıkması ve özellikle Anadolu'da meydana gelen olaylar bu bölümde yer almaktadır.

İkinci bölümde, Erdebil Tarikatı'nın ortaya çıkması ve devletleşme süreci incelenmektedir. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebili, Şeyh Sadreddin Musa Erdebili, Şeyh Hoca Ali (Alaeddin-i Erdebili), Sultan Şeyh İbrahim, Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar, Sultan Ali ve Şeyh (Şah) İsmail'in hayatları ve etkileri bu bölümde ele alınmaktadır. Ayrıca Şah İsmail'in kurmuş olduğu devletin resmi mezhebi olarak Şiiliği seçmesini ve bunun nedenleri hakkındaki bilgiler yer almaktadır.

Çalışmamızın son bölümünde ise, Safevi Devleti'nin tarihindeki önemli dönemler ve olaylar, mezhepsel çekişmelerin yanı sıra Hristiyan devletlerle olan ilişkileri de vurgulanarak ele alınmaktadır. İlk olarak, mezhepsel çekişmelerin etkisiyle Kızılbaşların yönetimden uzaklaştırılma çabaları incelenmektedir. Ardından, Özbeklerle ilişkiler ve bu ilişkilerin Safevi Devleti'nin mezhepsel politikaları ve sınırları üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Özbeklerin Sünni bir topluluk olarak Safevi Devleti'ne karşı tutumu ve bu durumun dönemin siyasi dinamiklerine yansımaları incelenmektedir. Ayrıca, Hristiyan devletlerle ilişkilerin Safevi Devleti üzerindeki etkileri de önemli bir konudur. Bu çatışmalar genellikle mezhepsel ayrılıklar ve toprak talepleri etrafında yoğunlaşmıştır. Son olarak, Osmanlı Devleti ile ilişkiler ve bu ilişkilerin mezhepsel çekişmelerin üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Osmanlı-Safevi rekabeti, Sünni ve Şii İslam'ın rekabeti olarak da görülebilir ve bu çekişme dönemin siyasi ve askeri dinamiklerini etkilemiştir. Özetle bu bölüm, Safevi Devleti'nin iç politikası, dini siyaseti ve mezhepsel çekişmelerin döneme olan etkileri hakkında bilgiler yer almakla beraber, Safevi Devleti'nin mezhepsel çekişmeleri, iç politika, dış ilişkiler ve Hristiyan devletlerle olan ilişkileri arasındaki karmaşık etkileşimi anlamamıza yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Çalışmamızda Safevi ve Osmanlı vakainamelerinin yanında özellikle araştırma eserlerden faydalanılmıştır. Tezde kullanmış olduğumuz bu kronikler dönem hakkında Safeviler ve Osmanlıların gözünden vakaları bize sunmaları açısından oldukça önemlidir. Her iki devletin tarihçileri tarafından kaleme alınmış olan eserler, meydana gelmiş olan olaylar hakkında daha detaylı bir araştırma yapmamıza ve daha objektif çıkarımlar yapmamıza olanak tanımıştır. Yine vakainameler gibi dönemin bazı seyyahlarının kaleme almış oldukları seyahatnameler de incelenmiştir. Kullanılan kaynakların tamamının Türkçeye çevirisinin yapılmış olması araştırmacılar için kolaylık sağlamaktadır.

1. Tekmiletü'l-Ahbar (Safeviler)

Bu eser, Safevi Hanedanlığı'nın tarihini konu alan bir kaynaktır. Abdi Beğ Şirazi tarafından yazılmış olan "Tekmiletü'l-Ahbar", Safeviler dönemine dair çeşitli olayları ve hükümdarları ele almaktadır. Çevirmenler Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi, bu eseri Türkçeye aktararak okuyuculara ulaşmasını sağlamışlardır. Kitap, Safevi İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal yapısını, hanedanın kuruluşunu ve genişlemesini ele alarak bu dönemin tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.¹

2. Safevi Tarihi

Bu eser, Abdülatif Kazvini tarafından kaleme alınan ve Safevi Hanedanlığı'nın tarihini inceleyen bir kaynaktır. Kitap, Safevi İmparatorluğu'nun kökenlerinden başlayarak hanedanlığın kuruluşu, hükümdarları ve dönemin siyasi olaylarını ele almaktadır. Çevirmen Hamidreza Mohemmednejad, eseri Türkçeye çevirerek Türk okuyucularına sunmuştur. Bu kaynak, Safevi İmparatorluğu'nun tarihine dair derinlemesine bir anlayış sağlamak için değerli bilgiler içermektedir.²

3. Aşıkpaşaoğlu Tarihi

"Aşıkpaşaoğlu Tarihi", Türk tarihçi Aşıkpaşaoğlu tarafından yazılan bir eserdir. Bu kitap, Türk ve İslam tarihine dair birçok önemli olayı içermektedir. Editörlüğünü Hüseyin Nihal Atsız yapmış ve Ötüken Neşriyat tarafından yayınlanmıştır. Eserde, Safevi dönemiyle ilgili bilgiler ve o dönemde yaşanan olaylar yer almaktadır. Bu kaynak, Türk tarihine ilişkin önemli bir referans olarak kabul edilmektedir.³

4. Şah İsmail Tarihi (Ahseñü't-Tevarih)

Rumlu Hasan'ın "Ahseñü't-Tevarih" adlı eseri, Safevi İmparatorluğu'nun kurucusu Şah İsmail'in tarihini ele almaktadır. Bu kaynak, Şah İsmail'in hayatını, dönemin siyasi olaylarını ve Safevi devletinin kuruluşunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Çevirmen Cevat Cevan

¹ Abdi Beğ Şirazi, **Tekmiletü'l-Ahbar (Safeviler)**, Çev: Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

² Abdülatif Kazvini, **Safevi Tarihi**, Çev: Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.

³ Aşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz: Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

tarafından Türkçeye çevrilen bu eser, Safevi tarihiyle ilgilenenler için önemli bir referans kaynağıdır.⁴

5. Kitabü't Tarih-i Kühü'l-Ahbar

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'nin "Kitabü't Tarih-i Kühü'l-Ahbar" adlı eseri, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ele alan bir kaynaktır. Bu eser, Safevi İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu döneme dair birçok olayı ve tarihi detayı içermektedir. Kitabın editörlüğünü Ahmet Uğur ve diğerleri üstlenmiş ve Erciyes Üniversitesi Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Bu kaynak, Osmanlı-Safevi ilişkileri ve dönemin genel tarihi hakkında kapsamlı bir bilgi sağlamaktadır.⁵

6. Safevi Şahı II. İsmail (Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu)

Hasan Rumlu tarafından yazılan bu eser, Safevi Hanedanı'nın ikinci hükümdarı olan Şah İsmail'in hayatını konu almaktadır. Çevirmenler Hasan Asadi ve Şefaattin Deniz tarafından Türkçeye aktarılan bu kitap, Şah İsmail'in Kahkaha Kalesi'ndeki 20 yıllık hapis hayatını anlatmaktadır. Bu kaynak, Safevi dönemi ve Şah İsmail'in kişisel yaşamı hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.⁶

7. Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi

"Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi" adlı eser, İskender Bey Türkmen tarafından kaleme alınmış ve Ali Genceli tarafından Türkçeye çevrilen bir kitaptır. Kitap, Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından Ankara'da 2019 yılında yayımlanmıştır. Kitap, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in hükümdarlığından başlayarak, Safevi hanedanının tarihini anlatmaktadır. İskender Bey Türkmen, tarihi kaynaklardan derlediği bilgileri kullanarak Safevilerin yükselişi, toprak genişlemesi, dini ve kültürel yapısı, siyasi ilişkileri ve iç siyaseti gibi konuları ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca eserde, Safevilerin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri de ele alınmaktadır. Osmanlı-Safevi rekabeti ve çatışmaları, kitapta detaylı bir şekilde

⁴ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi**, Çev: Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

⁵ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, **Kitabü't Tarih-i Kühü'l-Ahbar**, C. I, Haz: Ahmet Uğur vd., Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

⁶ Hasan Rumlu, **Safevi Şahı II. İsmail (Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu)**, Çev: Hasan Asadi ve Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda, eser hem Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihine hem de İran'ın tarihine dair önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.⁷

8. Tezkire

Şah Tahmasb-ı Safevi'nin "Tezkire" adlı eseri, Safevi İmparatorluğu'nun hükümdarlarından biri olan Şah Tahmasb'ın yazdığı bir otobiyografik metindir. Çevirmen Hicabi Kırlangıç, eseri Türkçeye çevirerek okuyuculara sunmuştur. Kitap, Şah Tahmasb'ın kişisel deneyimlerini, hükümdarlık dönemini ve dönemin siyasi olaylarını içermektedir. Bu kaynak, Safevi İmparatorluğu'nun iç yüzünü anlamak ve Şah Tahmasb'ın perspektifinden olayları değerlendirmek için önemli bir kaynaktır.⁸

9. Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)

Şeref Han'ın "Şerefname" adlı eseri, Osmanlı ve İran tarihine dair bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Kitap, Osmanlı-İran ilişkilerini, Safevi İmparatorluğu'nun hükümdarları ve dönemin siyasi olaylarını ele almaktadır. Çevirmen Mehmet Emin Bozaslan tarafından Türkçeye çevrilen bu eser, Osmanlı-İran ilişkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.⁹

⁷ İskender Bey Türkmen, **Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi**, C. I, Çev: Ali Genceli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

⁸ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, Çev: Hicabi Kırlangıç, Atlas Yayınları, Ankara 2015.

⁹ Şeref Han, **Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)**, C. II, Çev: Mehmet Emin Bozaslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. Şiilik ve Anadolu Aleviliği'nin Ortaya Çıkışı

Hız. Muhammed'in vefatı, İslam toplumunda liderlik konusunda büyük bir boşluk yaratmış ve çeşitli tartışmalara sebep olmuştu. Farklı gruplar, Hız. Muhammed'in halefi olarak kimin atanması gerektiği konusunda anlaşmazlık yaşamışlardı. Bu tartışmalar sonucunda İslam toplumu, farklı liderlik iddialarıyla ayrılmış ve bu durum siyasi ve dini açılardan çeşitli ayrılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Yine ortaya çıkan bu çeşitli tartışma ve anlaşmazlıklar, İslam dini içerisinde farklı mezheplerin oluşumuna zemin hazırlamıştı. Bunlardan Şiilik ve Alevilik, İslam dünyasında önemli mezhepler olarak kabul edilmektedir. Bu iki mezhep, farklı zamanlarda ve coğrafyalarda ortaya çıkmış olmalarına rağmen, İslam'ın farklı yorumlarına dayanmaktadır.

Hız. Muhammed'in vefat etmesinin hemen arkasından onun yerine kimin geçeceği hakkında tartışmalar ortaya çıkmıştı. Medine şehrinde bulunan küçük bir topluluk, halifelığe en layık ismin Hız. Ali olduğu düşüncesini savunmuştu. İlk sıralarda sadece Hız. Ali'nin yakın dostlarından oluşan ve sayıları pek fazla olmayan bu topluluk, zaman içerisinde oldukça geniş bir kitleye sahip olmuş ve onun halifeliği döneminde Şiat Ali (Ali taraftarı) yani Şia ismiyle anılmıştı.¹⁰

Özelikle Hız. Osman'ın ölümü¹¹ ile başlayan bu ihtilaf süreci, Hız. Ali zamanında meydana gelen Cemel Vakası, Sıffin Savaşı, hakem olayı ve akabinde onun vefatıyla devam etmiş, böylelikle fikri mücadele eylemsel mücadeleye evrilmişti. Yönetim tartışmasının merkezinde ise dini referanslar görülmemiş, fakat zaman içerisinde fikri-fiili ayrışmalar dini bir nitelik kazanmıştı. Bu ayrılıkların temelinde, siyasi liderliğin kimin tarafından

¹⁰ Farhad Daftary, **Şii İslam Tarihi**, Çev: Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 46.

¹¹ Hız. Osman'ın öldürülmesinin akabinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan ayrılıklar giderek artmış ve sonunda bunlar iki kısma ayrılmışlardı. Müslüman ahalinin bir kısmı Hız. Ali'nin liderliği altında bir araya gelmiş ve onu halife olarak tanımıştı. Bir diğer grup ise Hız. Osman'ın kanının intikamını almak amacıyla Mekke ve Şam'da birleşmişti. Hız. Ali'nin çevresinde toplanan insanlar, onu siyasi bir lider olarak kabul ederek diğer gruplara karşı cephe almış, ayrıca onun halifeliğinin "nass" (kanıt, delil) ile belirlendiğini ve dolayısıyla bu hakkın ona ait olduğunu iddia etmişlerdi. Bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Çev: Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul YYY., s. 54.

yürütüleceği ve bu liderliğin dini boyutunun nasıl olması gerektiği konusundaki farklılıklar görülmüştü.¹²

Hız. Ali'nin oğlu olan Hız. Hüseyin'in Emevilere karşı olan isyanında öldürölmesi Şii aleminde yeni bir devrin zuhur etmesini sağlamıştı. Hız. Hüseyin'i Kufe kentine çağırın ve onun öldürölmesini sadece izlemekle yetinen birtakım insanlar yaptıkları hatanın farkına varmış ve bu hata sebebiyle günah işlediklerini belirtmişlerdi. Onların bu günahıtan arınmak için izleyecekleri yolun Hız. Hüseyin'in intikamını almaktan geçtiği fikrini ortaya atmışlardı. Tevvabuncular adı ile bilinen bu grup her ne kadar uğraşsalar da bu emellerinde başarılı olamamışlardı. Neticede onların bu hareketi ile Şii düşünce siyasi olarak sahneye çıkmıştı.¹³

Alevilik terimi, asıl anlamıyla "Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven ve ona bağılı olan" anlamlarını içermekle beraber, Hız. Ali'yi en yüce sahabe olarak gören ve onun Hız. Muhammed'den sonra devlet başkanlığına Allah ve Hız. Peygamber tarafından tayin edildiğine inanan insanlar arasında kullanılmıştı. Aynı zamanda bu terim, Ali'nin soyundan gelenlere özel bir bağılılık ve sevgi duyan insanları da kapsamaktadır.¹⁴

Alevilik, İslam dininin yayılma süreciyle beraber Arap olmayan topluluklara da ulaşmıştı. Abbasiler zamanında Türkler ve İranlılar, özellikle askeri alanda yoğun bir şekilde yer almıştı. Bu dönemden itibaren Hız. Ali ve soyunun başından geçen olaylar, özellikle Kerbela olayı, Alevi gruplar arasında yaygın bir biçimde anlatılmış ve böylelikle Hız. Ali ve ailesi fazlasıyla sevilmişti. Hız. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e olan bu aşırı sevgi zaman içerisinde tarikatlara da yansımış ve Hız. Ali'nin kahramanlıkları ile Kerbela Olayı'nın anlatıları Anadolu, İran, Irak ve Horasan bölgelerinde sözlü ve yazılı edebiyatta uzun bir geçmişe sahip olarak yer edinmişti. Söz konusu olaylar, siyasi ve dini ayrışmaların kökenini oluşturmuş ve bundan Türkler, İranlılar ve diğler milletler de etkilenmişti. Bütün bunlardan başka Hız. Ali sembolik bir figür haline gelmiş, Kerbela Olayı ise muhalif hareketlerin merkezi haline gelmişti. Bu etkiler sonucunda Alevilik ve batını düşünce, İslam dünyasında yayılan tasavvuf akımına nüfuz etmiş ve Yesevilik, Vefailik, Hurufilik, Kalenderilik ve Haydarilik gibi tarikatlar ortaya çıkmıştı. Bu tarikatlar, göçebe ve köylü topluluklar arasında etkili olmuş, heterodoks bir İslam anlayışını yaymış ve Ehl-i Beyt sevgisini ön plana

¹² William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 36.

¹³ Mevlüt Koyuncu, "Aleviliğin Menşei Olan Şia'nın Ortaya Çıkışını Etkileyen Tarihsel Olaylar, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, 1 (2015), s. 8-9.

¹⁴ Ethem Ruhi Fıglalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, İzmir 1990, s. 223.

çıkarmıştı. Bu bağlamda Alevilik ve batını düşünce, Anadolu ve İran bölgelerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştu.¹⁵

Özellikle Türkistan sahasında bulunan Türklerin büyük bir kısmı İslamiyet'i içselleştirdikleri esnalarda eski inançlarından gelen gelenekleri yaşatmaya devam etmişlerdi. Bu gruplar İslamiyet'in radikal kurallarını öğretmeye ve yaymaya çalışan din adamlarına saygı duymamış duymamakla beraber, kendilerine eski inançlarındaki kam ve şamanları anımsatan kişilerin yanında yer almış ve bunların şemsiyesi altında toplanmışlardı. Bu ata veya baba olarak bilinen insanlar İslam'ı radikal bir din olarak sunan din adamlarının aksine İslamiyet'i sade ve yüzeysel bir şekilde yaymaya çalışmışlardı. Bu durum da Türkler arasında dini sorumlulukları uygulamaktan neredeyse tamamen uzak ve eski inanışlara daha fazla ağırlık veren bir halk İslam'ının ortaya çıkmasını sağlamıştı.¹⁶

Orhan Yılmaz'a göre Türklerin eski inanışlarından olan Şamanizm Anadolu Aleviliği üzerinde oldukça etkili olmuştu. Anadolu Aleviliği'nde görülen dede-baba makamı ile Şamanizm'deki Kam-Şaman makamı neredeyse birbiri ile aynı özellikleri taşıması açısından önemlidir. Hem Kam hem de dede denilen kişiler birbirine oldukça fazla benzeyen kıyafetler giymekle birlikte her iki inanışta da insanlar sadece kam ve dedeler karşısında secde etmişlerdi. Bütün bu benzerliklerde başka dini ayinler de birbirine benzemektedir. Şamanik ayinlere kadınlar ve erkekler toplu olarak katılırken aynı durum Anadolu Aleviliği'ndeki cem ayininde de geçerlidir. Yine şaman-kam dini törende çalgı aleti olan davulu kullanmış, dedeler ise saz ve bağlama kullanmışlardır.¹⁷

Sadullah Gülten'e göre Türkler İslamlaşırken özellikle Hz. Ali gibi birtakım isimleri Türkleştirmişlerdi. Hz. Fatma Türklerin İslamlaşması ile beraber onların eski inançlarından kalan ve anne ve lohusanın koruyucu tanrıçası olan Umay Ana'nın yerini almıştı. Türkler artık "Umay Ana'nın eli" deyimini "Fatma Ana'nın eli" ile değiştirmiş, ayrıca Fatma Ana'nın eli işlemeli birçok süs eşyası ve takı kötü ruhlardan korunmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştı. Hz. Ali ve evlatlarına da eski Türk mitolojisindeki Tanrı Ülgen ile çocuklarının özelliklerinin aktarıldığı görülmüştü. Bu uygulamalar ile İslam dini ve eski

¹⁵ Ali Yaman, **Alevilik Nedir?**, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 26-28.

¹⁶ Ali Yaman, **Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi**, Nokta Kitap yayıncılık, İstanbul 2012, s. 77.

¹⁷ Şamanizm ve Anadolu Aleviliği arasındaki ilişkiler hakkında verilen bu bilgiler ve daha fazla örnekler için bkz. Orhan Yılmaz, "Alevilikte Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Şamanizm Etkileri", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4 (2014), s. 6-8.

Türk inanışları arasındaki geçişler daha yumuşak bir hale gelmişti.¹⁸ Türkler İslam dinini kendi kültürel ve toplumsal değerleri ile harmanlamış, bunun neticesinde de Türk-İslam kültürü ortaya çıkmıştı.

B. Safevi Devleti'ne Kadar Geçen Zamanda Anadolu ve İran Coğrafyasında Şiiğin Gelişimine Genel Bir Bakış

Oğuzlar Devleti'nde Subaşılık (ordu komutanlığı) görevinde bulunan Selçuk¹⁹, Yabgu'nun²⁰ yerine devletin başına geçmek istemekteydi. Bu amaç doğrultusunda devlet içerisinde kendi kuvvetini iyiden iyiye artırmış ve niyetini açığa çıkaracak hareketlerde bulunmuştu. Onun bu tavırları Hatun'un (Yabgu'nun eşi) dikkatinden kaçmamıştı. Selçuk'un amacını sezen Hatun, Yabgu'yu ve devletin ileri gelenlerini uyarmıştı. Eşinin ikazlarını dikkate alan hükümdar ordusunun komutanını bertaraf etmek kararını almıştı. Buna karşılık Selçuk ise bulunduğu Yenikent şehrinde can güvenliğinin bulunmadığını görmüş ve beraberindeki 100 atlı ile buradan ayrılarak yine Oğuz Devleti'ne bağlı olan Cend şehri civarlarına gelmişti.²¹

Cend şehrinde ahalinin büyük bir çoğunluğu İslam dinine mensuptu. Selçuk ve beraberindekiler Cend şehri civarına geldikten sonra aralarında istişare etmiş ve neticede yeni geldikleri bölgede tutunabilmek için yerli ahalinin büyük bir kısmının dini olan Müslümanlığa geçmek kararını almışlardı. Böylelikle Selçuk ve beraberindekiler Müslüman olmak yolunda ilk adımı atmışlardı. Bununla beraber aynı zamanda Oğuz Devleti ve hatta Müslüman olmayan bütün Oğuzlar ile de ilişkilerini bitirmiş oluyorlardı.²²

960 senesinde Buhara'nın kuzeyinde bulunan Zandak şehrine yanındakilerden birini gönderen Selçuk buranın valisinden İslamiyet'i öğrenmek amacıyla kendilerine din adamı gönderilmesini talep etmişti. Yaşanan bu gelişmelerin akabinde Oğuz Devleti'nin vergi toplamakla görevli memurları bu vazifelerini yerine getirmek amacıyla Cend'e gelmişlerdi. İslamiyet'e henüz girmiş olan Selçuk, artık ırkdaşı olan Oğuz Devleti'ni kafir olarak

¹⁸ Sadullah Gülten, **Türklerin Hz. Ali'si (Destanlar, Efsaneler, Menkıbeler)**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 22-23.

¹⁹ Selçuklu Sultanlarının dedeleri olmakla beraber kendisine "Selçuk Sü Başı" da denilmektedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lugat-it Türk**, C. I, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 478.

²⁰ Eski Türklerde devleti yöneten kişilere "yabgu" denilmekteydi. Bkz. Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz: Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 218.

²¹ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 28-29.

²² Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 21.

görmekteydi. Yabgu tarafından görevlendirilen memurları kovan Selçuk'un bu hareketinin altında Müslümanların kafirlere haraç vermeyeceği düşüncesi yatmaktaydı. Yine bu tavrı ile esasen Yabgu'ya karşı cihad hareketine girişmiş bulunuyordu.²³

Cend şehrinde Yabgu'nun egemenliğini ortadan kaldıran Selçuk bağımsız bir idare kurmuş ve burada kuvvetlenmeye başlamıştı. Ona tabii olan Oğuzlar kısa süre içerisinde komşuları olan devletlerle münasebetlerde bulunmaya başlamışlardı. Bu münasebetlerin ilki Samanoğulları (Samaniler) Devleti ile olmuştu. Karahanlılara karşı Selçuk'tan yardım isteyen Samanilerin yardımına karşılık oğlu Arslan (İsrail) komutasında bir ordu göndermişti. Gönderilen bu kuvvet savaştan muzaffer olarak ayrılmıştı. Alınan galibiyetin ardından Selçuk'un evladı Arslan ve komuta ettiği Oğuzlara Nur Kasabası civarında yurtluk verilmişti.²⁴

Arslan ve maiyetindekilerin Maveraünnehir'e yerleşmelerinden rahatsızlık duyan Karahanlı hükümdarı İlig Han, Gazneliler Devleti'nin başında bulunan Sultan Mahmud'tan yardım talep etmişti. Bunun üzerine Sultan Mahmud Selçuk oğullarına bir elçi göndermiş ve onların büyüklerini huzuruna davet etmişti. Sultan Mahmud'un davetine icabet eden Arslan, Gazne hükümdarı tarafından hoş bir şekilde karşılanmıştı. Sultan Mahmud, Arslan ile arasında geçen bir konuşmadan sonra onun kendi devleti için tehlike arz edebileceğinden endişelenmiş ve akabinde de tutuklatarak hapse attırmıştı. Bunu öğrenen diğer Selçuk oğulları haberi getiren elçiyi derdest etmek niyetinde bulunmuşlar, fakat daha sonra bundan vazgeçmiş ve hediyeler de vererek onu geri göndermişlerdi. Arslan'ın tutsak edilmesinden iki sene sonra Sultan Mahmud'a haber gönderen Selçuk oğulları artan hayvan ve nüfus hasebiyle yaylak ve kışlaklara sığmadıklarını, bundan dolayı Horasan'a geçmelerine müsaade edilmesini istemişlerdi. Sultan Mahmud, devletin diğer üst düzey yöneticilerinin karşı çıkmasına rağmen bu teklife olumlu cevap vermiş ve böylece Selçuklular, Ceyhun Nehri'ni geçerek Nesa ve Baverd civarlarına yerleşmişlerdi.²⁵

1031 senesinden 1037'ye kadar geçen süre içerisinde Oğuzlar sürekli olarak Gazne topraklarını taciz etmişlerdi. Devamlı yapılan seferler sonucunda Çağrı, 1037 yılında Merv şehrini ele geçirmiş ve burada kendi adına hutbe okutmuştu. Çağrı'nın bu icraatı sayesinde Selçuklu Devleti resmen kurulmuştu. 1038 senesinde de Nişabur şehri fethedilmiş, akabinde

²³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 67-68.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 9-10.

²⁵ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, **Müsameretü'l-Ahbar**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 6-9.

Çağrı burada “sultan” ilan edilmişti. Bu gelişmeler üzerine Gazneliler Devleti’nin yeni hükümdarı Sultan Mesud, büyük bir ordu toplayarak Selçuklulara karşı sefere çıkmıştı. Gazne ordusunun bizzat karşısına çıkmaktan kaçınan Selçuklu ordusu, Sultan Mesud’un kuvvetlerini binlerce kilometre arkasından sürüklemiş ve vur kaç taktikleriyle yıpratmaya çalışmıştı. Aynı zamanda Gazne şehirleri Selçuklular tarafından tek tek ele geçirilmiş, ele geçirilen şehirlerde yerli ahaliye karşı hoşgörü ve iyi tutum sergilenmişti. Selçukluların bu iyi davranışları ile beraber yerel ahali onlarla iş birliği yapmaya başlamıştı. Onların Selçuklulara yardım ettiğini bilen Gazneli Mesud şehirleri tekrar ele geçirmesiyle beraber ahaliyi cezalandırmıştı. İşte Sultan Mesud’un bu hareketi ahalinin Selçukluları daha da benimsemesine neden olmuştu. Bir sene süren çatışmalar sonucunda nihayet iki ordu Dandanakan denilen yerde karşı karşıya gelmiş ve savaş Selçuklu muzafferiyeti ile sonuçlanmıştı. Bu zafer sonrasında Selçuklular İran’ı tamamıyla ele geçirmiş ve buradan Şarki Anadolu, Irak ve Suriye bölgelerine inmeye başlamışlardı.²⁶

Endülüs’te Emevi iktidarına son vererek onların yerine geçen Abbasiler kendilerini Şiiler ile bir anlaşmazlık içerisinde bulmuştu. Şii fırkalar Abbasi iktidarında hak talep etmeye başlamıştı. Onların taleplerine karşılık olarak Abbasi halifesi bir Cuma hutbesinde kendisine halifelüğün Allah tarafından verildiğini belirtmişti. Halifenin bu sözlerine fazlasıyla kızan Şiiler isyan hareketlerine başlamışlardı. Şiiler bu isyanlarda her ne kadar başarısız olsalar da Abbasilerin Kuzey Afrika’daki otoriteleri kökten sarsılmış ve bu da bölgede yeni müstakil devletlerin kurulmasına sebebiyet vermişti. Buradaki gelişmeler ise önemli olarak Şii bir devlet olan Fatımilerin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bu gelişmeler dahilinde 968 senesinde temeli atılan Fatımi Devleti, okuttukları hutbelerde Abbasi halifesinin adını çıkarmış ve paraların üzerindeki ismini de silmişlerdi. Bundan başka Şii ezanını uygulamaya koymuş ve aynı zamanda sahabeye karşı olan küfür geleneğini başlatmışlardı. Şii olan Büveyhiler ve Fatımilerin özellikle Kahire ve Mısır’da sağladıkları hakimiyet sahası ile beraber Şii mezhebi İslam dünyasında neredeyse egemen bir güç haline gelmişti.²⁷

Selçuklular ve Abbasi Halifeliği karşılıklı elçiler gönderilmek suretiyle münasebetlerde bulunmaktaydı. Halifelik tarafından Tuğrul’a hilatler gönderilmiş ve çeşitli unvanlar verilmişti. Halife ile Tuğrul arasında süren dostane ilişkiler neticesinde İslam dininin temsilcisi olan Abbasi Devleti Selçukluları resmen tanımıştı. Abbasi Halifesi, Şii

²⁶ Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 79-80.

²⁷ Murat Erkoç, “Selçuklu Devleti ile Büveyhi Devleti Arasında Yaşanan İktidar Mücadelesinin Bağdat’ta Yaşayan Sünnilerin ve Şiilerin üzerine Etkisi”, **Tarih ve Gelenek Degisi**, 2 (2020), s. 596-597.

Büveyhoğullarının²⁸ baskılarından kurtulmak amacıyla Selçuklulardan yardım talep etmişti.²⁹ Bütün bu gelişmelerin yanında Şii Büveyhoğulları Selçukluların hakimiyeti altında olan Şiraz ve civarlarını ele geçirmiş, Tuğrul Bey adına okutulan hutbelere son vererek kendi adlarına hutbe okutmuşlardı.³⁰ Yaşanan olaylar neticesinde 1055 senesinde Bağdat'a gelen Tuğrul, Büveyhilerin tam yüz on yıl boyunca devam eden Bağdat hakimiyetine son vermişti. Böylelikle Büveyhiler Devleti de tarih sahnesinden silinmişti. Ayrıca Tuğrul henüz Bağdat'ta iken halifeliğin hazinesini Selçuklu hazinesine aktarmış ve asırlardır devam etmekte olan bu makamın yetkilerini kendi üzerine almıştı. Yaşanan bu gelişmelerin beraberinde kendisine maaş bağlanan Halife, 1056 senesinde Çağrı'nın kızı Hatice Arslan Hatun ile evlendirilmişti.³¹

Günden güne yayılmaya devam eden Şiilik ve onun temsilcisi Şii Fatımi Devleti, Sünni İslam'ın temsilcisi ve koruyucusu Selçukluların dikkatini çekmekteydi. Şiiliği egemen güç haline getirmek için büyük uğraşlar veren ve Büveyhilere bağlı bulunan Besasiri adında bir kumandan, Tuğrul henüz Bağdat'a gelmeden önce buradan kaçmıştı. Fatimiler tarafından kendisine verilen Rahbe'de karargâh kuran Besasiri, Mısır'dan gelen yardımlar neticesinde güçlenmiş ve Bağdat üzerine sefere çıkmaya niyetlenmişti. Bunun haberini alan Tuğrul Besasiri'den önce davranmış ve amcasının oğlu olan Kutalmış'ı onun üzerine göndermişti. Sincar'da karşılaşan Kutalmış ve Besasiri'nin kuvvetleri arasında gerçekleşen savaşı Selçuklular kaybetmişti. Besasiri Selçuklular karşısında aldığı zaferin ardından Musul'da Şii Fatimiler adına hutbe okutmuştu.³²

27 Aralık 1058 tarihinde Bağdat'a giren Besasiri Ocak 1059 itibarıyla şehre neredeyse tamamen hâkim olmuştu. Burada halifeyi tutsak almış, onun eşi ve Çağrı'nın kızı olan Arslan Hatun'a ise zarar vermeyerek oldukça saygılı bir şekilde davranmıştı. Bağdat şehrinde ise sokaklar yağmalanarak talan edilmişti. Besasiri Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Şii Fatımi halifesine şehrin işgali ve burada yaptıklarından bahsettiği bir mektup göndermişti.³³ Tuğrul

²⁸ Safevi Devleti'ne kadar İran ve Azerbaycan bölgelerinde halk çoğunlukla Sünni inanca mensup olmaktaydı. Şiiliğin tarihte ilk defa bu coğrafyada resmi mezhep olarak kabul edilmesi Büveyhiler zamanında gerçekleşmişti. Sonrasında Selçukluların buraya gelmesi neticesinde bölgede Sünnilik mezhebi ekseriyet kazanmaya başlamıştı. Bkz. Günel Rahimli, "Halk İslamı ve Kızılbaşlık", **Akademik Hassasiyetler**, 8 (2017), s. 63.

²⁹ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 174-176.

³⁰ Erkoç, **agm**, s. 607.

³¹ Erkan Göksu, **Selçuklular (Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları)**, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 77.

³² Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 240-242.

³³ Sibt İbnu'l – Cezvi, **Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular**, Ter. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 52-63.

Bağdat'ı kurtarmak için buraya sefere çıkmış, fakat Besasiri onun karşısına çıkmaya cesaret edememiş ve elinde tuttuğu şehri terk etmişti. Yaşanan olumsuz gelişmelerden Fatimileri sorumlu tutan Selçuklu sultanının şehre gelir gelmez yaptığı ilk icraat halifeyi tekrar tahta oturtmak olmuştu. Besasiri'ye gelecek olursak, 1060 senesinde Selçuklu komutanlarından olan Humartekin tarafından öldürülmüştü.³⁴

Selçukluların halifeliği Şiilik ve taraftarlarına karşı müdafaası devletin siyasetinin başlıca ilkelerinden birisini ortaya çıkarmıştı. Tuğrul'dan sonra Sulçukluların başına geçen Alp Arslan, Fatimileri ortadan kaldırmaya çalışmış ve bunlara karşı Sünni İslam'ı kuvvetlendirmek amacıyla Nizamiye Medreseleri'ni kurdurtmuştu.³⁵

Mezhepler arasındaki çekişmeler özellikle dini olmak üzere siyasi ve toplumsal düzeyde etkiler yaratmıştı. Müslüman devletler ve topluluklar arasında mezhebi kimlikler, bireylerin ve devletlerin birbirleri arasındaki ilişkileri etkileyen önemli bir faktör haline gelmişti.

Selçukluların karşısına Sünni İslam'ın koruyuculuğu açısından önemli bir mesele olarak da Batını hareket ve bunun lideri olan Hasan Sabbah çıkmıştı. On İki İmam mezhebine bağlı olan Hasan Sabbah'ın babası bu mezhebi mensubiyeti hasebiyle birçok defa sapkınlık ile suçlanmış ve oldukça zorlu zamanlardan geçmişti. Hasan Sabbah böyle zorlu bir dönemde Raduyan'da dünyaya gelmiş ve ilk eğitimlerini babasından alarak yetişmişti. İlerleyen zamanlarda Batını hareketine mensup olan Zerrab adında birisiyle görüşen Hasan, İsmaili³⁶ doktrini hakkında bilgi sahibi olmuş ve akabinde Necin Sarrac'tan bu mezhebi öğrenerek düşüncelerini geliştirmişti. Batınlık hakkında kendisini iyiden iyiye geliştiren Hasan Sabbah, Abdulmelik Attaş'ın en çok güvendiği ve sürekli yanında tuttuğu Mümin aracılığıyla Batınilige girmişti. 1072 yılında Râdûyân'a gelen Abdulmelik Attaş, burada Hasan Sabbah ile bir mülakat yapmış ve onu beğenerek dailik (halife) adaylığına seçmişti. Hasan Sabbah,

³⁴ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 244.

³⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 362.

³⁶ Adını İsmail b. Cafer'den alan İsmailiyye'nin destekçileri altıncı İmam olan Ca'fer'in imametini savunmuşlar ve onun ölümünü kabullenememişlerdi. Bkz. Mustafa Öz ve Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İSMÂİLİYYE", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismailiyye>, Erişim: 01.06.2023; Bunlara göre İmam Cafer hayatını saklı olarak devam ettirmekle beraber kıyamete yakın bir zamanda mehdi olarak ortaya çıkacak ve dünyaya adaleti getirecekti. Bkz. Fehmi Soğukoğlu, "Oluşum Süreçleri ve Ayrışan Yönleriyle Zeydiyye, İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye Üzerine Bir İnceleme" **Atlas Dergisi**, 15 (2018), s. 1787; İsmailiyye hakkında daha kapsamlı bilgiler için ayrıca bkz. Muhammed Bin Abdülkerim, **Dinler ve Mezhepler Tarihi (el-Milel ve'n-Nihal)**, Çev: Muharrem Tan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 159-166.

Abdûlmelik Attâş'ın bu hareketi ile beraber insanları Batîni hareketin içërisine davet etmek konusunda sorumlu bir şahıs haline gelmişti.³⁷

Sultan Melikşâh da Fatîmiler ve özellikle Batîni hareketin başı olan Hasan Sabbah ile mücadelelerde bulunmuştu. Hasan Sabbah ve fedailerinin icraatları Selçukluların dikkatini çekmiş, akabinde Nizamülmülk bunların yakalanarak faaliyetlerine son verilmesini istemişti. Kendisine karşı yapılan sıkı takibat ile beraber gizlice Alamut Kalesi (Kartal Yuvası) ne giren Sabbah burayı ele geçirmişti.³⁸

Hasan Sabbah 1090 senesinde Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda Nizari İsmaili Devleti'ni müstakil olarak kurmuştu.³⁹ Sultan Muhammed Tapar döneminde Selçuklular Batîniler ile mücadeleye bütün gücüyle devam etmiş, bunların kalesi olan Alamut sekiz sene muhasara altında tutulmuştu. Yapılan bu muhasara ile kale neredeyse düşmek noktasına gelmiş, fakat Sultan Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine muzafferiyet sağlanamamıştı. Hasan Sabbah ve fedaileri ile olan mücadeleler yalnız Melikşâh ve Muhammed Tapar dönemleri ile sınırlı kalmamış, Sultan Sencer döneminde de devam etmişti.⁴⁰

Özellikle Moğolların İran topraklarına gelmesine kadar bu bölgenin büyük bir kısmı Sünnî idi. İlhanlılar zamanına gelindiğinde Moğolların İslamlaştığı görülmekle beraber bunların Bağdat'ta bulunan ve Sünnî olan Halife ve onun siyasal kuvvetini ortadan kaldırmaları Şii mezhebi açısından önemli bir kazanım olmuştu. Bundan başka İlhanlı hükümdarı Hülâgü Han'ın danışmanı olarak görev yapan Nasıruddin Tusi ile onun talebesi Hilli gibi oldukça önemli kişilikler olan bu Şii din adamlarının Hülâgü Han zamanında ortaya çıkması yine Şii mezhebi için fazlasıyla önemli bir avantaj olmuştu. Nasıruddin Tusi aracılığı ile Müslümanlığı benimsemiş olan Hülâgü Han sonrasında İlhanlı Devleti'nin başına Gazan Han geçmişti. Gazan Han her ne kadar Sünnî mezhebine mensup olsa da Şiiliğe de eğilimler göstermişti. Gazan Han'dan sonra devletin başına geçmiş olan Olcayto ise ilk olarak Hristiyanlığı benimsemiş, bundan sonra Budist olmuş ve en nihayetinde de Müslüman olarak Şiilik mezhebini seçmişti. Şiilik mezhebini benimseyen Olcayto, basılan sikkelerde ve

³⁷ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Batînilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", **Dini Araştırmalar**, 20 (2004), s. 166-167.

³⁸ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 120.

³⁹ Zahide Ay, **Ortaçağ İranı'nda ve Anadolu'su'nda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmailiği (13 – 15. Yüzyıllar)**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 31.

⁴⁰ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, **Tarih'i Güzide**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 417.

okutulan hutbede İslam dininin ilk 3 halifesinin isminin yer alması uygulamasına son vermiş ve bunlarda yalnızca Hz. Ali'nin isminin yer alması emrini vermişti.⁴¹

Moğollar tarafından hilafetin ortadan kaldırılması ve Müslüman güç merkezlerinin çökmesi, İslam'ı hem dini hem de siyasal açıdan tehdit eden büyük bir krize neden olmuştu. Bu dönemde, resmi dini otorite ile beraber fıkıh ve kelam disiplinlerinin zorlamasıyla beraber iyiden iyiye yorulan tebaa, içinde bulunduğu belirsizlik ve karmaşa ortamında tasavvufa yönelmeye başlamıştı. Geçmişte var olan bu tarikatlara karşı ilgi artarken, zamanla yeni tarikatlar da ortaya çıkmış ve tebaanın tasavvufa olan ilgisinin artmasıyla birlikte, aşırı Şii görüşlerin de yükselişe geçtiği gözlemlenmişti. Moğolların yıkılışından Safevi Devleti'ne kadar devam eden süreçte ortaya çıkan bu Şii menşeli tasavvufi hareketler, şeriatın kesin olarak reddedeceği bir düşünce olan doğrudan Allah ile iletişim kurma iddiasıyla birlikte topluluklar üzerinde kısmen başarılı olmuştu. İlk dönem Şilliliğin baskın karakteri olan mehdilik ve tenasüh gibi aşırıya kaçan hareketlere ait görüşler, birtakım toplulukların dikkatini çekmişti. Tasavvuf ve Şillik karışımı olan bu düşünce, Moğol işgali hasebiyle bölgeye kayan göçebe Türkmen topluluklarının hakim olduğu İran'ın kuzeybatı kısmı ile Anadolu'daki bazı dini zümreler üzerinde oldukça etkili olmuştu. Düşüncenin tesirindeki başarı ise bölgedeki Türkmen kabilelerinin İslamlaşma sürecinde Şamanizm ile beraber Şiilik-tasavvuf karışımının birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu hareket daha sonraki zamanda Safeviler'in yöneteceği topraklarda bulunan Sünni toplulukların Şiileşmesinde önemli bir rol oynamıştı.⁴²

Bu dönemde İran'da görülen buhranlı zamanlar aynı zamanda Anadolu bölgesinde de görülmüştü. Özellikle Moğol istilası ile birlikte İran'da bulunan tasavvufi unsurlardan bazıları Anadolu topraklarına gelmişler ve burada tasavvuf eksenli tarikatların artmasına sebep olmuşlardı. Moğol egemenliğinin akabinde 1370 senesinde İran topraklarını işgal eden Timurlu Devleti'nin hükümdarı Emir Timur'un burada tasavvufi tarikatlara destek vermesi bölgede bu unsurların etkinliğini tekrar artırmıştı. Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla İran bölgesine geldiğini belirten Emir Timur, Şam'da bulunan Müslüman tebaanın Yezid soylu oldukları gerekçesi ile bunların birçoğunu kılıçtan geçirtmişti. Ayrıca Anadolu seferi sonrasında Erdebil'e uğrayan Timur burada Hoca Ali'ye olan bağlılığını bildirmiş ve

⁴¹ Doğan Kaplan, "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, 3 (2008), s. 187-188.

⁴² Bu bilgiler ve Safeviler öncesinde ortaya çıkan Şii-tasavvufi tarikatlar hakkındaki daha detaylı bilgiler için bkz. Mazlum Uyar, "Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi-Devletinin Ortaya Çıkışı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 7-8 (2000-2001), s. 86-94.

Anadolu'dan getirdiği birçok Türkmen'i onun yanında bırakmıştı. Ayrıca Emir Timur'un Meşhed, Necef ve Kerbela ziyaretleri ile beraber Erdebil Tarikatı'na karşı olan saygısını açıklaması neticesinde onun Şii olduğu dedikoduları ortaya çıkmıştı. Bu durum da Emir Timur'un Şii topluluklar tarafından fazlasıyla sevilmesine sebep olmuştu.⁴³

C. Moğolların Gelmesi ile Beraber İran ve Anadolu Toprakları

Moğolların Anadolu ve İran coğrafyasına yayılması, bu bölgelerde büyük siyasi ve dini değişimlere sebebiyet vermişti. Moğol istilas esnasında ve sonrasında ortaya çıkan siyasi parçalanma, yerel beyliklerin ve devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Ayrıca bu dönemde tasavvufi tarikatlar da önemli bir rol oynamıştı. Tarikatlar, toplumları dini çatıları altında birleştirmeye çalışmış ve manevi rehberlik sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlar, hatta bölge topluluklarını derinden etkileyerek dini hayatlarına yön vermişlerdi. Aynı zamanda, tarikatlar aracılığıyla bölgedeki farklı etnik ve dini gruplar arasında bir tür sosyal ve kültürel birlik oluşmuştu.

Bu dönemdeki siyasi parçalanma ve tarikatların etkisi, mezhepsel yapıların değişimine katkıda bulunmuştu. Anadolu ve İran'da İslam'ın farklı mezhepleri ve farklı dini grupları arasındaki ilişkiler, Moğol istilas sonrasında şekillenmişti. Bölgede ortaya çıkan bağımsız devletlerin mezhepsel seçimleri ve tutumları, bu dönemde oluşan siyasi ve dini yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.

Moğol istilas sonrasında Anadolu ve İran'da siyasi birlik bozulmuş, yeni devletler ortaya çıkmış ve tarikatlar bölge topluluklarını birleştirmeye başlamıştı. Bu süreç, mezhepsel yapıların değişimine ve bölgedeki devletlerin mezhepsel seçim ve tutumları açısından altyapılarının oluşmasına katkıda bulunmuştu.

1. Moğollar ve Harezmşahlar Arasındaki İlişkiler

Moğollar ve Harezmşahlar arasındaki ilişkiler başlangıcında elçilikler vasıtasıyla iyi bir şekilde yürümekteydi. Ticari anlamda karşılıklı güven ve iyi niyetlere dayanan ilişkiler Muhammed Harezmşah'ın dayısı ve aynı zamanda Otrar'ın valisi olan İnalcık'ın Moğol elçi ve tüccarlarına karşı yaptığı birtakım olumsuz hareketler sonucunda tam tersine dönmüştü. Cengiz Han, ordugâhına gelen Harezmli tüccarları oldukça iyi karşılamış ve kendisi de elçi

⁴³ Yılmaz Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3 (2014), s. 57-58.

ve tüccarlardan oluşan bir kafilneyi Harezm ülkesine yollamıştı. Ayrıca Cengiz Han bu heyete Muhammed Harezmşah’a bir mesaj iletmelerini emretmişti. Ulaştırılmasını istediği mesajda ordugâhına gelen Harezmli tüccarlar nasıl iyi karşılandıysa kendi heyetinin de öyle karşılanmasını istemişti. Yine aksi bir durum söz konusu olmadığı vakit bütün Harezmşahlar Devleti tebaası ve Müslümanların iyi yürütülen bu ilişkiler ile beraber refah ve huzur içerisinde yaşayacaklarını belirtmişti.⁴⁴

Otrar’a gönderilen heyetin içerisinde Otarlı Yusuf, Harezmli Mahmud ve Buharalı Ali Hoca da yer almaktaydı. Muhammed Harezmşah gelen bu heyeti Maverâünnehir’de kabul etmişti. Yapılan görüşmelerde Muhammed Harezmşah, Cengiz Han ile anlaşma yapacağını söylemişti. Heyet ile beraber yola çıkan tüccarlar ise elçiler Harezm ülkesinden çıktıktan sonra ancak Otrar’a ulaşabilmemişti. Tahmini 450 kişiden oluşan tüccar kafillesi Otrar’da casusluk yaptıkları gerekçesiyle Sultan Muhammed’e bildirilmiş ve neticede tutuklanmaları emri gelmişti. İnalçık, verilen tutuklama emrinin aksine bunları katlettirerek mallarına el koymuştu. Katliamdan kurtulan bir tüccar Cengiz Han’a durumu anlatmıştı. Böylelikle olaydan haberdar olan Han, Harezm ülkesine bir elçi göndermiş ve olayın sorumlusu olarak gördüğü İnalçık’ın kendisine teslim edilmesini istemişti. Cengiz Han’ın isteğini reddeden Muhammed Harezmşah bununla yetinmeyerek gelen elçiyi katletmiş ve böylece Cengiz Han’ın bütün öfkesini üzerine toplamıştı.⁴⁵

Yaşanan gelişmeler neticesinde Cengiz Han, 1218 senesinde büyük bir ordu ile Harezmşahlar  zerine yürümeye başlamıştı. Moğol ordusunun geldiğini  ğrenen Muhammed Harezmşah Otrar’da bulunan kalenin surlarının elden geçirilerek sağlamlaştırılmasını emretmiş, akabinde gerekli olan erzak ve mühimmatı da sağladıktan sonra buradan ayrılmıştı. Bunlarla beraber Vali İnalçık’ın emrine 50 000 kişilik bir kuvvet vermiş ve 10 000 kişilik kuvvete sahip olan Has Hacib Karaca’yı da Otrar’da bırakmıştı. Moğol muhasarasına beş ay dayanabilen Otrar’da erzak sıkıntısı baş göstermeye başlamıştı. Bunun  zerine Hacib Karaca, İnalçık’a teslim olmaları gerektiğini söylemiş, fakat olumsuz cevap almıştı. Teklifi reddedilen Hacib Karaca yanındaki askerleri ile beraber gece vakti kaleden kaçmaya çalışırken Moğollar tarafından yakalanmış ve sabah saatlerinde öldürülmüştü. Bundan sonra şehri bir ay daha korumayı başaran İnalçık’ın artık savaşacak adamı kalmamış ve neticede derdest edilerek öldürülmüştü. Otrar’a giren Moğollar şehri

⁴⁴ Ebu’l Gazi Bahadır Han, **Secere-i Türk (Türk’ n Soy Ağacı)**,  ev: Doktor Rıza Nur, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 102-104.

⁴⁵ Vasilij Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 410-412.

yağmalayarak burada bulunan sanatkârlar ile kendilerine hizmet edebilecek olanları yanlarına almış ve o esnada Semerkand'da bulunan Cengiz Han'a katılmak için yola çıkmışlardı.⁴⁶

Otrar ele geçirildikten sonra Cengiz Han, Buhara ve Semerkand üzerine yönelmişti. 1220 senesinin Şubat ayında Moğol orduları Buhara önlerine gelmiş ve şehri muhasara altına almışlardı. Buhara kentini müdafaa ile görevlendirilen garnizon askerleri üç günlük şiddetli Moğol muhasarasının ardından daha fazla dayanamayacaklarını anlamışlardı. Şehirde bulunan askerler kuşatmanın üçüncü gecesinde kendi canlarını kurtarmak maksadıyla Moğol ordusunu şiddetli bir taarruz neticesinde yarmış ve kaçarak Ceyhun Nehri'nin kenarına kadar gelmişlerdi. Buhara'yı bırakarak kaçan Harezmi askerleri Moğol süvarileri tarafından takip edilmiş ve akabinde yakalanarak tamamıyla ortadan kaldırılmıştı. Bu olay sonrasında Buhara ahalisi Cengiz Han'dan aman dilemiş ve böylelikle Moğollar şehre girmişti. Şehir ahalisinden bir kısmı Moğollara tabii olmak yerine sokaklarda onlara karşı mücadele etmek girişiminde bulunmuşlardı. Ahalinin bu hareketi üzerine Cengiz Han, büyük bir öfke ile şehri ateşe vermişti. Neticede Moğollara karşı yapılan direniş bu defa da şehirde bulunan kale içerisinden yapılmaya başlamıştı. Durumu gören Cengiz Han kaleyi muhasara altına alarak ele geçirmiş ve içerisinde bulunan direnişçilerin hepsini kılıçtan geçirtmişti. Yağmalanan Buhara şehrinin tebaasından bir kısım erkekler Semerkand kuşatmasına yardım etmeleri hasebiyle Moğol ordusuna alınmışlardı. Kadınlar ise Moğol askerleri arasında paylaştırılmıştı. Böylelikle bir zamanlar İslam memleketlerinin en gözde şehirlerinden olan Buhara enkaz haline dönmüştü.⁴⁷

Moğol ordusu Buhara'yı talan ve yağma ettikten sonra 1221 senesinde Semerkand önlerine ulaşmıştı. Muhammed Harezmsah şehri korumak için 110 000 kişilik bir kuvveti burada bırakmıştı. Şehirde bulunan Harezmi askerleri muhasaranın henüz başlarında kentin dışına çıkarak Moğol ordusuyla muharebe etmiş ve bunlara büyük zayıflar verdirerek yanlarına aldıkları tutsaklar ile beraber tekrar şehrin içerisine çekilmişlerdi. Bunun üzerine Cengiz Han'ın gazabından oldukça korkan şehir ahalisi aralarında istişare ederek şehri Han'a teslim etmeleri gerektiği kararını almışlar ve bu amaçla Cengiz Han'a gizlice adam göndererek şehri kendisine vereceklerini haber etmişlerdi. Buna karşılık Cengiz Han aldığı haberden hoşnut olmuş ve onlara canlarını bağışlayacağına dair söz vermişti. Yaşanan gelişmeler

⁴⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 119-122.

⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618 / 1092-1221)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 261-264.

sonucunda Semerkand kadısı ve beraberindeki kalabalık şehrin kapılarını Moğol ordusuna açmışlardı. Moğol askerlerinin içeri alındığını gören Harezmsah askerleri kaleye kaçmış ve orada saklanmışlardı. Moğollar kapı açılır açılmaz şehirdeki ahaliyi esir almaya ve kenti yağma etmeye başlamışlardı. Moğollara Semerkand'ın kapısını açan kadı ve onunla beraber olan 50 000 kadar kişi Cengiz Han'ın öfkesinden kurtulmuş, geriye kalanların birçoğu ise şehrin dışına çıkarılarak katledilmişlerdi.⁴⁸

Belh'te bulunduğu esnada Semerkand şehrinin Moğollar tarafından ele geçirildiğini öğrenen Muhammed Harezmsah buradan ayrılarak Nişabur civarlarına gelmişti. Bu sırada Cengiz Han'a Harezmsah'ın Belh'ten ayrıldığı ve yanındaki birliklerin büyük bir kısmının da dağıldığı haberi verilmişti. Cengiz Han aldığı haber ile beraber Harezmsah hükümdarını takip etmeleri amacıyla ordugâhında bulunan Cebe, Sebütey ve damadı Tohuçar komutasındaki 60 000 kişilik bir orduyu yola çıkarmıştı. Cengiz Han komutanlarına Horasan vilayetlerine dokunmamaları gerektiği ile ilgili kati emirler vermişti. Yola çıkan Moğol ordusu verilen emre uyarak Ceyhun Nehri'ni geçmiş, önce Herat ve daha sonra da Nişabur'a ulaşmıştı. Sultan Muhammed'i Nişabur'da bulamayan Moğollar vakit kaybetmeden Mazenderan taraflarına doğru yönelmiş ve en nihayetinde onu Temişe Vadisi'nde bulmuşlardı. Moğol ordusunun geldiğini gören Muhammed Harezmsah ordusuna derhal Damgan ve Irak taraflarına gitmelerini emretmiş, kendisi de Hazar Denizi'ne doğru ilerlemişti.⁴⁹ Hazar Denizi'ne açılarak burada bir adaya sığınan Sultan Muhammed şehirlerinin ve tebaasının içerisinde bulundukları durumu öğrendikten sonra kahrından vefat etmişti.⁵⁰

Muhammed Harezmsah'ın vefat etmesinden sonra oğlu Celaleddin Harezmsah devletin başına geçmişti. Celaleddin yönetime geçer geçmez kendisini Moğol belasının ortasında bulmuştu. Bununla beraber saltanatı ele geçirmeye çalışan kardeşleri de onun karşısında önemli bir sorun olarak durmaktaydı.⁵¹ Yönetimde hak iddia eden kardeşleri ile araları iyiden iyiye bozulan hükümdar bu durumun ve sürekli devam eden Moğol takibatının neticesinde

⁴⁸ Gregory Abu'l-Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, C. II, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 512-513.

⁴⁹ Minhac-ı Sirac El-Cüzcani, **Tabakat-ı Nasırı (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 58-59.

⁵⁰ Hacı Ahmet Özdemir, "Cengiz İstilasası", **Türkler Ansiklopedisi**, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 530; Vasilij Vladimiroviç Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev: Ragıp Hulusi Özdem, Haz: Kazım Yaşar Koprman ve İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 135.

⁵¹ Güngör, **age**, s. 114.

Gazne'ye kadar geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁵² Burada yaklaşık 45 000 kişilik bir ordu toplayan Celaledin Harezmsah, Moğollar ile Pervan civarlarında karşılaşmış ve bunlara ağır bir darbe indirmişti.⁵³ Bir süre sonra Hindistan'a geçen Celaledin, Cengiz Han'ın İran topraklarından ayrıldığını duymuş ve 1224 senesinde burayı terk ederek İran'a gelmişti.⁵⁴

1.1. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sultanı I. Alaeddin Keykubad ve Celaledin Harezmsah Arasındaki Münasebetler

Celaledin Harezmsah 1225 senesinde Meraga'da bulunduğu sıralarda devletin ileri gelenleri ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Yapılan görüşmede Selçuklular ile iyi münasebetlerin kurulması kararı alınmış ve bu politika doğrultusunda Sultan I. Alaeddin Keykubad'a mektup gönderilmişti. Mektubunda Sultan Alaeddin'e bilgin, savaşçı, küffar ve şirkin başını vuran, İslam memleketi ve tebaası ile gazi ve doğu memleketlerinin koruyucusu olarak hitap eden Celaledin metnin devamında en büyük arzusunun iki büyük İslam sultanı olan kendisi ve Selçuklu hükümdarı arasında dostluk ve iyi muhabbetin gelişmesi olduğundan bahsetmişti. Ayrıca aralarında mektuplaşmalar yapılmasını ve ticaret kervanlarının gidip gelmesi temennisinde de bulunmuştu. Yazılan bu mektubu götürmek görevi Ömer el-Harezmi adında birisine verilmişti. Gelen elçiye Kayseri'de kabul eden Sultan Alaeddin, onunla Moğol istilas ve Celaledin'in bunlara karşı gerçekleştirdiği mücadeleler hakkında konuşmuştu.⁵⁵

Sultan Alaeddin, Celaledin'e cevaben bir mektup yazmış ve sipehsalar Selahaddin'i Harezm Sultanı'na elçi olarak göndermişti. Alaeddin Keykubad mektubunda, Celaledin'in Moğollara karşı yapmış olduğu destansı kahramanlıklarını övmüş ve bundan son derece etkilendiğini belirtmişti. Bundan böyle kendisinin Celaledin'i mektupları ile sık sık rahatsız edeceğini de söylemişti. Celaledin, Selçuklu sultanına gönderdiği mektubunda kendisi ile kurmak istediği iyi ilişkilerin Moğollar ile yaptığı mücadelelerden dolayı geciktiğini belirtmişti. Buna karşılık Alaeddin Keykubad da göndermiş olduğu bu mektupta, kendisinin de daha erken ilişkilere başlamak istediğini, fakat memleketinin her bir köşesinde kefare ile uğraştığını ve bundan dolayı ilişkilerin sürekli ertelendiğini dile getirmişti. Celaledin'in

⁵² Erol Keleş, "Doğu Anadolu'da Celaledin Harezmsah'ın Faaliyetleri ve Harezmsah Mirası, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2 (2019), s. 124-125.

⁵³ Barthold, **age**, s. 450-451.

⁵⁴ Kazvini, **Tarih'i Güzide**, s. 399.

⁵⁵ İbn Bibi, **El-Evami'rü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 369-372.

veziri Alaeddin Keykubad'ın elçisini Hoy'da kabul etmişti. Bu mektuptan başka elçi ve vezir arasında geçen konuşmalarda Selçuklu Devleti'nin komşusu olan Harezmşahlara karşı dostluk kapısının daima açık olduğu ile beraber Harezmşah Devleti'ne karşı yapılacak olan her türlü saldırılara karşı da Selçukluların ordularıyla imdatlarına yetişecekleri gibi beyanlar verilmişti.⁵⁶

Sultan Alaeddin'in mektubuna karşılık Celaleddin Harezmşah, Selçuklu memleketine ikinci defa olmak üzere elçiler ile beraber cevabi nitelikte bir mektup göndermişti. Harezm elçilerinin geldiği haberini Alanya'da iken alan Sultan Alaeddin, derhal emir vererek gelenlerin en iyi şekilde karşılanmalarının ve dinlenmeye en müsait olan yerde ağırlanmalarının sağlanmasını istemişti. Gelen elçiler dinlendikten sonra Sultan Alaeddin onları huzuruna kabul etmişti. Bir müddet yolda çektikleri sıkıntılardan bahseden elçilik heyeti bu kısa görüşmeden sonra Celaleddin'in mektup ve mesajını Sultan Alaeddin'e sunmuştu. Akabinde Alaeddin Keykubad, Harezmşah hükümdarına içerisinde bulunduğu sıkıntılı süreç ortadan kalktıktan ve Moğol belası defedildikten hemen sonra Selçuk ülkesine ziyarete gelmesini rica ettiğinin iletilmesini istemişti. Ayrıca Sultan Alaeddin, Celaleddin'e birtakım nasihatlerde bulunarak kendisinin İslam peygamberi Hz. Muhammed'in emrettiği gibi yalnız küffar memleketlerine yönelmesini, Moğollar ile ise anlaşma yoluna gitmesinin Müslümanlar için daha hayırlı olacağını belirtmişti. Sultan Alaeddin'in konuşmalarına adeta hayran kalan Harezmşah elçileri memleketlerine uğurlanmıştı. Bunlar gittikten sonra Alaeddin Keykubad, Çaşnigir Şemseddin'i huzuruna çağırarak ve hazineden kıymetli altın ve gümüş parçaları hazırlayarak 1 000 kişilik bir süvari grubu ile beraber Harezmşah memleketinin hükümdarı Sultan Celaleddin'in yanına gitmesini emretmişti. Çaşnigir Şemseddin ve beraberindekilerin geldiğini gören Celaleddin bunların en güzel şekilde karşılanmalarını emretmişti. Gelen kıymetli hediyeleri ve çok iyi bir şekilde kuşatılmış olan süvarileri gören hükümdar ve Harezm halkı Alaeddin Keykubad'a övgüler ve dualar etmeye başlamıştı. Çaşnigar, Sultan Alaeddin'in mektubunu Celaleddin Harezmşah'a sunmuş ve bir ay kadar da orada kalmıştı. Bu uzayıştan rahatsız olan Alaeddin Keykubad durumu öğrenmek amacıyla iki kişiyi Celaleddin'in huzuruna göndermişti. Buraya varan Selçuklu elçileri Celaleddin ile olan kısa görüşmelerinden iyi ilişkilerin uzun sürmeyeceğini anlayarak müsaade istemiş ve kendi memleketlerine dönmüşlerdi. Döner dönmez Sultan Alaeddin ile

⁵⁶ Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958, s. 88-89.

görüşen elçiler bütün izlenimlerini anlatmış ve Harezmşah Sultanı'na karşı Alaeddin Keykubad'ı uyarmışlardı.⁵⁷

1.1.1 İlişkilerin Bozulması ve Yassı Çemen Savaşı

1229 senesine kadar iyi olan Harezmşah-Selçuklu ilişkileri Celaleddin'in Ahlat'ı ağır kuşatma altına alması ve Moğollar ile çok sert çatışmalara girmesi hasebiyle bozulmaya başlamıştı.⁵⁸ Sultan Alaeddin özellikle Harezmşahlar Devleti'nin Ahlat'ı muhasara altına alması ile beraber gelebilecek Harezmşah tehdidine karşı Eyyubiler ile ittifak kurmaya çalışmıştı. Bir diğer taraftan da yine Harezmşahlar ve Erzurum meliki Cihanşah'tan gelebilecek saldırılara karşı önlem almaya başlamış, bu amaçla Erzincan'daki geçitleri tutmaları için 10 000 kişilik bir süvari grubunu oraya göndermişti. Bu sıralarda Eyyubiler Devleti'nin yöneticisi Melik Kâmil Selçukluların ittifak teklifini kabul etmişti. Teklifine olumlu cevap alan Sultan Alaeddin, Melik Kamil'den asker yardımı istemiş, fakat bu isteği Frenk tehdidinin Mısır'a dayanması ile beraber reddedilmişti. Alaeddin Keykubad'ın destek talebine umarsız kalamayan Melik Eşref takriben 7 000 kişiden teşekkül eden ordusu ile beraber Harran'a gelmişti. Buraya ulaşan Melik Eşref, kardeşleri olan Halep, Cezire ve Musul meliklerinden kendisine katılmalarını istemişti. Melik Eşref'in bu talebine karşılık kardeşleri ona katılmak üzere yola çıkmışlar ve en nihayetinde toplanan ordu Sivas'a doğru harekete geçmişti.⁵⁹

Rükneddin Cihanşah, Sultan Celaleddin'e Eyyubi ve Selçukluların kendisine karşı anlaştığı haberini vermişti. Bu sıralarda Malazgirt muhasarasıyla uğraşmakta olan Harezmşah Sultanı, Rükneddin Cihanşah'ı Eyyubi ve Selçuklu ordularının birleşmesini engellemesi amacıyla Harput'a yollamış, neticede Cihanşah bu görevinde başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Celaleddin muhasara işini vezirine bırakarak bizzat kendisi Selçuklular üzerine harekete geçmiş ve Sivas'a kadar gelmişti. Sivas civarlarında bulunan Yassıçemen'e yaklaşırken rastladığı Selçuklu öncü güçlerini mağlup eden Celaleddin, bir gün sonra asıl

⁵⁷ İbn Bibi, *age*, s. 374-382.

⁵⁸ İsmail Akkoca, **Sultan I. Alaeddin Keykubad Zamanında Türkiye Selçuklu-Harezmşahlar Devleti İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 51.

⁵⁹ Emre Erdem, **Sultan I. Alaeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Komşu Devletlerle Olan Siyasi İlişkileri**, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2019, s. 159-160.

Selçuklu kuvvetleriyle karşılaşmış (10 Ağustos 1230⁶⁰) ve böylelikle Yassı Çemen Savaşı başlamıştı. Kıran kırana tam üç gün boyunca süren savaşı Selçuklu-Eyyubi ittifakı kazanmıştı. Savaşı kaybeden Celaleddin, Malazgirt muhasarasına son vererek Ahlat'ı da bırakmış ve Azerbaycan'a kadar geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁶¹

1.2. Celaleddin Harezmşah'ın Öldürülmesi ve Bundan Sonra Harezmşah Askerlerinin Akıbeti

Mağlup Sultan Celaleddin'in Selçuklular karşısında aldığı yenilginin haberi Moğollara İsmaililer tarafından verilmişti. İsmaililerden bu haberi alan Moğollar Azerbaycan taraflarına doğru yola çıkmışlardı. Celaleddin'in İran melikleri ve Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin ile arası oldukça açık olduğundan dolayı bunlardan yardım almak gibi bir durumu kalmamıştı. Moğollar ile artık tek başına ve elde kalan çok küçük bir kuvvet ile mücadele etmek şansı kalmayan Celaleddin, Moğol askerlerinin geldiği haberini almıştı. Ardından az sayıda bir keşif kolunu Moğolların durumu hakkında bilgi almak amacıyla Irak'a doğru göndermiş, fakat bu grup Moğol askerleri tarafından öldürülmüştü. Moğolların elinden sadece keşif kolunun komutanı sağ olarak kurtulabilmiş ve durumu haber vermek üzere Celaleddin'in yanına Tebriz'e gitmişti. Moğol ordusunun kışı Irak taraflarında geçirerek kendisinin üzerine bahar aylarında geleceğini düşünen Celaleddin, komutanın verdiği haber ile beraber Tebriz'i terk etmiş ve Mekan'a doğru yola çıkmıştı.⁶²

Sultan Celaleddin'in Mekan'a hareket ettiğini öğrenen Moğollar bir baskın düzenlemişti. Yapılan baskında Harezm hükümdarı canını zor kurtarmıştı. Moğollar ile kovalamaca içerisinde olan Celaleddin'e bir darbe de veziri Şerefülmülk'ten gelmişti. Celaleddin Harezmşah'a karşı isyan başlatan Şerefülmülk ona bağlı olan valilere mektuplar yazmış ve kendisine tabii olmalarını istemişti. Şerefülmülk'ün bu icraatı sonucunda Sultan Celaleddin onu ortadan kaldırmak istemiş ve bunda başarılı olarak vezirin kafasını vurdurtmuştu. Bu esnalarda Diyarbakır yöneticisi olan Melik Mesud, Celaleddin'i Sultan Alaeddin'den intikam alınması gerektiğine dair kışkırtmaya başlamıştı. Melik Mesud'un kışkırtmaları

⁶⁰ Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a", **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 1 (2018), s. 10.

⁶¹ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 85.

⁶² Osman Gürbüz, "Celaleddin Harizmşah'ın Son Günleri, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 37 (2012), s. 36-37.

sonuç vermiş ve Sultan Celaleddin, Anadolu Selçukluları üzerine sefere çıkmak amacıyla Diyarbakır'a doğru hareket etmişti.⁶³

Ağustos 1231 senesinin bir gecesinde Diyarbakır civarlarında bulunan karargahında içkiyi gereğinden fazla kaçıran Celaleddin burada uyuya kalmış ve akabinde Moğolların hücumu ile karşılaşmıştı. Bu saldırı esnasında talih Harezmşah hükümdarının yüzüne gülmüş ve sağ olarak Diyarbakır'a doğru kaçmaya başlamıştı. Ordusunun çok büyük bir kısmı da Moğolların dikkatini dağıtmak maksadı ile başka tarafa doğru yol almıştı. Celaleddin onca çabaya rağmen kendisini takip eden Moğol askerlerini bir türlü atlatamıştı. Sonunda Moğol askerlerinden iki kişi Celaleddin'i yakalamış, fakat Harezmşah onları derdest ederek ellerinden kurtularak ve izini kaybettirmeyi başarmıştı.⁶⁴ Celaleddin Harezmşah her ne kadar Moğolların elinden kurtulmayı başarmış olsa da firari durumda iken onun atı ve kıyafetini çalmaya çalışan birisi tarafından öldürülmüştü.⁶⁵

Celaleddin'in ölümünden sonra Harezmşah askerleri Kayır Han öncülüğünde Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerine dağılmışlardı. Dağınık haldeki bu Harezmşah askerlerini Alaeddin Keykubad kendi devletinin himayesine almış ve İç Anadolu'da bunlara yurt vererek olası bir Moğol tehdidinde kullanılmalarını planlanmıştı. Neticede bir süre sonra Selçuklu himayesinden çıkan Harezmşahlilerden bir kısmı 1246 senesi ve sonrasında Abbasi ve İlhanlıların hizmetine girerken diğer bir kısmı da Memlük ve Eyyubilerin hizmetine girmişlerdi. 1246 senesi itibarıyla bu Harezmli gruplar önemli bir kuvvet teşkil etmemekteydi.⁶⁶

1.3. Anadolu Selçuklu-Moğol Münasebetlerinin Başlaması

1220 senesinde ortaya çıkan Moğol istilaları ilk etapta Gürcistan'a dayanmış ve devamında İran coğrafyasının büyük bir kısmına kadar genişlemişti. İran büyük bir oranda yağma ve talan edilerek harap bir memleket haline gelmişti. 1224 senesinde Cengiz Han'ın kendi topraklarına dönmesi ile beraber Celaleddin Harezmşah Azerbaycan üzerinden Moğol ordularını durdurmayı denemiş, fakat başarılı olamamıştı. Bu ortam içerisinde Celaleddin'i

⁶³ Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C. II, Haz: Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 95-97.

⁶⁴ Ekber N. Necef, **Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi (Oğuzların Ortaya Çıkmasından XIV. Asra Kadar)**, Kanun Yayınları, Bakü 2010, s. 668.

⁶⁵ **Tarih-i Al-i Selçuk (Selçukname)**, Çev: Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 35.

⁶⁶ Muammer Gül, "Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", **Belleten**, 257 (2006), s. 98-109.

mağlup eden Sultan Alaeddin'in prestiji artmış ve elinde bulunan durumu kendi lehine değerlendirmek amacıyla Moğol Hanı⁶⁷na elçi göndermişti. Moğollar ve Anadolu Selçukluları arasındaki resmi ilişkiler Selçuklu hükümdarının bu hareketi ile başlamış bulunmaktaydı.⁶⁸

Alaeddin Keykubad, Moğol hanı Ögeday'a elçi göndermeden önce Moğol askerleri Anadolu sınırlarını devamlı olarak taciz etmeye başlamışlardı. Bununla da yetinmeyen Moğollar Sivas yakınlarında bir kervansaraya baskın düzenlemiş ve burada türlü katliamlar yapmışlardı. Yaşanan bu olaylar neticesinde gelen Moğol tehlikesinin boyutunu anlamaya çalışan Alaeddin'in Ögeday Han'a elçi göndermekteki asıl gayesi büyük oranda bunların amacının ne olduğunu öğrenmekti. Ögeday Han, görüştüğü bu elçiden Alaeddin Keykubad'ın kendisinin huzuruna gelmesini istemişti. Eğer bu isteği Selçuklu hükümdarı tarafından yerine getirilirse hâkimi olduğu şehirlerin de kendisinde kalacağını belirtmişti. Ögeday'ın yerine getirilmesini istediği talepleri Sultan Alaeddin yerine getirmemişti.⁶⁹

Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini adında bir tüccar ticaret maksadıyla Ögeday Han'ın bulunduğu yere gelmişti. Burada karşılaşan tüccar ile Büyük Han bir müddet sohbet etmişlerdi. Tüccara Selçuklu memleketinin hükümdarı Alaeddin Keykubad'ı soran Ögeday onun hakkında övgü dolu sözler ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine tüccara Sultan Alaeddin'e elçi olarak gitmek görevini vermişti. Tüccar aldığı görevi yerine getirmek amacıyla Selçuklu memleketine doğru yola çıkmış ve neticede Alaeddin tarafından huzura kabul edilmişti. Ögeday göndermiş olduğu mektupta Alaeddin'in büyüklüğü ve başarılarından haberdar olduğunu söyleyerek onun Moğollara itaat etmesini istemişti. Ayrıca Ögeday Han kendisine bağlanmayan diğer memleketlerin uğradığı gazaplardan da bahsetmiş ve bir nevi Alaeddin'in gözünü korkutmaya çalışmıştı. Mektubu okuyan Alaeddin Keykubad sessizce odasına çekilmiş ve bir müddet sonra gelen elçiyi odasına çağırarak onunla tek başına görüşmüştü. Yapılan görüşmede Sultan Alaeddin kendilerine Müslüman bir kişinin elçi olarak gönderilmesinden dolayı mutlu olduğunu belirtmişti. Ardından Alaeddin gelen bu elçinin türlü hediyeler ile beraber Ögeday Han'ın yanına gitmesini istemiş ve bunun için hazırlıklara başlanmıştı. Bu sıralarda Sultan Alaeddin vefat (1 Haziran 1237) etmişti. Bunun

⁶⁷ 1227 senesinde Cengiz Han ölmüş ve onun sağlığında verdiği karar neticesinde Büyük Han Ögeday olmuştu. Bkz. **Moğolların Gizli Tarihi (I. Tercüme)**, Çev: Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 190-191.

⁶⁸ Osman Çetin, "Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Selçuklu-Moğol Münasebetleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (1992), s. 113-114.

⁶⁹ Züriye Çelik, **Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2014, s. 44-45.

üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev babasının tahtına oturmuş ve elçiyi Ögeday Han'a o göndermişti. Gıyaseddin Keyhüsrev elçiden tıpkı babası gibi kendisinin de Büyük Han'a bağlı olacağını Ögeday'a bildirmesini istemişti. Bundan sonra Selçuklu memleketinden ayrılarak Ögeday Han'ın bulunduğu yere ulaşan elçi onun huzuruna çıkmış ve Alaeddin'in vefat haberini vermiş, devamında Alaeddin'in ölmeden evvel kendisine bağlı olacağını söylediğini ve Gıyaseddin'in de babasının yolundan giderek Han'a tabii olacağını bildirmişti. Gıyaseddin'in gönderdiği haberden hoşnut olan Ögeday Han, Sultan Alaeddin'e ise çok yazık olduğunu söylemişti.⁷⁰

1.4. Köseadağ Savaşı'na Giden Süreç İçerisinde Selçuklu Memleketinde Meydana Gelen Olaylar

Gıyaseddin Keyhüsrev, Saadettin Köpek ve onun destekçileri tarafından tahta oturtulmuştu. Keyhüsrev Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçer geçmez Saadettin Köpek'in de kışkırtmalarıyla güven duymadığı devlet adamları ve Harezmîlilerin lideri Kayır Han'ı ortadan kaldırmıştı. Liderlerini kaybeden Harezmîliler isyan ederek Selçuklu himayesinden ayrılmış, devamında Güneydoğu Anadolu'ya gelerek buralarda yağma ve talan hareketlerinde bulunmuşlardı. Bu sıralarda Saadettin Köpek kendisine muhalif olarak gördüğü Kemaleddin Kamyar ve Taceddin Pervane gibi yetenekli ve önemli devlet şahsiyetlerini ortadan kaldırmıştı. Bununla da yetinmeyen Köpek, kendisinin Selçuklu hanedanından olduğunu ileri sürmüş ve saltanata göz dikmişti. Geç de olsa durumun farkına varan Sultan Gıyaseddin, Saadettin'i öldürtmüş ve böylelikle liyakati esas alarak elinde kalan bir avuç idareciyi devletin belli başlı önemli müesseselerine atamıştı.⁷¹

Bu dönemde Türkmenler önemli bir mesele olarak devletin karşısına çıkmışlardı. Merhum hükümdar Alaeddin Keykubad zamanında Moğolların önünden kaçarak Türkiye Selçukluları'nın topraklarına gelen bu gruplar Anadolu'da önemli bir nüfus patlaması yaratmıştı. Türkmen grupların sayıları Sultan II. Gıyaseddin döneminde artmaya devam etmiş ve akabinde Akdeniz bölgesinin doğu kısımları ile Güneydoğu Anadolu'da yoğun bir Türkmen nüfusu görülmeye başlanmıştı. Selçuklular Anadolu topraklarının neredeyse tıka basa dolu olması nedeniyle Türkmen grupların iskanları konusunda başarılı olamamıştı.

⁷⁰ İbn Bibi, *age*, s. 437-440.

⁷¹ Sevim ve Merçil, *age*, s.468-469.

Ayrıca başarısızlığın bir diğer önemli nedeni de Sultan Gıyaseddin'in Türkmenlerin durumu ile fazla alakadar olmamasıydı.⁷²

Moğol istilası ile gelen Türkmenler zaman zaman önemli birer kuvvet haline gelmişti. Mesela Karadeniz'in Batı taraflarına gönderilen Çepniler bu bölgenin Türkleşmesini sağlarken, Moğollara karşı çaresiz kalan Türkmenler ise Doğu Roma sınırlarını taciz ediyor ve bunlara karşı daha acımasız bir şekilde savaşıyorlardı. Ayrıca bu gruplar daha sonraları bizzat veya dolaylı olarak Anadolu'da kurulacak olan beyliklerin ortaya çıkmasında rol oynamışlardı. İleride ele alacağımız Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretleri de Moğol ordularının önünden kaçarak geldikleri bölgelerde süreç içerisinde siyasi bir güç olarak ortaya çıkmışlardı.⁷³

1.4.1 Babailer (Baba İshak) İsyanı

Selçuklu memleketinde yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan kargaşalardan faydalanmak isteyen Baba İshak kendini halkı Anadolu Selçuklu Devleti'nin baskılarına karşı tanrısal bir kurtarıcı olarak ortaya çıkarmış ve Selçuklular aleyhinde propaganda faaliyetlerine başlamıştı. Yapılan propagandaların ana teması Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in aşırı derecede zevki sefaya düşkün ve oldukça acımasız bir kişiliğe sahip olmasıydı. Ayrıca bu propagandalarda harekete katılacak olanlara elde edilecek olan her türlü mal ve kazançtan pay verileceği, katılmayanların ise acımasızca katledileceği özellikle vurgulanmıştı. Sultan Gıyaseddin'in devlet meseleleri ile uğraşmak yerine sürekli olarak içki sofralarında zaman harcadığı konusu da vurgulanan bir diğer önemli noktaydı. Baba İshak ve taraftarlarına göre Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Allah'ın emirlerine uymamakta ve İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in yolundan gitmemekteydi.⁷⁴

Vefaiyye Tarikatı'na bağlı bulunan Baba İshak, Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu Adıyaman ve Maraş bölgelerinde özellikle bu grupların çektiği içtimai ve iktisadi problemleri dini söylemler ile daha da beslemiş ve yönetime karşı cephe almalarını sağlamıştı. Baba İshak'ın tek hedefi Türkmenler olmamış, bölgede bulunan Kürt ve gayrimüslim toplulukları da etkilemeye çalışmıştı. İshak bunları yapmaya çalışırken ünü ve şöhreti de her geçen gün artmış, etrafında daha kalabalık kitleler toplanmıştı. İktidara isyan

⁷² Çelik, **agt**, s. 117.

⁷³ Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s.40-43.

⁷⁴ Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü)**, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s. 114-115.

etmesi için henüz erken olduğunu gören Baba İshak, Samsat yakınlarında aniden ortadan kaybolmuş ve sonraları Amasya'ya bağlı bulunan köylerden birisinde ortaya çıkmıştı. Burada bir yandan çobanlık yapmış, bir yandan da kendisini ermiş bir zat olarak göstermeye çalışmış ve en nihayetinde bunu başarmıştı. Bulunduğu köy ve çevresindeki insanlar her türlü dertlerinde çözüm olarak Baba İshak'a başvurmuştu. İshak ise türlü muskalar ve dualar ile bu insanların dertlerine çözüm olmuştu.⁷⁵

Ağustos 1239'da Türkmenlere haber gönderen Baba İshak çıkarılacak olan isyana hazır olmalarını istemiş ve böylelikle harekete geçmişti. Sayıları 50 000 kadar olan Türkmen grubu aldığı direktif doğrultusunda derhal harekete geçerek Adıyaman civarını talan ve yağma etmişti. Bu esnada canı için yalvaranlar bırakılmış, fakat direnenler kılıçtan geçirilmişti. Babailerin üzerine yürüyen Ali Şiroğlu Muzafferüddin bunlar karşısında direnemeyerek ağır bir mağlubiyet almış ve geri çekilmişti. Akabinde Kirmanlardan oluşan bir ordu Türkmenlerin üzerine yürümüş ve bunlar da Muzafferüddin gibi mağlup olmuştu. Önü alınamayan Baba İshak ve Türkmenler önce Sivas, daha sonra Tokat'a girmişlerdi. Bunlara karşı koymaya çalışan Sivas ve Tokat ahalileri başarısız olmuş ve böylelikle Babailer daha da kuvvetlenerek Amasya'ya kadar gelmişlerdi.⁷⁶

İsyancıların Amasya bölgesine kadar geldiğini öğrenen Sultan Gıyaseddin Konya'dan çıkarak Uluborlu (Isparta) civarlarına gelmiş ve Amasya seraskeri Armağan Şah'ı Babailer üzerine göndermişti. Armağan Şah, Baba İshak'ı derdest ederek başını vurdurmuş ve ölüsünü kaleye astırmıştı. Liderlerinin öldürüldüğünü öğrenen Babailer buna inanmamış ve Armağan Şah kuvvetleri ile çarpışmaya başlamıştı. Bunun sonucunda Babailer galip gelmiş, birçok köylü bunlara katılmıştı. Sayıları oldukça artan Baba İshak taraftarları Kırşehir'e kadar ulaşmış ve Malya civarlarına gelmişlerdi. Bu sıralarda Sultan Gıyaseddin isyancıların kuvvetini görmüş ve Moğol tehlikesine karşı Doğu Anadolu'ya gönderdiği birliklerin zaman kaybetmeden isyancılar üzerine yürümelerini emretmişti. Bu emir üzerine ordu Malya taraflarına gitmiş ve böylelikle Babailer ile Selçuklu ordusu karşı karşıya gelmişti. Neticede gayrimüslim askerlerin desteği ile Selçuklu ordusu Babailere ağır bir darbe vurmuş ve isyan hareketi bastırılmıştı.⁷⁷ 1240 yılında zorluklarla önüne geçilen bu isyan hareketi Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu acziyetin açığa çıkmasını sağlamıştı.⁷⁸

⁷⁵ Bahattin Keleş, "Baba İshak İsyanı'nın Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (2018), s. 79-80.

⁷⁶ Enver Behnan Şapolyo, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Güven Matbaası, Ankara 1972, s. 186-187.

⁷⁷ Yinanç, **age**, s. 161-164.

⁷⁸ Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 69.

1.4.2 Erzurum'un Moğollar Tarafından İşgal Edilmesi ve Köseadağ Savaşı

Baycu Noyan 1241 senesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin topraklarına dayanan Moğol ordusunun komutanlığına atanmıştı. Babailer Hareketi ile iyice perişan hale gelen Selçukluların üzerine sefere çıkan Moğol kumandanı Baycu, 1243 senesinde Erzurum'u ağır bir muhasara altına almıştı. Moğollar kuşatma altına aldıkları Erzurum'a teslim olmalarını istemek amacıyla birtakım askerleri göndermiş, fakat şehirdekiler bu isteği reddetmişti. Teslim çağrısının reddedildiğini ve Moğol askerlerine hakaret edildiğini öğrenen Baycu, derhal mancınık vb. teçhizatların kurularak şehrin surlarının yerle bir edilmesini emretmişti.⁷⁹

Moğollar kurdukları mancınıklar ile Erzurum'u dövmeye başlamıştı. Şehri bir türlü alamayan Baycu Noyan kışın bastırmasıyla beraber muhasarayı kaldırmayı düşünmüş, fakat şehirden birisinin kendisine gizli bir haber göndermesi ile bu kararından vazgeçmişti. Gelen habere göre Moğol askerleri gece gizlice şehre alınacaktı. Alınan haberin ardından vaat edilen bu olay gerçekleşmiş ve yaklaşık 200 kadar olan bir Moğol grubu şehre gizlice sokulmuştu. İçeriye giren Moğol askerleri kapıları açarak bütün ordunun şehre girmesini sağlamış ve böylelikle Erzurum işgal edilerek büyük bir katliama maruz kalmıştı.⁸⁰

Erzurum'un işgali ile birlikte Moğolların Anadolu istilasını başlamış bulunmaktaydı. Erzurum'u Moğollara karşı kaybeden Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, artık hedefin bütün Selçuklu memleketi olduğunu anlamıştı. İstila hareketleri karşısında önlem almaya davranan Gıyaseddin bu amaçla Eyyubi sultanlarından yardım talep etmiş ve hatta olumlu cevap verecek olanlara Selçuklu topraklarından bazılarını yurtluk olarak vereceğini bildirmişti. Gıyaseddin'in bu isteğine sadece Halep sultanı Salahuddin olumlu cevap vermiş ve sayıları 2 000 kadar olan küçük bir birliği yardıma göndermişti.⁸¹

Sultan Gıyaseddin, Selçuklu ordusuna gayrimüslim ve Arap askerleri dahil ederek Erminiye'ye doğru yola çıkmıştı.⁸² Buna karşılık Baycu Noyan komutasındaki Moğollar 3 Temmuz 1243 tarihinde Köseadağ'a gelmişti. İki düşman ordunun öncü kuvvetleri bu

⁷⁹ Müverrih Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, Çev: Gürsoy Solmaz, Elips Kitap Yayınları, Ankara 2019, s. 49; Genceli Kiragos, **Moğol İstilas (1220-1265)**, Çev: Mahmut Kemal Bey, Post Yayınları, İstanbul 2018, s. 83.

⁸⁰ Şapolyo, **age**, s. 188-190.

⁸¹ Sevim ve Merçil, **age**, s. 471-472.

⁸² Ebü'l Ferec İbnü'l-İbri, **Tarihu Muhtarasi'd-Düvel**, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 19.

mevkide karşılaşmış, Gıyaseddin'in askerleri kılıçtan geçirilmişti. Bunu gören Selçuklu kumandanları savaşıacakları yerde korkarak kaçmayı tercih etmişlerdi. Kaçmayarak savaşan bazı kumandalar ise öncü kuvvetler gibi Moğolların gazabına uğramıştı. Netice itibarıyla 80 000 kişiden teşekkül eden Selçuklu kuvveti 40 000 kişilik bir Moğol ordusu karşısında korkmuş ve neredeyse hepsi kaçmıştı.⁸³

Ordusunun kaçtığını gören Gıyaseddin Keyhüsrev Kayseri'de bulunan ailesini yanına alarak Ankara'ya gelmişti. Selçuklu kuvvetlerinin kaçması ile beraber ilerlemeye başlayan Moğollar ilk olarak Sivas'a gelmiş, şehirdeki kıymetli malları almış ve surları yıkmışlardı. Ardından Kayseri'ye ulaşan Moğollar burada tebaanın direnmesiyle karşılaşmıştı. En nihayetinde buraya da giren Moğollar yapılan direnişi cezasız bırakmamış ve Kayseri halkını kılıçtan geçirmişlerdi. Son olarak Malatya ve Erzincan'ı alan Moğol kuvvetleri ile Selçuklular arasında barış sağlanabilmişti. Selçuklular yapılan barışa istinaden Moğollara her yıl mal, hayvan ve para vereceklerdi.⁸⁴

1.5. II. İzzeddin Keykavus'un Tahta Oturması ve Anadolu Selçuklu Yönetimine Moğol Müdahaleleri

II. Gıyaseddin Keyhüsrev henüz 25 yaşında iken 1246 senesinde hayatını kaybetmişti. Bundan sonra onun oğulları olan II. Alaeddin Keykubad, II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında taht mücadeleleri yaşanmaya başlamıştı. Merhum hükümdar Gıyaseddin, II. Alaeddin Keykubad henüz doğmuşken kendisinden sonra saltanata onun geleceğini söylemişti. Buna rağmen kendisinin ölmesinden sonra devletin önemli kişilerinden olan Şemseddin İsfahani ve Celaleddin Karatay gibi isimler yönetimin diğer kardeşlerinden büyük olan II. İzzeddin Keykavus'a verilmesini kararlaştırmış ve neticede tahta II. İzzeddin'i oturtmuşlardı.⁸⁵

1246 senesinde Moğolların büyük hanı Güyük olmuş ve bunun şerefine yapılacak olan törene Sultan İzzeddin davet edilmişti. İzzeddin'in Moğolistan'a gitmesiyle ortaya çıkabilecek olan birtakım olumsuz gelişmelerden endişe duyulması nedeniyle onun yerine IV. Rükneddin Kılıç Arslan gönderilmişti. Bu olayın ardından önemli devlet şahsiyetleri

⁸³ Şapolyo, *age*, s. 191.

⁸⁴ Ebü'l Ferec İbnü'l-İbri, *age*, s. 20-21.

⁸⁵ Didem Özşahin, *Türkiye Selçuklularında Üçlü Saltanat Döneminin Siyasi Yapısı (1246-1262)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018, s. 21-23.

arasında çekişmeler başlamıştı. Bu çekişmelerden vezir şemseddin galip ıkmyş ve İzzeddin'in annesi ile evlenmişti. Vezirin hareketini Selçuklu ailesine hakaret olarak gören bazı devlet adamları bulunmaktaydı. Bunları ortadan kaldıran şemseddin, devletin başında kendisi varmyş gibi memleket idaresine karışmaya başlamıştı. Bu sıralarda Ahmed adında bir kişi kendisinin Sultan Alaeddin'in oğlu olduğu savı ile ortaya ıkmyş ve etrafına Türkmen grupları toplayarak isyana başlamıştı. ıkan isyan ordu tarafından bastırılırken bir diğer kötü haber ise Moğolistan taraflarından gelmişti. Güyük Han, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Selçuklu hükümdarı ilan etmiş, vezir olarak Bahaeddin Tercüman'ı atamıştı. Bu haber zerine İzzeddin ve veziri şemseddin isyan hareketine başlamış, fakat Celaleddin Karatay'ın çabaları ile ortalık yeniden sakinlemişti. Böylelikle Selçuklu memleketi yeni bir kargaşa ile karşı karşıya kalmamıştı.⁸⁶

1.6. İran'da İlhanlı Moğol Devleti'nin Ortaya çıkması ve İsmaililere Karşı Girişilen Mücadeleler

1229 senesinde İran coğrafyası Moğol hakimiyetine girmiş ve buranın valiliği Baycu Noyan'a verilmişti.⁸⁷ 1256'da Moğolların büyük hanı olan Mengü Han, bölgenin artık valiler aracılığıyla yönetilmesinin zorlaştığını anlamış ve kardeşi Hülagü Han'ın yanına büyük bir ordu vererek İran'a göndermişti. Bölgeye gönderilen Hülagü'nn en önemli görevlerinden birisi uzun yıllardır burada faaliyet yürüten Batını hareketini bertaraf etmektir.⁸⁸

Hülagü Han, Batıniler zerine harekete geçmiş ve onların kalelerinden birisi olan Girdkuh Kalesi'ni muhasara altına almıştı. Bunun zerine Batınilerin lideri olan Rükneddin Hşşah, Hülagü Han'a bir yıl süre vermesi sonucunda Batını kalelerini bizzat yıkacağını, ayrıca Alamut ve birkaç kale dışındaki bütün kaleleri teslim edeceğini söylemişti. Sözünde durmayan Hşşah 1256 senesinin Eylül ayında Hülagü Han'a bir mektup yazmış ve kendisine verilen bir yıllık srenin uzatılmasını istemişti. Rükneddin mektubunda hsnniyetinin göstergesi olarak Girdkuh ve Kuhistan idarecisinin Hülagü Han'a bağlılığını bildireceğini de belirtmişti.⁸⁹

⁸⁶ Sevim ve Merçil, **age**, s. 475-476.

⁸⁷ Ahmet Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 309.

⁸⁸ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, 1 (1969), s. 11.

⁸⁹ Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu ve İsmaili Kalesi Girdkuh", **Türkiyat Mecmuası**, 1 (2017), s. 254.

Hülagü Han kendisini oyalamaya çalışan Hürşah'ın kalesini ağır bir şekilde kuşatma altına almıştı. Artık dayanacak gücünün kalmadığını anlayan Hürşah, Hülagü'ye teslim olmuştu. Teslim olduktan sonra diğer kalelerin Moğollara karşı direnmemeleri emrini vermiş, fakat bu kaleler onun emirlerine karşı çıkarak Moğollara teslim olmamışlardı. Neticede Hürşah gibi direnme gücü kalmayan kaleler bir müddet sonra teslim olmuştu. Moğollara karşı en son teslim olan kale ise İsmaililerin en önemli ve baş kalesi olan Alamut olmuştu. Bundan sonra Hürşah, büyük hanın karşısına çıkarılmış ve akabinde öldürülmüştü. Hürşah'a bağlı olan diğer İsmaililer de Kazvin'de öldürülmüş ve böylelikle Moğolların bu hareketi Müslümanlar tarafından sevinçle karşılanmıştı.⁹⁰

İsmaililerin ortadan kaldırılmasından sonra Hülagü'ye Alamut'ta bulunan kütüphanede önemli eserler bulunduğunu söyleyen Cüveyni bunları incelemek için izin istemişti.⁹¹ Bu isteği yerine getirilen Cüveyni kütüphanede bulunan ve İsmaililer tarafından hazırlanmış olan birçok tefsir ve fıkıh kitaplarını yakmış, buradan çıkardığı önemli eserleri ise Hülagü Han'a teslim etmişti.⁹²

1.7. Memlük Sultanı Baybars'ın Anadolu Seferi ve Moğollara Karşı Ortaya Çıkan Karamanoğulları İsyanı

Anadolu'dan gelen sürekli yardım taleplerine kayıtsız kalamayan Memlük hükümdarı Baybars 1277 senesinde Halep'e gelmiş, bu bölgeden sonra ise Antep ve Delük taraflarına ulaşmıştı. Devamında Göynük taraflarına doğru harekete geçen Memlük ordusu bu bölge civarlarında Giray Noyan komutasında olan 3 000 kişilik bir Moğol grubu ile karşılaşmıştı. Bunlar Memlükler tarafından kılıçtan geçirildikten sonra Sultan Baybars'a Moğol ve Selçuklu askerlerinden oluşan bir ordunun kendisinin üzerine geldiği haberi verilmişti. Aldığı haber üzerine ordusunu düzene sokan Baybars Moğol kuvvetleri ile Elbistan'da karşılaşmış ve bunlar resmen katledilmek suretiyle ortadan kaldırılmıştı.⁹³

Savaş sonucunda bazı önemli Moğol komutanları öldürülmüş ve Sultan Baybars Kayseri şehrine ulaşmıştı. Burada on beş gün kadar kalan Memlük hükümdarı ahaliden kimseye zarar

⁹⁰ Bertold Spuler, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür- İlhanlılar Devri, 1220-1350)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 60-61.

⁹¹ Zekeriya Kitapçı, **Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005, s. 144.

⁹² Kemal Ramazan Haykıran, "İlhanlı Hakimiyeti ve İmamiye Şiileri", **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 1 (2020), s. 96-97.

⁹³ İbrahim Güneş, "Memluk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (2010), s. 346-347.

vermemiş ve gelme amacının Selçukluları Moğol zulmünden kurtarmak olduğunu belirtmişti. Memlükler Şam'a döndüğü esnalarda Moğolların aldığı ağır mağlubiyet Abaka Han'a ulaştırılmıştı.⁹⁴ Abaka Han bu habere oldukça öfkelenerek savaşın yapıldığı bölgeye gelmişti. Savaş alanında sadece Moğol askerleri ve komutanlarının ölümlerine rastlayan Abaka daha fazla öfkelenmiş, emrindeki Moğol askerlerine Anadolu'da ne kadar Türkmen ve Müslüman varsa katletmelerini emretmişti. Bu emir ile birlikte önce Kayseri şehrindeki tebaa katledilmiş ve daha sonra Anadolu'da katliam hareketleri başlamıştı. Bununla da yetinmeyen Abaka Han, Selçuklu veziri Pervane'yi kendisine Memlükler karşısında ihanet ettiği gerekçesiyle öldürtmüştü.⁹⁵

1.7.1 Karamanoğulları'nın Başkaldırması

Baybars'ın aldığı Moğol galibiyeti ile beraber Karamanoğlu Mehmed Bey payitahtı kurtarmak ve Moğolları Anadolu'dan defetmek amacıyla isyan hareketine başlamıştı. Karamanoğlu Mehmed'in bu doğrultudaki ilk icraatı Alaeddin Siyavuş (Cimri) adındaki birisini hapisten çıkararak Selçuklu tahtına oturtması olmuştu. Ardından kendisini de Anadolu Selçuklu Devleti'nin vezirliğine atayan Karamanoğlu Mehmed Bey, 1277 senesinin mayıs ayında devletin Farsça olan resmi dilinin artık Türkçe olduğunu belirtmişti.⁹⁶ Aynı zamanda Konya'da Alaeddin Siyavuş adına hutbe okutulmuş ve sikkeler bastırılmıştı.⁹⁷

Selçuklu kuvvetleri 1277 senesinin haziran ayında Karamanoğlu Mehmed Bey'in üzerine sefere çıkmıştı. Mehmed Bey'in üzerine gelen Selçukluları karşılamak amacıyla harekete geçmesi üzerine iki ordu Akşehir'de karşı karşıya gelmiş ve Selçuklu ordusu burada mağlup edilmişti. Aldığı galibiyetin ardından Konya ovasında ordugâhını kuran Mehmed Bey aynı zamanda Moğollar ve bunların destekçisi olan bütün Selçuklulara karşı savaşmak için hazırlıklara başladığını duyurmuştu. Onun bu hareketi karşısında İlhanlı Devleti'nin yöneticisi Abaka, Karamanoğlu üzerine ordu göndermişti. III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve veziri Sahib Ata'nın da içerisinde olduğu bu ordunun üzerine geldiğini öğrenen Mehmed

⁹⁴ Ebü'l Ferec İbnü'l-İbri, *age*, s. 50.

⁹⁵ Güneş, *agm*, s. 356-357.

⁹⁶ Mehmet Ali Kapar ve Fadime Koçak, "Anadolu'da Bir İstiklal Ateşi: Karamanoğulları Beyliği-Moğol Mücadeleleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65 (2019), s. 252-253.

⁹⁷ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *age*, s. 97.

Bey tahta çıkardığı Siyavuş'u yanına alarak Akşehir ile beraber civarındaki köy ve kasabaları yağmalamış, ardından Konya'ya dönmüştü.⁹⁸

Siyavuş ile beraber döndüğü Konya'nın kapılarının kendilerine kapatıldığını gören Mehmed Bey bunun üzerine Konya'yı kuşatma altına almış, fakat başarılı olamayarak Ermenek civarlarına kadar çekilmek durumunda kalmıştı. Kendisini izleyen Sahib Ata, Mut civarlarına geldiği vakit bazı Selçuklu ve Moğol askerlerini Mehmed Bey'in üzerine göndermişti. Neticede Sahib Ata'nın askerleri ile karşılaşan Mehmed Bey ile beraberindeki amcaları ve kardeşleri öldürülmüştü. Mehmed Bey'in 1277 senesinde öldürülmesi ile beraber bir müddet sessizlik yaşanmış, ancak bu sessizlik 1283 yılında II. Gıyaseddin Mesud'un Selçuklu tahtına geçmesine müteakip bozulmuştu. Karamanoğullarının Selçuklular ve İlhanlılara karşı giriştiği icraatlar bu iki devletin yıkılışına kadar devam etmişti.⁹⁹

1.8. Anadolu'daki Tasavvufi Unsurların Moğol Hakimiyetine Karşı Tutumları ve Faaliyetleri

Hacı Bektaş Veli¹⁰⁰, Moğol istilalarının başladığı 1220'li senelerde¹⁰¹ Ahmed Yesevi'nin isteği üzerine Anadolu'ya gelmişti.¹⁰² Babai İsyanları'nın lideri olan Baba İshak ile ilişkileri olması hasebiyle isyan sonrasında bir süre ortadan kaybolan Hacı Bektaş daha sonra 1250 senelerinde Kırşehir yakınlarında bulunan Sulucakarahöyük'te ortaya çıkmış ve burayı yurt olarak seçmişti.¹⁰³

⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 6.

⁹⁹ Zerrin Günel Öden, "Karamanoğulları Beyliği", **Türkler Ansiklopedisi**, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1321-1322.

¹⁰⁰ Hacı Bektaş Veli Anadolu Aleviliği açısından oldukça önemli bir isim olarak karşımıza çıkmakla birlikte, tıpkı Bektaşiler gibi Alevi gruplar da Hacı Bektaş Veli'ye bağlı bulunmaktadır. Bkz. İrene Melikoff, **Kırklar'ın Cem'inde**, Çev: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul 2011, s. 25-29; Anadolu Aleviliği'nin zuhur etmesindeki en önemli aktör tartışmasız Hacı Bektaş Veli olarak görülmektedir. O, Anadolu sahasında dede-baba teşkilatını kurmuş ve böylelikle bu bölgedeki Türk topluluklarını birleştirmeyi başarmıştı. Bundan başka Bektaşilik adı ile kendi tarikatını ortaya çıkararak menşe itibarı ile Alevi olmayan birtakım kimselerin ruhani eğitimlerini üstlenen Hacı Bektaş böylece kendisini örnek alan grupların ahlaki sapkınlıklardan kurtulmasına ve topluma yararlı bireyler olmasına vesile olmuştu. Bkz. İbrahim Arslanoğlu, "Alevilik Nedir?", **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**, 13 (200), s. 182-183.

¹⁰¹ Harun Yıldız, "Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 61 (2012), s. 190.

¹⁰² Hacı Bektaş Veli, **Vilayetname (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)**, Haz: Esat Korkmaz, Can Yayınları, İstanbul 2011, s. 35.

¹⁰³ Yıldız, **agm**, s. 190-191.

Hacı Bektaş Veli'nin etrafındaki zümreler Türkmen olan gazi, abdal ve ahiler gibi dervişlerden oluşmaktaydı. Ahilerin lideri olan Ahi Evran ve Hacı Bektaş Veli, Kırşehir civarlarında bulunan Gölpınar mevkiinde sık sık buluşmuş ve sohbetler etmişlerdi. Aynı zamanda Hacı Bektaş'ın ilk talebeleri Ahiler olmuştu. Hacı Bektaş'ın Moğol istilalarına karşı olan Ahiler ile çok samimi ilişkiler yürütmesi kendisinin de Moğol karşıtı olduğunu ortaya koymaktaydı.¹⁰⁴

Hacı Bektaş'ın temaslarda bulunduğu Ahiler ve bunların lideri olan Ahi Evran Babaileri desteklemişti. Bu sebepten dolayı tutuklanan Ahi Evran 5 sene hapiste tutulmuştu. Babai hareketini desteklediği için Ahi Evran'ın karısı ve aynı zamanda Bacıyan-ı Rum'un kurucusu olan Kadıncık Ana (Fatma Bacı) da tutuklanmış ve 13 sene hapis yatmıştı. Fatma Bacı hapis yattığı sıralarda birçok ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve köle olarak kullanılmıştı. Ahiler 1243 senesine gelindiğinde Kayseri'yi Moğollara karşı savunmaya çalışmış, fakat başarılı olamamışlardı. Alınan başarısızlık sonucunda şehirdeki tüm Ahi ve Türkmenler Moğollar tarafından katledilmişti. Onların bu hareketleri neticesinde Anadolu'daki birçok Ahi üyesi ortadan kaldırılmış, ellerinde bulunan tekke ve zaviyeler Mevlevilere verilmişti. Böylelikle yönetimde ve Moğollara karşı yapılan Türkmen direnişlerinde önemli rol oynayan Ahilerin gücü kırılmış, onların yerini Mevlâna Celaleddin Rumi liderliğindeki Mevleviler almıştı.¹⁰⁵

Anadolu'da bulunan bir diğer önemli tasavvufi unsur Mevlâna Celaleddin Rumi ve onun liderliğindeki Mevlevilerdi. Mevlâna ve müritleri Anadolu'nun Moğollar tarafından yağma ve işgal edilmesine sessiz kalmıştı. Mevlevilerin bu tutumları işgale karşı çıkan diğer tasavvufi zümreler tarafından tepki ile karşılanmıştı. Gösterilen tepkilere rağmen Mevleviler Moğollara itaat edilmesi gerektiğini savunmuştu. Neticede Mevleviler, Moğolların desteği ile Anadolu coğrafyasında kendi fikirlerini geniş bir kitleye yayma fırsatı bulmuş ve bunu iyi bir şekilde değerlendirmişlerdi. Bunların lideri olan Mevlana kendisi gibi düşünmeyen Hacı Bektaş Veli ile iyi geçinmemiş, onu Moğolların Kırşehir valisi olarak atadığı Nureddin Caca'ya şikâyet etmişti. Mevlana'ya göre Hacı Bektaş kendisini kıskanmakta ve gittiği her yerde onu ayıplamaktaydı.¹⁰⁶ Mevlana'nın geçimsizliği sadece Hacı Bektaş Veli ile sınırlı kalmamıştı. Ahiler ve Ahi Evran'ın Kırşehir'de Vali Nureddin Caca tarafından kılıçtan

¹⁰⁴ Mustafa Akkuş, "Hacı Bektaş Veli'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 66 (2013), s. 154.

¹⁰⁵ Yunus Emre Tansü, "Selçuklu Devletinde Tasavvufi Unsurların Yönetim Üzerindeki Etkileri", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, 10 (2018), s. 104-106.

¹⁰⁶ Akkuş, **agm**, s.156-158.

geçirilmesi Mevlana'da büyük bir memnuniyet yaratmıştı.¹⁰⁷ Bu durum, Mevlâna'nın Hacı Bektaş Veli ve diğer gruplarla olan ilişkilerinde çatışmacı bir tutum sergilediğini ve Moğol yönetimiyle uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. Anadolu'da bulunan tasavvufi unsurlar arasındaki çeşitlilikler ve çıkar çatışmaları aleni olarak görülmekte ve aynı zamanda, Moğol istilasının etkisi altında yaşayan bu grupların tutumları, farklı direniş stratejileri ve tavizci yaklaşımlar arasındaki farklılıklar da ön plana çıkmaktadır.

1.9. İlhanlılar Devleti'nin Ortadan Kalkması ile Başlayan Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri

İlhanlılar Devleti'nin yıkılması ile beraber Sotay, Çoban ve Celayir hanedanlıkları kendi aralarında mücadele etmeye başlamışlardı. Bu çekişmelerde rol alan Akkoyunlu ve Karakoyunlular bu sülalelerin hizmetlerine girmiş ve birbirleri ile çekişmelere başlamıştı. Akkoyunlular Diyarbakır-Musul bölgesinin hâkimi olan Sotay hanedanlığını desteklerken, Karakoyunlular ise bunların rakibi olan ve Irak taraflarında bulunan Celayirleri desteklemeye başlamıştı.¹⁰⁸

İki sülale arasındaki çekişmeler öyle bir hal almıştı ki, Erzurum bunların mücadeleleri hasebiyle neredeyse harabeye dönmüştü.¹⁰⁹ Moğollar arasında ortaya çıkan çekişmelerden faydalanmak isteyen Akkoyunlu ve Karakoyunluların içerisinde bulunduğu Türkmen gruplar, Anadolu ve Azerbaycan bölgelerinin egemenliği için sürekli olarak birbirleri ile karşı karşıya gelmeye başlamışlardı.¹¹⁰

Akkoyunlular, 1341 ve 1343 senelerinde Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine iki ayrı akın düzenlemişlerdi. Bu akınlardan çekinerek sulh yoluna gitmeye çalışan Trabzon İmparatoru III. Alexios, Akkoyunlu lideri Tur Ali Bey'in evladı Kutlu Bey'e kardeşi Maria'yı eş olarak vermişti. Bu sayede Akkoyunlular ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasında akrabalık yolu

¹⁰⁷ Mikail Bayram, **Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi**, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya 2012, s. 209.

¹⁰⁸ Mehmet Ali Çakmak, "Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3 (2005), s. 76.

¹⁰⁹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, C. I, Çev: Abdulsait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 418; Meryem Altıntaş, **İbn Battuta'ya Göre Anadolu Şehirlerinde Siyasi, Dini, İlmî, İktisadi ve İhtisadi Hayat**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 23.

¹¹⁰ Hasan Akyol, **Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 23.

ile barış sağlanmıştı. Prenses Maria, Kutlu Bey ile evlendikten sonra Despina Hatun adını almış, akabinde iki taraf arasında sürekli ve dostane ziyaretler gerçekleşmişti.¹¹¹

Akkoyunlular Trabzon Rum İmparatorluğu ile uğraşırken Karakoyunlu Bayram Hoca yanında bulunduğu Sincar emiri Hüseyin'i 1351 senesinde öldürmüş ve onun yerine geçmişti. Akabinde Musul'u ele geçirmek üzere harekete geçen Bayram Hoca, Hüseyin Bey'in yeğeni Ordu-Boğa'nın kendisinden evvel Musul'da egemenliğini kurmasıyla beraber bu amacında başarıya ulaşamamıştı. Hüseyin Bey'in öldürülmesinin sonrasında ona tabii bulunan Türkmenlerin birçoğu artık Bayram Hoca'nın maiyetine geçmiş ve emirliğine razı olmuşlardı.¹¹²

Akkoyunlu Kutlu Bey, babası Tur Ali Bey vefat ettikten sonra onun yerine geçmişti. Bu esnalarda Karakoyunlular Erzurum ve Musul arasındaki bölgeyi kontrol altına almış, Akkoyunluların müttefiki olan Eretna emiri Mutahharten ise Erzincan ve Bayburt bölgelerini kendi hakimiyeti altına almıştı. Emir Mutahharten, Kutlu Bey'in 1389 senesinde ölmesine müteakip Akkoyunlular ile olan yakınlığını bozmuştu. Akkoyunlular üzerine sefer düzenleyen Eretna Emiri, Karakoyunluların desteği ile bunları mağlup etmişti. Emir bu hareketi neticesinde Kutlu Bey'in oğlu Ahmed Bey, Kayseri kadısı Burhaneddin'in yanına gitmiş ve onun Erzincan harekâtına katılmıştı.¹¹³

Emir Timur'un 1399 senesinde Azerbaycan bölgesini ele geçirmesinin ardından Kara Yusuf Bey ile Celayirli Sultan Ahmed kaçarak Osmanlı Devleti'nin padişahı Yıldırım Bayezid Han'a iltica etmişlerdi. Akabinde Emir Timur, Bayezid'den bunların teslim edilmesini ya da Osmanlı memleketinden atılmasını istemişti. Yıldırım Bayezid tarafından isteği reddedilen Emir Timur Osmanlılar üzerine sefere çıkmış, buna karşılık Sultan Ahmed ve Kara Yusuf buradan kaçarak Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmışlardı. Şam'da iken buranın emirine esir düşen Kara Yusuf, bir süre sonra orada bulunan Türkmenler ile beraber emirin elinden kurtularak Mardin'e gelmiş ve devamında Nusaybin'e doğru gitmişti. Nusaybin'de bulunduğu esnada Mardin hâkimi ve birtakım Kürt ve Türkmen gruplar ile anlaşarak Akkoyunlu emirlerinden Osman Bey'in hâkimi olduğu Amid üzerine sefere çıkmayı istemişti.¹¹⁴ Netice itibarıyla Kara Yusuf ve Osman Bey'in ordusu Mardin civarlarında bulunan ve Takı adı verilen yerde karşılaşmıştı. Yapılan savaştan iki taraf da kesin sonuç

¹¹¹ Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", **Belleten**, 70 (1954), s. 188.

¹¹² Akyol, **agt**, s. 26.

¹¹³ Gündüz, **Anadolu'da Türkmen...**, s. 44-45.

¹¹⁴ Muhsin Behramnejad, **Karakoyunlular-Akkoyunlular (İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları)**, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 30.

alamamış ve böylece Kara Yusuf Bey ile Kara Yülük Osman Bey arasında uzlaşma sağlanmıştı.¹¹⁵

Kara Yusuf, Kara Yülük Osman Bey ile anlaşma sağladıktan sonra kendisini destekleyen Türkmenler ile beraber Azerbaycan'da bulunan Mirza Ebubekir'in üzerine sefere çıkmıştı. Karakoyunlular ve Timurlu Mirzası arasında yapılan savaşta ilk hamle Mirza Ebubekir'den gelmişti. Zaman zaman Türkmenleri dağıtan Timurlular netice itibarıyla başarılı olamamıştı. 1406¹¹⁶ senesinin Ekim ayında Kara Yusuf ve Türkmenler burada Timurlu askerlerini kılıçtan geçirerek büyük bir zafer elde etmiş ve böylelikle Karakoyunlular Azerbaycan bölgesini ele geçirmişti. Kara Yusuf karşısında tutunamayan Mirza Ebubekir ise kaçarak Tebriz'e gelmişti.¹¹⁷

Azerbaycan'ı ele geçiren Kara Yusuf bu hareketi ile devletini kurmuştu. Karakoyunlular ve Akkoyunluların Doğu'da gittikçe güçlenmeleri her iki devlet arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları daha da körüklemişti. Mardin'de bulunan ve iyice güçten düşmüş durumda olan Artuklu hakimiyetine son vermek isteyen Kara Yülük Osman Bey Mardin üzerine sefere çıkma kararı almıştı. Buna karşılık Artuklular, Kara Yusuf Bey'i imdatlarına çağırmış ve bununla beraber Akkoyunlu ve Karakoyunlular bir defa daha karşı karşıya gelmişlerdi. Kara Yülük Osman Bey, Karakoyunlular karşısında tutunamayarak geri çekilmiş ve bununla beraber Mardin Kara Yusuf'un eline geçmişti. Burayı alan Karakoyunlu lideri Mardin'de bulunan Artuklu Melik Salih'i derhal Musul valiliğine atamış (1409) ve neticede asırlardır süregelen Artuklu hanedanının egemenliği ortadan kaldırılmıştı.¹¹⁸

Kara Yusuf 1412 senesinde Akkoyunluları tamamen tarih sahnesinden silmek maksadı ile Doğu Anadolu Bölgesi'ne gelmişti. Ergani civarlarında karşılaşan iki ordu bir aydan uzun bir süre savaşmıştı. Uzun süre devam eden savaşın sonucunda galip çıkan Kara Yusuf olmuştu. Karakoyunlulara yenilen Kara Yülük Osman kaleye kapanmış ve Kara Yusuf Tebriz'e gidinceye kadar buradan çıkmamıştı. Onun bölgeden ayrılmasının akabinde Kara Yülük Osman, Karakoyunlu toprakları olan Sincar'ı yağmalamış ve birtakım Kürt beylerini tutsak etmişti. Yaşanan gelişmeler üzerine Kara Yusuf esir alınan Kürtlerin serbest

¹¹⁵ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)**, C. I, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 68-69.

¹¹⁶ Muhammed El Hüseyini, Kara Yusuf ile Mirza Ebubekir arasında gerçekleşen savaşın tarihini 1408 olarak vermektedir. Ayrıca Mirza Ebubekir'in savaş sonrasında İran merkezinde yer alan Save'ye geçtiğini belirtir. Bkz. Ca'feri b. Muhammed el-Hüseyini, **Tarih-i Kebir (Tevarih-i Enbiya ve Müluk)**, Çev: İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 64.

¹¹⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 55-57; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 44.

¹¹⁸ Çakmak, **agm**, s. 85-86.

bırakılması için para ve hayvan vaadinde bulunmuş, fakat bu teklifi Kara Yülük Osman tarafından kabul edilmemişti.¹¹⁹

Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey 1435 senesinde Karakoyunlu İskender ile giriştiği bir savaşta ölmüştü.¹²⁰ İskender, Kara Yülük Osman Bey'in mezarını bularak açtırmış ve onun kafasını kestirmişti. Onun bu hareketi zaten sürekli olarak çekişme içerisinde bulunduğu Akkoyunluların Karakoyunlulara karşı kin ve nefretlerinin daha da şiddetlenmesine sebebiyet vermişti. Aradan geçen zamandan sonra Karakoyunluların başına Cihanşah geçmiş, Akkoyunluların lideri ise Uzun Hasan Bey olmuştu. Cihanşah zamanında en kudretli dönemini yaşayan Karakoyunlular 1468 senesinde Akkoyunluları ortadan kaldırmak amacıyla bir sefer düzenlemişti. Bunun haberini alan Uzun Hasan Bey askerlerini tertiplemiş ve Cihanşah'ı karşılamak üzere yola çıkmıştı. Akkoyunlular karşılaştıkları Karakoyunluları yıpratmak için sürekli olarak tacizlerde bulunmuş ve Cihanşah'ın birliklerine kayıplar verdimişti. Bunun üzerine Cihanşah geri çekilmeye başlamış, Uzun Hasan ise emrindeki süvariler ile beraber onu takip etmişti. En nihayetinde iki ordu karşılaşmış ve Uzun Hasan Bey Karakoyunlulara karşı galibiyet elde etmişti. Cihanşah'a gelince, bir Akkoyunlu askeri kendisini tanımayarak öldürmüş ve kafasını kesmişti.¹²¹

Cihanşah'ın katlinden sonra yerine oğlu Hasan Ali geçmişti. Bu esnada Akkoyunlu Uzun Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırmak amacıyla Hasan Ali'nin üzerine sefere çıkmıştı. Timurlu Ebu Said'in koruması altında olan Hasan Ali, 1468 senesinde Uzun Hasan'a karşı Azerbaycan'da büyük bir ordu toplamıştı. Uzun Hasan Bey, Hasan Ali'nin ordusunu Hemedan'da ani bir baskınla dağıtmıştı. Ordusu dağılan Hasan Ali ise çareyi kaçarak Ebu Said'in yanına gitmekte bulmuştu. Bu savaş sonucunda Akkoyunluların en büyük düşmanı olan Karakoyunlular ortadan kaldırılmıştı. Ebu Said 1469'da Hasan Ali'nin kendisine sığınarak yardım istemesi üzerine Uzun Hasan'ın üzerine yürümüşse de netice itibarıyla bozguna uğramıştı. Ebu Said'i mağlup eden Uzun Hasan, Hasan Ali'nin toprakları olan Azerbaycan'ı Akkoyunlu topraklarına katmıştı.¹²²

¹¹⁹ Akyol, **agt**, s. 56.

¹²⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 81-84.

¹²¹ Buket Gündüz, **Kadı Ahmed Gaffari'nin Tarih-i Cihan-Ara İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler)**, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2019, s. 47.

¹²² Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu...**, s. 184-192.

İKİNCİ BÖLÜM

ERDEBİL TARİKATI'NIN ORTAYA ÇIKMASI VE DEVLETLEŞME SÜRECİ

2.1. Şeyh Safiyüddin İshak Erdebili Dönemi

1253-1254 senelerinde doğan¹²³ Şeyh Safiyüddin Erdebili,¹²⁴ Şeyh Zahid Gilani'ye bağlı bulunan imamlardan birisiydi. Babası vefat ettikten sonra eğitim almak amacıyla Şiraz'a bir müridin yanına gitmeye karar vermişti. Şiraz'a vardığında aradığı şahsiyetin öldüğünü öğrenmişti. Bunun üzerine Emir Abdullah kendisini Gilan'da bulunan Şeyh Zahid Gilani'nin yanına eğitim alması için göndermişti. Burada eğitim almaya başlayan Safiyüddin, Gilani'ye gördüğü bir rüyadan bahsetmişti. Rüyada kılıç ve taç gördüğünü söyleyen Şeyh Safiyüddin, tacı başından aldığı vakit onun tıpkı güneş gibi parladığını ve bütün cihanı aydınlattığını anlatmıştı. Bu rüyayı yorumlayan Gilani, Safiyüddin'e kendisinin soyundan bir sultanın geleceğini ve gelecek olan bu sultanın da İmamiye öğretilerini yayacağını söylemişti.¹²⁵

Gilani, Şeyh Safiyüddin'i öz kızı ile evlendirmiş ve ardından onun başına padişahlık tacını giydirmişti. Şeyh Gilani'nin tarikatı Türkmen ve Moğol gruplar arasında geniş bir tabana yayılmış ve bağlı bulunanların sayıları günden güne artmıştı. Tarikat taraftar toplayarak güçlendikçe siyasi olaylara karışması durumu ortaya çıkmıştı. Bütün bu gelişmelerden sonra Şeyh Gilani'nin damadı ve halefi olan Safiyüddin Erdebili, İlhanlılar Devleti zamanında Erdebil şehrinde Erdebil Tarikatı adıyla kendi tarikatını kurmuştu.¹²⁶

¹²³ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, Tün Kitap Yayıncılık, Ankara 2018, s. 41.

¹²⁴ Kazvini, Şeyh Safiyüddin'den övgü ile bahsederek Moğolların sevgi ve saygısını kazandığını belirtmiştir. Ayrıca Safiyüddin'in bu saygınlığı sayesinde halktan birçok kimseleri Moğol zulmünden kurtardığını da söylemiştir. Bkz. Kazvini, **Tarih'i Güzide**, s. 550.

¹²⁵ Hamidreza Mohammasnejad, "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 57 (2015), s. 114.

¹²⁶ Yılmaz Karadeniz, "Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi", **Akademik MATBUAT**, 1 (2019), s. 5.

Şeyh Zahid Gilani'nin ölümünden sonra posta oturan Safiyüddin oldukça ünlenmişti. Çok sayıda komutan, halk arasındaki saygın gruplar ve devlet yöneticileri dahi Şeyhler şeyhi olarak anılan kendisine bağlanmışlardı. Safiyüddin'e katılanların arasında Cengiz Han'ın en önemli kumandaları ile beraber İlhanlı emiri Çoban ve Sultan Ebu Said gibi kişiler de bulunmaktaydı. Emir Çoban, Şeyh Safiyüddin'e müridlerinin sayısının kendi askerlerinden az mı yoksa fazla mı olduğunu sormuştu. Emir Çoban'ın bu sorusuna cevap veren Safiyüddin, askerlerinin hepsinin kendisine mürid olduklarını söylemişti.¹²⁷ Bundan da anlaşılıyor ki Safiyüddin'in nüfuzu oldukça artmış ve birtakım İlhanlı askerleri arasında önemli derecede saygınlık elde etmişti.

Gilani'nin vefatının ardından Erbedil şehrinde faaliyetlerini sürdüren Şeyh Safiyüddin bir hastalığa yakalanmış ve iyice güçten düşmüştü. Artık namazlarını dahi yardım almadan kılamayacak duruma gelen Safiyüddin'in hastalığına çare aramak amacıyla Tebriz şehrinde doktorlar getirilmişti. Onca çabaya rağmen Şeyh Safiyüddin'in hastalığında gözle görülür bir iyileşme sağlanamamıştı. Gün geçtikçe daha fazla kötüleşen Safiyüddin, hastalığın kendisini alt edeceğini anlamış ve kendisine bağlı müridlerini yanına toplamış ve onlara şeriat yolunda gitmelerini öğütlemişti. Ardından kendisinin ölümünden sonra yerine oğlu Sadreddin Musa'nın geçerek faaliyetlere devam etmesini istemiş ve 1334 senesinin eylül ayında Erdebil şehrinde vefat etmişti.¹²⁸

Şeyh Safiyüddin hayatta olduğu süre boyunca Karamanoğulları ve Hamidoğulları gibi beylikler arasında fazla sayıda mürid toplamıştı. İlhanlı yöneticilerinin saygısına da nail olan Safiyüddin aynı zamanda Azerbaycan, Türkistan, Horasan, Anadolu¹²⁹ ve İran gibi daha birçok coğrafyada geniş bir yayılma sahası bulmuştu. Buralarda Erdebil'de bulunan tekkeye bağlı tekkeler kurulmuştu. Ayrıca İlhanlı Devleti'nin önemli devlet tarihçisi ve veziri Reşidüddin Fazlullah, Şeyh Safiyüddin'e hediyeler göndermiş ve onu saygıdeğer bir kişilik olarak görmüştü.¹³⁰

Safiyüddin Erdebili'nin soy silsilesi meselesine gelecek olursak Şeref Han, Şeyh Safiyüddin'in ataları arasında Seyyid Firuzşah adlı birisinin olduğundan bahsetmişti. Bu bilginin devamında Firuz adındaki bu kişinin iyi ahlak sahibi ve sürekli ibadet etmekle

¹²⁷ Ziya Şakir, **Mezhepler Tarihi ve Şah İsmail**, Cevahir Yayınları, İstanbul 2008, s. 35-36.

¹²⁸ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 52-53.

¹²⁹ Anadolu sahasında geniş bir yayılma imkanı bulan Erdebil Tarikatı'na Şeyh Cüneyd zamanına kadar Osmanlı Devleti her sene yardımlarda bulunmuştu. Bkz. M. Saffet Sarıkaya, "Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 82 (2017), s. 10.

¹³⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2015, s. 22.

uğraştığını belirtmişti.¹³¹ Firuz Şah'ın etnik kimliği ile alakalı olarak ulaşılan bilgiler onun Kürt olduğunu söylemekte ise de diğer bazı önemli kaynaklarda Şeyh Safiyüddin'in Türk olduğundan bahsedilmişti.¹³² Ayrıca İskender Bey Türkmen de Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi adlı eserinde Şeyh Safi ile Emir Abdullah arasında geçen bir görüşmede Abdullah'ın ona "Ey Türk genci" diye hitap ettiği bilgisini vermişti.¹³³

2.2. Şeyh Sadreddin Musa Erdebili Dönemi

Sadreddin Musa, Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin vefatının ardından posta oturmuştu. Babasının yerine geçtikten kısa bir süre sonra 1335 senesinde İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han vefat etmişti. Onun vefatı ile beraber dağılmaya başlayan devlette yaşanan buhranlı günlerde Şeyh Sadreddin Musa siyasi olaylara müdahil olmaya başlamıştı. Tekkesinin bulunduğu Erdebil şehri ve etrafında bulunan kendisine bağlı müridlerini silahlandırarak yine bunlara silah taşıma müsaadesi vermişti. Bu dönemde Erdebil Tekkesi'ne bağlı olan birtakım tekkeler, Sadreddin ve tekkesinin siyasi olaylara girişmesinden rahatsız olarak kendisinden ayrılmışlardı.¹³⁴

Şeyh Sadreddin Musa bu dönemde hayati tehlikeler ile karşı karşıya kalmıştı. Çobanoğullarından olan Melik Eşref'in kendisine birtakım suikastlar düzenleyeceğine dair ihtarlar alan Sadreddin Musa, hayatını almış olduğu bu bilgiler sayesinde kurtarabilmişti. Daha sonra Melik Eşref'in Tebriz davetine icabet etmiş ve burada üç ay tutsak edilmişti. Sadreddin Musa'nın tutsaklık hayatı Melik Eşref'in görmüş olduğu bir rüya sonucunda sona ermiş, fakat akabinde bundan pişman olan Melik Eşref onun tekrar yakalanması için takibat başlatmıştı. Melik Eşref'in takibatından Gilan civarlarında saklanarak kurtulmak isteyen Sadreddin Musa ve beraberinde bulunan müridleri, Melik Eşref'in Kıpçak Canibek Han karşısında mağlup olması ile kurtulabilmişlerdi.¹³⁵

Melik Eşref'i yenilgiye uğratan Canibek Han, Azerbaycan'ı kendi devleti olan Altınorda topraklarına dahil etmişti. Bundan kısa bir süre sonra da Sadreddin Musa kaçarak geldiği Gilan taraflarından Erdebil'e geçmişti. Sadreddin Musa'nın Erdebil şehrine geçmesinin

¹³¹ Şeref Han, *age*, s. 134.

¹³² Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 55.

¹³³ İskender Bey Türkmen, *age*, s. 12.

¹³⁴ Ş. Cem Tuysuz ve Şahin Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergahı ve Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", *Tarih&Gelecek Dergisi*, 3 (2019), s. 729.

¹³⁵ Ali Rıza Özdemir, *Türk Hakanı Şah İsmail*, Kripto Yayınları, Ankara 2018, s. 78-79.

akabinde Canibek Han, kendisini ziyaret etmek için buraya gelmişti. Bir süre görüştüktan sonra Canibek Han, Erdebil şehri ve civarını Sadreddin Musa'ya suyurgal olarak vermişti.¹³⁶

Babasından devraldığı makamda 59 sene kalan Sadreddin Musa¹³⁷ 1392 senesinde vefat etmişti. Şeyh Sadreddin Musa 1358 senesinde İbn Bezzaz'a Safvetü's Safa adlı eseri yazdırtmıştı. Sadreddin Musa'nın isteği üzerine yazılan bu eserde, Şeyh Safiyüddin'in hayatı anlatılmıştı. Ayrıca eserde onun talebelerinden, dini görüşünden ve birtakım hadis ve ayetler ile alakalı fikirlerinden de bahsedilmişti.¹³⁸

2.3. Şeyh Hoca Ali (Alaeddin-i Erdebili) Dönemi

Şeyh Sadreddin Musa'nın vefat etmesinin ardından yerine en büyük evladı Hoca Ali geçmişti.¹³⁹ Şeyh Hoca Ali, tekkenin liderliğini üstlendikten sonra Emir Timur ile birkaç defa görüşmüştü. Emir Timur, Ceyhun Nehri üstünden Horasan seferine çıkarken kamçısını suya düşürmüştü. Kamçısını suya düşürmesini kötü bir işaret olarak yorumlayan Emir Timur bundan dolayı hareket halinde olan ordusunu durdurmuştu. Bunu gören bir derviş Timur'un yanına gelmiş ve ordusunu ne için durdurduğunu sormuştu. Bu sual üzerine Timur, kırbacının suya düştüğünü ve onu bulmak maksadıyla orduyu durdurduğunu söylemişti. Bu kısa konuşmadan az bir süre sonra derviş elini suya daldırmış ve kırbacı bularak Emir Timur'a vermiş, akabinde Erdebili olduğunu söyleyerek ortadan kaybolmuştu.¹⁴⁰

1402 senesinde Timurlular ve Osmanlı devletleri arasında Ankara Savaşı olarak bilinen bir muharebe gerçekleşmişti. Gerçekleşen savaşta Emir Timur, Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'i mağlubiyete uğratmış ve onu esir almıştı.¹⁴¹ Emir Timur Anadolu seferinden dönerken Erdebil'den geçmişti. Burada Hoca Ali ile görüşen Timur onun dileği ile Anadolu esirleri serbest bırakmıştı. Serbest bıraktığı bu grupları¹⁴² ise Hoca Ali'ye

¹³⁶ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 63.

¹³⁷ Shahi Ahmadov, **Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 47.

¹³⁸ **Şeyh Safi Buyruğu**, Haz: Doğan Kaplan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 18.

¹³⁹ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 17.

¹⁴⁰ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 67.

¹⁴¹ Aşıkpaşaoğlu, **age**, s. 82-85; Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I, Haz: Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 195-196; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 288-290.

¹⁴² Emir Timur'un İç Anadolu'dan götürerek Erdebil ve civarına yerleştirdiği Türkmen gruplar getirildikleri bölgeden dolayı "Rumlu" adıyla anılmış ve Erdebil şehrinde "Rumlu" adlı köy ve mahalleler kurmuşlardır. Bkz. Bilal Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 77 (2016), s. 109.

hizmette bulunmaları amacıyla Erdebil şehri civarlarında iskan etmişti. Ayrıca Timur tarafından bir ferman hazırlanmıştı. Bu fermanla Rum sultanlarından, halk arasında Erdebil Tekkesi'ne bağlı bulunan kimselerin Hoca Ali'yi ziyaretlerinde zorluk ve engel çıkartılmaması istenmişti.¹⁴³ Serbest bırakıldıktan sonra tekrar Anadolu'ya giden birtakım kimseler kendilerinin esaretini sonlandıran Hoca Ali ve Erdebil Tekkesi için propagandalar yapmaya başlamıştı. Anadolu'ya dönenlerin yaptıkları bu icraat sayesinde Hoca Ali, Teke civarlarında Karamanoğulları ve Hamidoğulları gibi beyliklerden çok sayıda taraftar kazanmıştı.¹⁴⁴ Emir Timur'un oğlu Şahruh Mirza tıpkı babası gibi Hoca Ali'ye saygı göstermiş ve 1420 senesinde Karakoyunlu seferine çıktığı sıralarda Erdebil'e gelmişti. Burada Hoca Ali ile görüşen Şahruh, Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin mezarını da ziyaret etmişti.¹⁴⁵

Hoca Ali döneminde Erdebil Tarikatı ulaşabileceği en uç noktaya kadar ulaşmıştı. Tekke, Anadolu kırsalında yerleşik ve göçer olarak hayatını idame ettiren Türkmen nüfus arasında da mürid toplamıştı. Tarikatın ve Hoca Ali'nin Anadolu coğrafyasında Türkmenler arasında taraftar kazanmasının en önemli nedenlerinden birisi şeyh ve derviş denilen bazı şahısların icraatları ile beraber medrese kültürünün etkinliğinin buralarda yok denilecek kadar az olmasıydı.¹⁴⁶

Hoca Ali 1427 senesinde Mekke, Medine ve Kabe'yi ziyaret etmek ve Hac görevini yerine getirmek amacıyla birtakım müridi ile beraber yola çıkmıştı. İlk olarak Kudüs şehrini ziyaret eden Hoca Ali burada saygı ile karşılanmıştı. Kudüs'te Mescid-i Aksa'yı ziyaret eden Erdebil şeyhi bundan kısa bir süre sonra vefa etmişti. Naaşı Mescid-i Aksa'nın mezarlığına gömülen Hoca Ali'nin toprağa verildiği yer ise Makam-ı Şeyhü'l Acem olarak adlandırılmıştı.¹⁴⁷

¹⁴³ Oktay Efendiyeve, **Azerbaycan Safevi Devleti**, Çev: Ali Asker, TEAS Press Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 69.

¹⁴⁴ Tuysuz ve Yılmaz, **agm**, s. 733.

¹⁴⁵ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 80.

¹⁴⁶ Oktay Kızılkaya, "Safevi Tarikatının Devlet Haline Dönüşmesine Kadar Geçirdiği Aşamalar", **Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar**, C. I, Ed: Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2018, s. 97.

¹⁴⁷ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 69-70.

2.4. Sultan Şeyh İbrahim Dönemi

Hoca Ali'nin vefatından sonra tarikatın başına Şeyh İbrahim geçmişti.¹⁴⁸ Şeyh İbrahim, çevre memleketlere halifelerini göndererek propaganda faaliyetlerine süratle devam etmiş ve tarikata çok sayıda yeni müridler toplamıştı. Irak ve Azerbaycan bölgelerinde de adını duyuran Şeyh İbrahim ve liderliğindeki Erdebil Tekkesi'ne özellikle Sünni İslam'ın dışarısında bulunan kitleler katılmaya başlamıştı. Aynı zamanda Suriye, İran ve Anadolu coğrafyalarında bulunan Batıni cemaatler Erdebil Tekkesi'nin çevresinde toplanmaya gayret etmişlerdi.¹⁴⁹

Erdebil Tarikatı'nın Anadolu'da bulunan kolu Şeyh İbrahim'in halifesi olan Hamid-i Veli (Somuncu Baba) ve ona bağlı olan Hacı Bayram-ı Veli tarafından yürütülmüştü. Hamid-i Veli'nin 1412 senesinde vefat etmesinin ardından Ankara'ya giden Hacı Bayram-ı Veli, burada Bayramiyye Tarikatı'na taraftar toplamaya başlamıştı. Silsilesinde Erdebil şeyhlerinin adına rastlanılan ve esasen Erdebil Tarikatı'nın Anadolu'daki uzantısı olan Bayramiyye Tarikatı zamanla halk arasında oldukça yayılmıştı. Tarikatın geniş kitlelere ulaşmaya başlaması Osmanlı Devleti'nin sultanı II. Murad'ın dikkatini çekmişti. Yaşanan gelişmelerin akabinde Hacı Bayram-ı Veli, Sultan II. Murad ile görüştürülmek üzere tutuklanmış ve Edirne'ye götürülmüştü. Yapılan görüşme sonrasında II. Murad'ın saygısını kazanan Hacı Bayram-ı Veli serbest bırakılmış ve padişahın emriyle Bayramiyye Tarikatı'nın müridleri bundan sonra vergiden muaf tutulmuştu.¹⁵⁰

Şeyh İbrahim, Hamid-i Veli'nin evladı Yusuf Hakiki Baba'ya Erdebil'de eğitim vermişti.¹⁵¹ Altı erkek evladı olan Şeyh İbrahim hastalığa yakalanmıştı. Bunun üzerine kendisine bağlı bulunanları yanına çağıran Şeyh, onlardan kendisinden sonra oğlu Cüneyd'i takip etmelerini istemişti. 1447 senesinde vefat eden Erdebil şeyhi, ataları olan diğer tarikat şeyhlerinin mezarlarına yakın bir mevkiye defnedilmişti.¹⁵²

¹⁴⁸ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 80; Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 73; İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 19.

¹⁴⁹ Namık Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 80 (2016), s. 15-16.

¹⁵⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, **100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 236-237.

¹⁵¹ Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi...", s. 16.

¹⁵² Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 73.

2.5. Şeyh Cüneyd Dönemi

1447 senesinde Erdebil Tarikatı'nın postuna oturan Şeyh Cüneyd başa geçer geçmez kendisini amcası olan Şeyh Cafer ile bir çekişmenin içerisinde bulmuştu.¹⁵³ Sünni mezhebine mensup olan Şeyh Cafer, yeğeni Şeyh Cüneyd'in Şii mezhebi ile alakalı olan düşüncelerinden rahatsız olmuştu.¹⁵⁴ Ayrıca postu devralan Cüneyd, kendisinden önceki Erdebil şeyhlerinin gittiği yoldan ayrılmaya ve iktidar arzulamaya başlamıştı.¹⁵⁵ Böylelikle Erdebil Tarikatı, yeni şeyhleri Cüneyd zamanında devletleşme yoluna girmişti.¹⁵⁶

1447 senesinde Timurlular Devleti'nin yöneticisi Şahruh Bahadır vefat etmiş, bunu fırsat bilen Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah hakimiyet alanlarını Timurlu ve Akkoyunlu topraklarında günden güne genişletmeye başlamıştı.¹⁵⁷ Bu esnarlarda müridlerinin sayısı ve gücü artan Şeyh Cüneyd Karakoyunlu Cihanşah tarafından takibe alınmıştı. Bölgedeki yetkinliğini ve hanedanını Erdebil şeyhine karşı korumak isteyen Cihanşah bu sebeple Cüneyd'i bulunduğu mıntıkadan çıkarmak istemişti. Şeyh Cüneyd'i bölgeden uzaklaştırmak düşüncesini müneccimler ve eşraftan bazı kimseler ile görüşen Cihanşah bunlara Erdebil şeyhinin çevresinde çok sayıda insan toplandığından bahsetmişti. Aynı zamanda iktidarın bir isyan neticesinde kendi sülalesinden çıkarak Şeyh Safiyüddin'in soyuna geçebileceğinden endişe ettiğini dile getirmişti.¹⁵⁸

Şeyh Cüneyd'e bağlı bulunan tarikat mensupları taşınır mal varlıkları ve aileleri ile beraber Erdebil'e göçmüşlerdi. Müridlerin göç faaliyetleri ile beraber Erdebil şehri silah bakımından yetersiz olmakla birlikte adeta ordugâh haline gelmişti. Bütün bunlara rağmen Şii mezhebinden olan Karakoyunlu Cihanşah, Erdebil şeyhi Cüneyd'e karşı silahlı bir mücadele içerisine girmekten çekinmişti.¹⁵⁹ Hükümdarın bu hareketinde Şeyh Cüneyd'in Şii mezhebi tarafından adeta kutsal bir şahsiyet olarak kabul görmesi önemli bir etken olmuştu.¹⁶⁰

¹⁵³ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 81.

¹⁵⁴ Mürüvet Karagöz, **Safevi Devleti'nin Kuruluş Dönemi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2010, s. 34.

¹⁵⁵ Derya Örs, **Fazlullah B. Ruzbihan-i Huncî ve Tarih-i Alem-Aray-i Eminisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 86.

¹⁵⁶ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 75.

¹⁵⁷ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevi İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)**, Çev: Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s. 48.

¹⁵⁸ Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 11 (2010), s. 74-75.

¹⁵⁹ Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Erdebil şeyhine karşı savaş açtığı takdirde adının kötü olarak anılacağından korkmuştu. Bkz. İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 20.

¹⁶⁰ Walther Hinz, **Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan (XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi)**, Çev: Tefik Bıyıklioğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 15.

Erdebil şeyhini ikaz etmek yolunu seçen Karakoyunlu Cihanşah, Şeyh Cüneyd'e uyarı niteliğinde bir mektup yollamıştı. Mektupta Cüneyd'e isyan düşüncesinden vazgeçmesi gerektiğini bildiren hükümdar, bunu yapmaması durumunda her iki taraftan da fazla sayıda insanın kanının akacağını söylemişti. Devamında yine uyarılarda bulunan Cihanşah, Erdebil şeyhinin had bilmezliğinin devam etmesi neticesinde kendisinin ve müridlerinin Erdebil'den çıkarılması kararını almak zorunda olduğunu belirtmişti. Karakoyunlu yöneticisinin mektubu eline ulaşan Şeyh Cüneyd yazdığı cevabi mektubunda devlet kurmak gibi bir gayesinin olmadığını ve aynı zamanda müridleri ile beraber sadece ibadet ile meşgul bulunduklarını belirtmişti. Ayrıca Cihanşah'ın yanındaki müneccimlerin Şeyh Safi'nin soyundan bir isyancı çıkacağına dair yaptıkları uyarılara karşılık olarak ne kendisi ne de oğullarından birisinin böyle bir şey yapmayacağını vurgulamıştı. Eğer ki Allah'ın isteği üzerine böyle bir durumun ortaya çıkması halinde ise Karakoyunlular ile herhangi bir düşmanlıklarının söz konusu olmadığı için kendi hallerinde bırakılmaları gerektiğini söylemişti. Gerçekleşen bu mektuplaşmalar neticesinde rahat bırakılan Erdebil şeyhi, kendisi hakkında hazırlanan raporlar ile beraber Karakoyunlu Cihanşah'ın gündemine yeniden girmişti. Hükümdara sunulan raporlarda Şeyh Cüneyd tarafından çıkarılabilecek olan isyan hareketinde etrafına en az 20 000 kişiyi toplayabilecek kadar büyük bir potansiyelinin olduğu bilgisi yer almıştı. Kendisine verilen istihbari bilgiler sonucunda Şeyh Cüneyd'e tekrar uyarı mektubu gönderen Cihanşah, ilk mektubuna nazaran daha ağır bir üslup kullanmış ve Karakoyunlu Devleti'ne ait olan topraklardan derhal çıkmasını istemişti. Bu isteğinin yerine getirilmemesi durumunda bizzat kendisinin Erdebil'e geleceğini ve şehri yerle bir ederek halkı kılıçtan geçireceğini de özellikle belirtmişti.¹⁶¹

Şeyh Cüneyd'e Erdebil'i terk etmesi için yapılan şiddetli baskılar sadece Karakoyunlu hükümdarı ile sınırlı kalmamıştı. Cihanşah'ın kızı Şeyh Cüneyd'in amcası olan Şeyh Cafer'in oğlu ile evlendirilmişti. Karakoyunlu Cihanşah dünürü olan Şeyh Cafer'e mektuplar yollamış ve yeğeni Cüneyd'in sınır dışı edilmesini istemişti. Zaten tarikatın liderliğinde gözü olan Şeyh Cafer hükümdarın isteğini memnuniyetle kabul etmişti. Hükümdarın ve amcasının baskılarına daha fazla dayanamayan Şeyh Cüneyd takribi 1448 senesinde Karakoyunlu sınırlarını terk etmek zorunda kalmıştı.¹⁶²

Erdebil şehrinden çıkarak Anadolu bölgesine gelen Şeyh Cüneyd yanında bulunan müridlerinden birisi ile Osmanlı Devleti'nin hükümdarı olan II. Murad'a hediyeler

¹⁶¹ Arayancan, **agm**, s. 75.

¹⁶² Hinz, **age**, s. 16.

göndermiş ve birtakım taleplerde bulunmuştu. Hükümdara tespih, seccade ve Kur'an-ı Kerim gönderen Şeyh Cüneyd, ibadet ve dualar ile meşgul olmaları için Kurtbeli'nin kendisi ve müridlerine verilmesini talep etmişti. Durumu Vezir Çandarlızade Halil Paşa ile görüşen Sultan II. Murad, Osmanlı Devleti'nin tahtına iki sultanın sığınmayacağını söylemiş ve Cüneyd'in talebini reddetmişti. Ardından Cüneyd'in elçileri yanlarına maddi yardımlar verilerek geri yollanmıştı.¹⁶³

Erdebil'den çıkarıldıktan sonraki zamanda Karaman topraklarına da gelen Şeyh Cüneyd,¹⁶⁴ bir süre Konya şehrinde bulunan Sadreddin Konevi'nin dergahında kalmıştı. Burada bulunduğu sürede ibadetini dergahın hemen dışında yapan Cüneyd ile dergahın şeyhi Abdüllatif yaklaşık bir ay sonunda görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Cüneyd ve Abdüllatif arasında büyük tartışmalar yaşanmıştı. Konevi dergahının şeyhine “Ataya ashab mı evladır, yoksa evlat mı?” sorusunu yönelten Şeyh Cüneyd'e Abdüllatif “Ashab evladır” cevabını vermişti. Akabinde Kur'an'dan örnekler vererek dört mezhebin dahi evlattan değil ashabdan alındığını söyleyen Şeyh Abdüllatif'e Şeyh Cüneyd “Ashab ile alakalı ayetler gönderildiğinde sen orada mıydın?” sorusunu sormuştu. Şeyhin bu ifadelerine karşılık Abdüllatif “Bu düşünceler içerisinde sen dinden çıkarak kafir oldun ve bu fikirlerinde seni destekleyenler de kafir olur” demişti. İkili arasında yaşanan ateşli tartışmalar daha da ileriye gitmeden Hoca Hayreddin ve Derviş Ahmed Aşiki tarafından yatıştırılmıştı. Tartışmadan hemen bir gün sonra sabah saatlerinde Konya'dan ayrılarak Varsak'a giden Şeyh Cüneyd'in ardından Şeyh Abdüllatif Karamanoğlu İbrahim'e mektup göndermişti. Mektubunda İbrahim Bey'i uyaran Abdüllatif Şeyh Cüneyd'in asıl gayesinin sufilik değil, memleket kurmak olduğunu söylemişti.¹⁶⁵

Şeyh Cüneyd'in Varsaklara kendi fikirlerini aşılama çalıştığı esnarlarda Karamanoğlu İbrahim Bey bir emir göndermişti. Varsak beylerine ulaştırılmak üzere yola çıkarılan bu emir Cüneyd'in yakalanması ile alakalıydı. Bundan haberdar olan Şeyh Cüneyd o zamana kadar Varsaklar arasında toplayabildiği müridlerini yanına almış ve Çukurova'ya doğru hareket etmişti. Buradan da İskenderun bölgesine gelerek Ersuz Dağı'nda bulunan ve kötü durumda olan bir kaleyi onarmış, akabinde müridleri ile beraber buraya yerleşmişti.¹⁶⁶

¹⁶³ Derviş Ahmed Aşiki, **Aşıkpaşazade Tarihi**, Haz: Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul 2013, s. 373.

¹⁶⁴ Efendiyev, **age**, s. 69-70.

¹⁶⁵ Derviş Ahmed Aşiki, **age**, s. 373-374.

¹⁶⁶ Faruk Sümer, **Çepniler (Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 34.

Faaliyetlerini Ersuz'da sürdüren Şeyh Cüneyd'e Simavna Kadısı olan Şeyh Bedreddin'in oğlu ve onun yanında bulunanlar da katılmıştı.¹⁶⁷ Şeyh Cüneyd ile beraber ortaya çıkan köklü dönüşümlerin en önemli ayağını göçer Türkmen nüfuslar oluşturmuştu. Cüneyd döneminde Anadolu ve Suriye'den fazla sayıda göçer Türkmen grupları tarikata bağlanmıştı. Bunun sonucunda tarikatın önemli bir kısmını oluşturan yerleşikler geri planda kalmış ve yerlerini göçerler almıştı. Eskiden beri şariat hükümlerine uymayan bir İslami anlayış içerisinde bulunan ve veli kültürüne dayalı olan göçer Türkmenlerin önemli unsurlar haline gelmeleri durumu da tarikat doktrininde Şii inanç biçimlerini ortaya çıkarmıştı.¹⁶⁸

Şeyh Cüneyd Ersuz'daki kalede iken Halep Türkmenleri ile temaslarda bulunmuştu. Mürid toplamak amacıyla yanındakilerden bazılarını bunların olduğu bölgeye gönderen şeyh daha sonraları bizzat kendisi Halep Türkmenlerinin arasında dolaşmaya başlamıştı. Yaptığı bu faaliyetler ile beraber Halep Türkmenlerinden birçok kişiyi yanına çekmiş ve böylelikle müridlerinin sayısını artırmayı başarmıştı.¹⁶⁹ Cüneyd'e bağlananların sayısı fazlalaştıkça Halep'te bulunan Mevlana Ahmed Bekri ile Abdülkerim Halife rahatsızlık duymaya başlamışlardı. Memlûk hükümdarı Çakmak'ı Şeyh Cüneyd hakkında uyaran Bekri ve Abdülkerim yapmış oldukları şikayette Halep'te deccalin zuhur ettiğini belirtmişlerdi. Sultan Çakmak almış olduğu şikayet üzerine Halep valisine Şeyh Cüneyd'in tutuklanması emrini vermişti. Çakmak tarafından verilen emir valinin hasta olması hasebiyle onun vekili tarafından uygulanmıştı. Vali vekilinin Cüneyd'in üzerine yürümesi sonucunda şeyhin adamlarından yetmiş kadarı öldürülmüştü. Ölenlerden yirmi beşi Şeyh Bedreddin'in oğluna bağlı bulunan kimselerdi. Aldığı mağlubiyetin hemen ardından Canik (Samsun)¹⁷⁰ tarafına doğru yola koyulan Şeyh Cüneyd buradan ayrılırken etrafa kendisini arayanların onu Canik'te bulacağına dair haber göndermişti.¹⁷¹ Canik güzergahında iken Türk ve Kürt grupların saldırısına uğrayan Cüneyd'in müridlerinin sayısı azalmış ve zorlukla buraya ulaşabilmişti.¹⁷²

Canik'e ulaşarak burada Taceddinoğlu Mehmed ile görüşen Şeyh Cüneyd, güçsüz durumda olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak Trabzon ile çevresinde kendisine ait bir devlet kurmayı planlamıştı. Planını uygulamak için Anadolu bölgesinde kendisine bağlı

¹⁶⁷ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 83.

¹⁶⁸ Rıza Yıldırım, **Aleviliğin Doğuşu**, Çev: Barış Yıldırım, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 158-159.

¹⁶⁹ Sümer, **Çepniler...**, s. 34.

¹⁷⁰ Şeyhin Halep'ten yola çıkarak gitmeye çalıştığı Canik (Samsun) Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunmaktaydı. Bkz. Hinz, **age**, s. 19.

¹⁷¹ Derviş Ahmed Aşık, **age**, s. 374-375.

¹⁷² Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 83.

bulunanları teçhizatları ile beraber yanına çağırarak şeyh, bunların gelmesi ile beraber Mehmed Bey'in de desteğiyle Trabzon üzerine sefere çıkmıştı.¹⁷³ Bunun üzerine Cüneyd'in Trabzon'a doğru yürüyüşünü engellemeye çalışan imparator IV. Yuannis'e yardıma gelen tek kişi Mesochaldion prensi Pansebastos Alexsander olmuştu. İmparator donanmanın başına, Pansebastos da kara kuvvetlerinin başına geçmişti. Pansebastos saldırıya geçtiğinde karaya asker çıkartmaya başlayan imparator ani gelişen bir fırtına nedeniyle başarılı olamamıştı. Durumu görerek kendi lehine çevirmek isteyen Şeyh Cüneyd hücumu geçerek Pansebastos ve beraberinde olan oğullarını öldürmüştü. Geri çekilmeye başlayan imparatorluk ordusundan bir kısmı Trabzon'a kaçabilmişken, büyük çoğunluğu Şeyh Cüneyd tarafından esir alınarak öldürülmüştü. Kara ordusu ile beraber başarısız olan imparator ve komutası altındaki donanma da Trabzon'a kadar gelmişti. İmparator ve ordusunu mağlup eden Şeyh Cüneyd ve müridleri Trabzon'u muhasara altına almışlardı. Bu esnada Trabzon içerisinde çıkan bir yangın sebebiyle neredeyse ahalinin hepsi Gürcistan taraflarına kaçmaya başlamıştı. Artık surların içerisinde yalnızca imparator ve sayıları elliye geçmeyen muhafızlar kalmıştı. Muhafızların sayısı her ne kadar az olsa da surların oldukça sağlam olmasının da etkisiyle Şeyh Cüneyd'in saldırılarını başarıyla püskürtmüşlerdi. Muhasara esnasında Osmanlı hükümdarı II. Mehmed Hızır Bey'e Trabzon üzerine sefere çıkılmasını emretmişti. Hızır Bey'in beraberinde büyük bir kuvvet ile üzerine doğru geldiğini öğrenen Şeyh Cüneyd kuşatmayı kaldırmış¹⁷⁴ ve geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁷⁵ Şeyh Cüneyd beraberindeki müridleri ile beraber Hasankeyf civarlarına gelmişti. O buraya henüz gelmişken Karakoyunlu Cihanşah'ın düşmanı olan Akkoyunlu Uzun Hasan Bey kendisine bir mektup göndermişti. Akkoyunlu hükümdarının bu mektubundan memnuniyet duyan Şeyh Cüneyd,¹⁷⁶ Diyarbakır'a hükümdarın yanına gitmişti. Hakimi olduğu Diyarbakır'da Şeyh Cüneyd'i oldukça görkemli bir tören ile karşılayan Uzun Hasan, Erdebil müridlerini uygun gördüğü bazı görevlere getirmişti. Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlulara iltica etmesi neticesinde Karakoyunlu Cihanşah'ın kızgınlığı daha da artmıştı.¹⁷⁷

¹⁷³ Sümer, **Çepniler...**, s. 34.

¹⁷⁴ Şeyh Cüneyd'in Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı düzenlediği seferin en önemli amaçlarından birisi sahip olduğu kuvveti sınamaktı. Düzenlemiş olduğu bu sefer ile beraber henüz devlet kuracak gücünün olmadığını görmüş ve bir müddet bu düşüncesini erteleme kararı almıştı. Bkz. Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 60-61.

¹⁷⁵ Hinz, **age**, s. 20-22.

¹⁷⁶ Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 394-395.

¹⁷⁷ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 76-77.

Şeyh Cüneyd ile Akkoyunlu hükümdarı arasındaki ilişkiler dostluk seviyesine kadar ulaşmıştı. Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'ü Şeyh Cüneyd ile evlendirmesi neticesinde de iki aile arasında akrabalık bağı kurulmuştu. Akkoyunlu sınırları içerisinde bir süre kaldıktan sonra vatanına duyduğu hasreti dile getiren Şeyh Cüneyd Uzun Hasan'dan müsaade isteyerek Erdebil'e gitmişti. Cüneyd'in Akkoyunlu damadı olarak Erdebil'e geri dönmesi Karakoyunlu Cihanşah'ı korkutmuştu. Burada etrafına 10 000 kadar mürid toplayan Şeyh Cüneyd Çerkezler ile cihad etmek amacıyla¹⁷⁸ Şirvan taraflarına doğru yola çıkmıştı.¹⁷⁹

Erdebil şeyhinin Çerkezler üzerine çıktığı seferden rahatsız olan Şirvanşah hükümdarı Sultan Halil Şeyh Cüneyd'e bir mektup göndermişti. Mektubunda Cüneyd'e şeyhliği neden bıraktığı ile beraber çıkmış olduğu seferin asıl amacının ne olduğunu sormuştu. Sultan Halil Cüneyd'in gayesinin ortaya çıkması ile beraber onun Çerkezlerle karşı saldırılarına daha fazla izin vermemiş ve Erdebil şeyhi ile savaşa tutuşmuştu.¹⁸⁰ Yapılan savaş sonucunda Şeyh Cüneyd ve müridlerinin çoğu öldürülmüş, sağ kalanlar ise kaçmıştı. Burada hayatını kaybeden Cüneyd müridleri tarafından Erdebil'e getirilmiş ve Şeyh Safi'nin mezarının bulunduğu yere defnedilmişti.¹⁸¹

2.6. Şeyh Haydar Dönemi

Şeyh Haydar,¹⁸² Şeyh Cüneyd öldürüldükten yaklaşık bir ay sonra dünyaya gelmiş ve henüz beşikte olmasına rağmen babasının müridleri ona tabii olmuştu.¹⁸³ Haydar dokuz yaşına gelene kadar Diyarbakır'da dayısı olan Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanında kalmış,¹⁸⁴ onun eğitimi ile de tarikata bağlı bulunan aşiretler ilgilenmişti. Bu sıralarda dayısı Uzun Hasan ilk olarak Karakoyunluları daha sonra ise Timurlu Ebu Said'i yenerek sınırlarını genişletmiş ve böylelikle devletin başkentini Tebriz'e taşımıştı.¹⁸⁵ Yeğenini çok seven Uzun Hasan¹⁸⁶

¹⁷⁸ Aydoğmuşoğlu'na göre Şeyh Cüneyd'in çıktığı bu seferin iki amacı bulunmaktaydı. Bu amaçlardan birincisi Cihanşah'ın öfkesinden kaçmak, ikincisi ise devletleşme sürecinde tecrübe kazanmaktır. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 80.

¹⁷⁹ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 20.

¹⁸⁰ Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 61.

¹⁸¹ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 21.

¹⁸² Şeyh Haydar, Cüneyd ve Hatice Begüm evliliğinden dünyaya gelmişti. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 29; Şeyh Cüneyd'in Haydar'dan başka bir diğer oğlu da Çerkez cariyesinden olan Hacı Muhammed'di. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 81.

¹⁸³ Derviş Ahmed Aşık, **age**, s. 375.

¹⁸⁴ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 86.

¹⁸⁵ Tuysuz ve Yılmaz, **agm**, s. 737.

¹⁸⁶ Şeyh Haydar'a karşı Uzun Hasan ile beraber onun karısı olan Selçuk Şah Bigem de büyük bir güven beslemişti. Duyulan bu güvenin arkasında yatan en önemli nedenlerden birisi Akkoyunluların Şeyh Haydar'a bağlı olan müridlerden faydalanmak istemesiydi. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 84.

yine kendi öz evlatları arasında en sevdiği kızı Alemşah Begim ile Haydar'ı evlendirmişti. Bu izdivaç¹⁸⁷ ile beraber Haydar Akkoyunlulara damat olmuştu.¹⁸⁸

Uzun Hasan Timurlu Ebu Said'i yendikten hemen sonra (1470) yanında bulunan yeğeni Haydar ile beraber Erdebil'e gitmişti. Haydar'ın büyük amcası olan Şeyh Cafer onun Erdebil'e gelmesini görünürde iyi karşılamıştı.¹⁸⁹ Cafer'in bu tutumunda kendisini destekleyen Karakoyunluların Uzun Hasan karşısında tutunamaması etkili olmuştu. Erdebil'e gelen Uzun Hasan burada yeğeni Haydar'ı büyük bir törenle tarikat liderliğine getirmiş ve akabinde devletin yeni başkenti Tebriz'e dönmüştü.¹⁹⁰

Uzun Hasan'ın Azerbaycan bölgesine hakim olması ile beraber onun desteği ile günden güne kuvvetlenmeye ve itibarını arttırmaya başlayan Şeyh Haydar¹⁹¹ bir gün rüyasında 12 dilimli kırmızı taç giydiğini görmüştü. 12 dilimli kırmızı tacı On İki İmam Şiiliğine işaret olarak gören Şeyh Haydar o zamana kadar sürekli olarak başına geçirdiği Türkmen takkesini kafasından çıkarmış ve hem müridleri hem de kendisi artık bu tacı kullanmaya başlamışlardı. Kırmızı tacı¹⁹² kullananlar toplum arasında imtiyazlı konuma gelmiş ve bunlara "Kızılbaş" denilmeye başlanmıştı.¹⁹³ Haydar ve müridlerinin giydiği taca "Tac-ı Haydar" (Haydar'ın Tacı)¹⁹⁴ ve "Tac-i Devazdeh'i Türk-i Haydari" (12 Dilimli Haydari Türk Tacı) de denilmişti.¹⁹⁵ Aynı zamanda bu tacın her bir dilimine On İki İmamlardan birisinin adı yazılmıştı. Haydar'ın yeni sarığı 16. yüzyıla kadar o kadar fazla yaygınlaşmıştı ki Venedikli tüccarlar Kızılbaş müridlere kırmızı kumaş yetiştirmekte zorluklar çekmişlerdi.¹⁹⁶

Şeyh Haydar'ın yanına gelen Türkmen müridler Şii inanın en aşırı fikirlerini benimsemişlerdi. Bundan başka aynı Türkmen gruplar Şeyh Haydar'ın tanrısal özellikler gösterdiğine inanmışlardı. Şeyh Haydar'ı neredeyse tanrı olarak gören Kızılbaş Türkmenler

¹⁸⁷ Erdebil şeyhlerinin devlet kurmak gibi siyasi hedeflerini bilen Uzun Hasan ileride kendi idaresi ve ailesine karşı tehdit olarak ortaya çıkabilecek her türlü faaliyetin önüne geçmek istemişti. Bu düşünceden hareketle kızı Alemşah Begim'i Haydar ile evlendirmiş ve böylelikle yeğenini daha kuvvetli bağlar ile kendisine bağlamıştı. Bkz. Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 86.

¹⁸⁸ Ziya Şakir, **age**, s. 39.

¹⁸⁹ Yeğenini iyi karşılamış gibi davranan Şeyh Cafer Anadolu, Suriye ve daha birçok bölgeden Şeyh Haydar'a gelen hediyeleri kıskanarak bunların kendisine verilmesini istemişti. Bkz. Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 579.

¹⁹⁰ Hinz, **age**, s. 62.

¹⁹¹ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikati**, s. 85.

¹⁹² Anadolu bölgesinde bulunan Türkmenler ve bunların beylerinin Selçuklulardan beri kırmızı börk giydikleri bilinmektedir. Bundan dolayı Erdebil'e bağlı olan Anadolu Türkmen grupların kızıl tacı giymeleri gayet doğal bir durumdur. Ayrıca Türkmenler öteden beri giydikleri bu börkün renginden dolayı "Kızılbaş" kelimesinden hiçbir zaman rahatsızlık duymamış, aksine bu adı fazlasıyla benimsemişlerdi. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 29.

¹⁹³ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 21-22.

¹⁹⁴ Allouche, **age**, s. 60.

¹⁹⁵ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikati**, s. 86.

¹⁹⁶ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 87.

namaz vb. ibadetlerini de bırakmış ve onu kibleleri olarak saymışlardı. Görülen bu olaylar Erdebil müridlerinin arasında Şiiliğin baskın inanış olduğunu ortaya çıkarmıştı.¹⁹⁷ Müridlerden bazıları Osmanlı topraklarında Şeyh Haydar ve tarikatının propagandasını yapmak amacıyla yetiştirilmişti. Yetiştirilen halifeler arasında Osmanlı Devleti'nde Şahkulu Baba veya Şeytankulu olarak bilinen kişinin babası Hasan Halife idi. Şeyh Haydar'a hizmet ederek onun halifesi olan Hasan Halife bundan sonra kendi yurdu olan Teke ili (Antalya ve civarı) taraflarına gönderilmişti. Gönderildiği bölgede bulunan bir mağarada ibadetle uğraşan Hasan Halife'nin ünü yaptığı ibadetten dolayı günden güne artmıştı. Hasan'ın şöhretinden haberdar olan Osmanlı padişahı II. Bayezid dua almak amacıyla ona her sene yaklaşık yedi bin akçe tutarında para göndermişti.¹⁹⁸ Neticede Hasan Halife'nin Anadolu'daki icraatları neticesinde tarikat buradan birçok mürid edinmişti.¹⁹⁹ Şeyh Haydar'ın yaptırmış olduğu propagandalardan sadece Osmanlı tebaası değil, tımarlı sipahiler de etkilenmişti. Amasya, Tokat, Çorum, Bozok, Van, Sivas ve Karaman bölgelerinde dirlik sahibi olan bu sipahiler yapılan propagandalardan geçimliklerinin düşük olması sebebiyle etkilenmişti.²⁰⁰

Şeyh Cüneyd'in ardından Erdebil müridleri arasında ortaya çıkan durgunluk durumu Haydar ile beraber bozulmuş ve müridler arasında tekrar bir hareketlilik görülmüştü. Şeyh Haydar tekkenin başına geçtikten bir süre sonra ok, mızrak, kılıç ve zırh gibi muharebe envanterleri yapmakla meşgul olmuştu. Bunun yanında Anadolulu müridlerini de sürekli olarak harbe hazırlamıştı.²⁰¹ Ayrıca Şeyh Haydar, tekkesini mühimmat deposu ve silah imalathanesi olarak kullanmaya başlamıştı. İmalat işine sadece müridlerinin savaş eğitimleri ile ilgilenmek için ara veren Haydar böylelikle kendi taraftarlarını siyasi amaçlarda kullanılabilecek bir ordu haline getirmişti.²⁰²

Şirvanşahları tepeleyerek kuzeyde bulunan Çerkezlere doğru sefer düzenleyen Şeyh Haydar buradan birçok köle ve ganimet ile birlikte Erdebil'e dönmüştü. Onun bu seferinden rahatsızlık duyan Akkoyunlu Uzun Hasan damadına dervişliği neden bıraktığı ve başka

¹⁹⁷ Allouche, **age**, s. 60.

¹⁹⁸ Sümer'e göre Şeyh Haydar taraftarlarının sayılarının Anadolu'da her geçen gün artması padişah II. Bayezid'in bunlara karşı önlem almamasından kaynaklanmıştı. II. Bayezid büyük bir orduya sahip olmasına rağmen Anadolu'da Sünni tebaaya baskı yapan Kızılbaşların kendi devleti içerisinde çıkarabilecekleri karışıklıklardan çekinmiş ve duruma sessiz kalmıştı. Bkz. Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 12.

¹⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 224.

²⁰⁰ Karagöz, **agt**, s. 42-43.

²⁰¹ Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 62.

²⁰² Hinz, **age**, s. 65.

memleketlere hangi amaçla asker gönderdiğini sormuş, akabinde Tebriz'e gelmesini emretmişti. Kayınpederinin isteği ile Tebriz'e giden Şeyh Haydar buraya oldukça kötü halde olan elbiseler ile gelmişti. Tebriz'e gelen Şeyh Haydar'a başka memleketlere asker sevk etmemesi için ant içirilmişti. Bu yeminini tutmaması halinde ise Erdebil'den çıkarılacağı ve Anadolu'da bulunan halifeleri ile de görüştürülmeyeceği söylenmişti.²⁰³

1478 senesinde Akkoyunlu Devleti'nin yöneticisi Uzun Hasan vefat etmişti. Bunun üzerine eşi Selçuk Şah Bigem oğlu Halil'i gizlice yanına çağırarak ve onu devletin yeni yöneticisi ilan ettirmişti. Halil Sultan yönetime geçer geçmez kardeşini öldürtmüş ve validesini kardeşi Sultan Yakub'un yanına Diyarbakır'a göndermişti. Bu hareketlerinden dolayı annesinin desteğini kaybeden Halil Sultan amcası Murad Bey'in kendisine karşı çıkardığı ayaklanmayı bastırarak, fakat en nihayetinde kardeşi Sultan Yakub'a yenilerek yönetimi kaybetmişti. Artık Akkoyunlu Devleti'nin yeni hükümdarı Sultan Yakub olmuştu.²⁰⁴

Akkoyunlu memleketinde bu hadiseler yaşanırken Şeyh Haydar'ın kuvveti ve siyasi faaliyetleri artmaya başlamıştı. Bunu gören Sultan Yakub bir ferman çıkarmış ve Erdebil Tarikatı'na bağlı olanların Tac-ı Haydar giymelerini yasaklamıştı. Sultan Yakub'un fermanını duyan Şeyh Haydar ise artık Akkoyunlu sülalesi ile aralarında anlaşmazlıkların ortaya çıkacağını anlamıştı.²⁰⁵

Şeyh Haydar 1486 senesinin bir gecesinde rüyasında Şeyh Zahid Gilani'yi görmüştü. Haydar'ın bu rüyasında Gilani yakın zamanda deniz suyunun yükseleceğini ve mezarının harabeye döneceğini haber vermişti. Bundan dolayı Erdebil şeyhinin zaman kaybetmeden mezarına gelerek naaşını oradan alarak başka bir tarafa nakletmesini istemişti. Görmüş olduğu rüyayı tansıral bir esin olarak yorumlayan Şeyh Haydar en iyi yapı ve marangoz ustaları ile beraber Gilan'a gitmiş ve burada bulunan Şeyh Gilani'nin mezarının inşasıyla ilgilenmişti.²⁰⁶

Şeyh Haydar, Çerkezler üzerine yapacağı sefere izin alması amacıyla annesi Hatice Begüm'ü 1487 yılında Sultan Yakub'un yanına göndermişti. Haydar'ın isteğini gayet olumlu bir şekilde karşılayan Sultan Yakub kayınpederi olan Şirvanşah hükümdarı Ferruh Yesar'a bir haber göndermişti. Akkoyunlu hükümdarı gönderdiği haberde kayınpederinden

²⁰³ Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 62.

²⁰⁴ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu...**, s. 193-195.

²⁰⁵ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 86.

²⁰⁶ Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 583.

Çerkezlere karşı yeğeni Haydar'a yardım etmesini istemişti. Bu seferde Şeyh Haydar'ın asıl gayesi babasını öldüren Ferruh Yesar'ı ortadan kaldırmaktı.²⁰⁷

Yaklaşık 6 000 kadar Kızılbaş müridi ile²⁰⁸ birlikte Şirvan'a doğru hareket eden Şeyh Haydar Mahmudabad halkının kendisine karşı muhalefet etmesi nedeni ile burada katliamda bulunmuştu. Yaşanan bu olaydan haberdar olan Ferruh Yesar damadı Sultan Yakub'a bir haberci göndermiş ve onu uyarmıştı. Yesar gönderdiği haberde Haydar'ın Kızılbaş askerleriyle beraber Şirvan'a kadar geldiğini ve onun asıl amacının memleketler ele geçirmek olduğunu söylemişti. Bundan başka Haydar'ın Şirvan'ı alması durumunda Akkoyunlu ülkesine de göz dikeceğini belirtmiş ve böyle bir olayın yaşanmaması için kendisine yardım gönderilmesini talep etmişti. Ayrıca Yesar kendisine yardım gönderildiği takdirde Haydar'ın karşısına çıkacağı ve Kızılbaşlara ağır bir darbe indireceği teminatını vermişti.²⁰⁹

Sultan Yakub Şirvanşah yöneticisi Yesar'a bir mektup göndermiş ve yeğeni Haydar ve beraberindeki Kızılbaşların öldürülmesini istemiş, bu konudaki bütün sorumluluğun da kendisinde olduğunu özellikle belirtmişti. Onun bu isteğini gerçekleştirmek karşısında ilk etapta çekimser davranan Yesar Sultan Yakub'a haber göndermiş ve talebinde ciddi ise kendisine yardım etmesi amacıyla kuvvet gönderilmesini iletmişti. Bunun üzerine Sultan Yakub, Süleyman Bey yönetimindeki 4 000 kadar süvariye Şirvanşahlara yardım etmeleri için bölgeye göndermişti.²¹⁰ Gelen destek ordusu ve Mazenderan yöneticisinin de kendisine katılması ile kuvvetlenen Yesar ordusunu Şamahı'da toplamıştı. Kaçar²¹¹ Kara Piri Bey bu esnada Şirvanşahlara ait olan Derbend'i (Demir Kapı) muhasara etmekle meşgul bulunan Şeyh Haydar'ı durumdan haberdar etmişti.²¹²

²⁰⁷ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 87.

²⁰⁸ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikati**, s. 87.

²⁰⁹ Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 583.

²¹⁰ Yardım göndermeden hemen önce Erdebil'e giden Sultan Yakub'u burada Hatice Begüm ile beraber Haydar'ın evlatları olan Ali, İsmail ve İbrahim karşılamıştı. Hükümdarın buraya gelmesiyle Akkoyunlu Türkmenleri Erdebil'deki verimli arazilerden mahsülleri toplamışlardı. Onların bu hareketlerine karşılık Sultan Yakub verilen zararın kendine ait olan gelirlerden karşılanmasını emretmişti. Bkz. Hinz, **age**, s. 73.

²¹¹ Oğuzlara bağlı bulunan Kaçar boyu İran coğrafyasında ilk defa XI. yüzyılda görülmüştü. Birtakım kaynaklarda bu boyun İlhanlılarda Atabeklik yapmış olan Sertag Noyan'ın evladı Kaçar Noyan'dan geldiği iddia edilmiştir. Bkz. Abdolvahid Soofizadeh, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1925)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 47; Sümer, Kaçarların kendilerini Türk olarak gördüklerini, Türkçe konuştuklarını belirtmiştir. Ayrıca bunların İran bölgesine Hülagü Han ile beraber geldiklerine inandıklarını söylemişti. Yine ona göre Kaçarlar Anadolu'dan İran'a Akkoyunlular zamanında gelmiş ve Azerbaycan bölgesine yerleşmişlerdir. Bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 156.

²¹² Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikati**, s. 88.

İki ordu 9 Temmuz 1488 senesinde Elburz Dağı'nın eteklerinde bulunan Dartanat köyü civarlarında karşılaşmıştı. Yapılan savaşta Şeyh Haydar bizzat kendisi Süleyman Bey'i öldürürken Kızılbaş askerleri de Akkoyunlu destekli Şirvanşah ordusunun bir kısmını ortadan kaldırmıştı. Savaşın gidişatı Haydar'ın ok yarası alması²¹³ ile değişmişti. Kızılbaşlar yaralanan şeyhlerini her ne kadar korumaya çalışsalar da bunu başaramamışlardı. Şirvanşah ve Akkoyunlu askerlerinin Kızılbaş savunmasını geçmesi sonucunda Şeyh Haydar ele geçirilmiş ve kafası kesilerek öldürülmüştü.²¹⁴

Gerçekleşen muharebenin ardından Haydar'ın öldürüldüğü ve Kızılbaşların mağlup edildiği haberini alan Sultan Yakub Osmanlı padişahı II. Bayezid'e durumu bildiren bir mektup göndermişti. Mektubunda Haydar'ın gaza amacıyla yola çıktığından bahseden Sultan Yakub onun daha sonra amacından saparak Şirvanşah memleketi içerisinde bozgunculuk yaparak Müslüman tebaaya zarar verdiğini belirtmişti. Mektubun devamında Şeyh Haydar ile mücadele etmeleri amacıyla Şirvanşahlara destek gönderdiğini ve bunun sonucunda Haydar ve ona bağlı olan Kızılbaşların ortadan kaldırılarak bu memlekette güvenliğin sağlandığını söylemişti.²¹⁵

Şeyhin kesilen başı Sultan Yakub'a gönderilmiş ve onun emriyle Tebriz meydanında asılarak sergilenmişti.²¹⁶ Şeyhin kesik başını daha sonra birisi çalarak saklamıştı. Haydar'ın oğlu İsmail'in Tebriz'i alması ile birlikte çaldığı başı ortaya çıkararak ona sunan bu şahıs aynı zamanda İsmail tarafından ödüllendirilmişti.²¹⁷

2.7. Sultan Ali Dönemi

Şeyh Haydar'ın yanında Akkoyunlu Devleti'ne karşı mücadele eden Kızılbaş topluluklar şeyhlerinin öldürülmesinin ardından bir müddet kendilerini gizlemişlerdi. Kızılbaşlar Cüneyd ve Haydar'ın ölümünü bir türlü kabullenememişlerdi. Kaynağını Hz. Ali'den alan İmamet'in Şeyh Safi soyundan birisinde tekrar ortaya çıkacağını düşünen Erdebil müridleri aldıkları darbeler neticesinde dağılmayarak Haydar'ın henüz küçük yaşta olan oğlu Sultan

²¹³ Şeyh Haydar'a isabet eden ok kazara kendi müridlerinden birisi tarafından atılmıştı. Bkz. Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 585.

²¹⁴ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 89.

²¹⁵ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 88.

²¹⁶ Örs'ün Hunci'den aktardığına göre Sultan Yakub Şeyh Haydar'ın cansız bedeninin halka gösterilmesi amacıyla birkaç gün Tebriz'de asılı kalmasını ve ardından annesine teslim edilmesi emrini vermişti. Bkz. Örs, **agt**, s. 92.

²¹⁷ Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 585.

Ali'ye sıkı sıkıya bağlanmışlardı. Bundan dolayı Kızılbaşlar arasındaki ilişkiler kaybolmamış ve devam etmişti.²¹⁸

Sultan Ali'nin tarikat reisliğine gelmesi ve Kızılbaşları çevresinde toplaması Akkoyunlu Sultan Yakub'u tedirgin etmişti. Hükümdarın tedirginliği Erdebil Tarikatı'na düşman olan bazı kişilerin kasıtlı olarak verdikleri bilgilerden kaynaklanmıştı. Bundan başka Sultan Yakub Haydar'ın oğlu olan Ali'nin atasının öcünü almak için harekete geçebileceğinden endişelenmişti.²¹⁹ Sultan Yakub bahsi geçen bu sebeplerden dolayı bir kısım askerini Erdebil'e sevk etmişti. Buraya gönderilen askerler hükümdarın emri gereğince Alemşah Begim ve evlatları olan İsmail, İbrahim ve Sultan Ali'yi Şiraz'a götürmüşlerdi. Haydar'ın eşi ve çocukları Şiraz'a getirildikten hemen sonra buranın valisi olan Mansur Bey Pürnak tarafından Istahr Kalesi'nde hapse atılmışlardı.²²⁰

1490 senesinde Sultan Yakub vefat etmişti. Onun ölmesi ile beraber Akkoyunlu sülalesi taht için çekişmelere başlamış ve en nihayetinde tahta bu mücadelelerden başarıyla çıkan Baysungur Mirza geçmişti.²²¹ Baysungur'un memleket idare edemeyecek kadar küçük olduğunu savunan bazı kişiler tahta Akkoyunlu Uzun Hasan'ın torunlarından olan Rüstem Mirza'yı geçirmek istemişlerdi. Neticede tahta geçen Rüstem Mirza'ya karşı Baysungur, Şirvanşah hükümdarı Ferruh Yesar'dan destek alarak Tebriz'e doğru harekete geçmişti. Yesar ve Baysungur'a karşı Kızılbaşların kuvvetinden faydalanmak isteyen Rüstem Mirza, Sultan Ali ve ailesini hapisten çıkartmıştı.²²² Bundan sonra Şirvanşahlar ile öteden beri düşmanlıkları olan Sultan Ali ile müridlerinin desteğini alan Rüstem Mirza bunları Kür Irmağı civarlarında yenilgiye uğratmış ve Baysungur'u öldürmüştü.²²³

Baysungur karşısında alınan galibiyetin ardından Akkoyunlu Rüstem İsfahan valisini başkaldırısı ile karşı karşıya kalmıştı. Çıkarılan isyanı ortadan kaldırmak amacıyla buraya gönderilen Sultan Ali valinin başkaldırısını bastırmıştı. Aldığı başarının ardından Tebriz şehrine dönen Erdebil şeyhi hükümdar tarafından büyük bir sevinç ve merasim ile

²¹⁸ Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 63.

²¹⁹ Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 93.

²²⁰ Hasan-ı Rumlu, **age**, s. 585.

²²¹ Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu...**, s. 195-196.

²²² Hapisten çıkardığı Sultan Ali'yi oldukça sıcak karşılayan Rüstem Mirza ona ve ailesine karşı kendi sülalesinin yaptıkları hataları telafi edeceğini söylemişti. Ayrıca Sultan Ali'ye bundan sonra 'Mirza' değil, 'Sultan Ali Padişah' diyeceğini söylemiş ve iki aile arasındaki kırgınlıkları gidermeye çalıştı. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safeviye Tarikatı**, s. 94.

²²³ Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 64.

karşılanmıştı. Akabinde tarikat liderliği hükümdar tarafından resmen tanınan Sultan Ali'ye Erdebil'in idaresi verilmişti.²²⁴

Hükümdarın iltifatını alarak Erdebil'e dönen Sultan Ali'yi burada çok büyük bir mürid topluluğu karşılamıştı. Bu durum Akkoyunlu Rüstem'i endişelendirmişti. Hükümdar Sultan Ali'nin Akkoyunluların içerisinde bulunduğu kötü durumu kendi lehine kullanarak devlet kurmasından korkmuştu. Duyduğu endişelerden dolayı Sultan Ali ve kardeşlerini Tebriz'e getirten hükümdar aileyi gözetimi altına almış ve bunlar ile müridlerinin görüştürülmelerini yasaklamıştı. Onun koyduğu yasağa rağmen Kızılbaşlar şeyhleri ile görüşmeye devam etmişti. Akkoyunlu Rüstem Hoy'da bulunduğu sıralarda Erdebil şeyhi Ali'nin ortadan kaldırılmasına karar vermişti.²²⁵ Bu haberi bir müridinden öğrenen şeyh bir gece vakti Tebriz'den kaçmış ve Erdebil'e doğru yola çıkmıştı. Onun kaçtığını öğrenen Akkoyunlu Rüstem, Sultan Ali'nin arkasından asker göndermişti. Erdebil yakınlarında Akkoyunlu askerlerinin kendisine yetiştiğini gören şeyh artık bunlarla savaşmaktan başka çaresinin kalmadığını anlamıştı. Yapılacak olan savaşta öleceğini hisseden Kızılbaş reisi etrafına müridlerini toplamıştı. Sultan Ali bunları yanına çağırdıktan sonra kafasındaki tacı çıkararak kardeşi İsmail'in başına geçirmiş ve onu en güvendiği müridlerine emanet ederek harbe tutuşmaya gitmişti. Yapılan bu savaşta Akkoyunlulara mağlup olan şeyh öldürülmüştü. Muharebenin ardından onun cansız bedeni Lala Hüseyin Bey ve Hadim Bey tarafından Erdebil'e getirilmiş ve atalarının mezarlığına defnedilmişti.²²⁶

2.8. Şeyh (Şah) İsmail Dönemi ve Safevi Devleti'nin Kuruluşu

Akkoyunlu kumandanlarından İbe (Aybe) Sultan ile karşılaşmadan önce ağabeyi Sultan Ali tarafından halef tayin edilerek Erdebil'e gönderilen İsmail²²⁷ burada saklanmaya başlamıştı. Şeyh Safi soyundan hayatta kalanları bulmaya çalışan İbe Sultan, İsmail'in Erdebil'de saklandığını öğrenmiş, fakat onu gizleyen kim olduğunu tespit edememişti. Dulkadirliilerden olan Abe adında bir kadın İsmail'i Anadolulu müridlerin mahallesi olan Rumlu'da bir müddet saklamıştı. Bu esnalarda Akkoyunlu Rüstem Bey, kumandanı İbe Sultan'a İsmail'in bulunarak ortadan kaldırılması hususunda baskılar yapmaya başlamıştı.

²²⁴ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 92.

²²⁵ Tufan Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 36.

²²⁶ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 27.

²²⁷ 17 Temmuz 1487 senesinde doğan İsmail kardeşi İbrahim ile beraber Erdebil'e götürüldüğünde daha altı yaşındaydı. Bkz. Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 15.

Hükümdarın baskıları neticesinde araştırmalarını sıkılaştırmaya başlayan İbe Sultan'ın onları bulmasından endişe eden Abe, İsmail'in bulunduğu yerden başka bir yere götürülmesi kararını almıştı. Abe bu kararı aldığı anda Sultan Ali ile birlikte Akkoyunlulara karşı savaşarak yaralanan ve ardından Erdebil'e kaçarak Cuma Camii'sinde saklanan müritlerden birisi yaralarının tedavi edilmesi için onun yanına gelmişti. Yaralı gaziye Şeyh İsmail'den bahseden Abe ardından Rüstem Bey Karamanlu'nun yanına gitmiş ve ona İsmail'in vaziyetini anlatmıştı. Meseleden haberdar olan Rüstem Bey Karamanlu bir gece vakti atı ile beraber Cuma Camii'sinin yanına gelmiş ve İsmail'i alarak Begru denilen yere gitmişti.²²⁸ Sultan Ali ve İbe Sultan arasında yaşanan harpten kaçarak Begru'ya gelen 80 kadar gazi Erdebil sufisi Rüstem Bey ve İsmail'i Korgan (Korkan) adındaki köye götürmüşlerdi.²²⁹

Şeyh İsmail ve kardeşi İbrahim'in durumunu aralarında istişare eden Şamlu Lala Hüseyin Bey, Şamlu Hadim Bey ve Abdal Bey Zulkadır Dede onları Gilan'a götürme kararı almışlardı. Kardeşlerin validesinin de rızasını alarak 200 kadar kişi ile Gilan'a doğru hareket eden bu grup ilk olarak Reşt'e gitmişti. Buranın valisi tarafından hoş karşılanan sufiler bir süre sonra Lahican'a geçmişti. Gilan'ın Lahican valisi ve aynı zamanda seyyid ailesinden olan Karkiya Mirza Ali²³⁰ Erdebil sufileri ve Şeyh Haydar'ın çocuklarının gelişinden memnuniyet duymuştu. Gilan'da bulunduğu süre boyunca İsmail'den kopmayan Erdebil müridleri sürekli olarak onu ziyarete gitmişlerdi. Yine bu sürede Akkoyunlu Rüstem Bey vali Karkiya Mirza Ali'ye defalarca elçiler göndermiş ve Şeyh İsmail'in kendisine teslim edilmesini istemişti. Hükümdarın bu isteğine uymayan Mirza Ali gelen her elçiyi oyalamış ve bunları nezaketle geri çevirmişti. Bir zaman sonra Akkoyunlular arasında türlü anlaşmazlıklar çıkmış ve neticede Şeyh İsmail meselesi ile uğraşacak vakit bulamamışlardı. Akkoyunluların içerisinde bulunduğu durumdan faydalanmak isteyen İsmail'e Karkiya Mirza Ali karşı çıkmıştı. Onun ve kardeşinin yaşlarının henüz çok küçük olduğunu söyleyen Mirza, İsmail'i bir süre daha Gilan'dan çıkarmamıştı.²³¹

Karkiya Mirza Ali, Şeyh İsmail'e Gilan'da kaldığı 6 senelik süre boyunca sürekli destek çıkmıştı. Mirza Ali'nin beraberinde İsmail'in halası olan Şah Paşa Hatun da onu koruması altına almıştı. Hatta Şah Paşa Hatun sadece yeğenini korumakla kalmamış, onun isteği ile

²²⁸ İskender Bey Münşi-yi Türkmen Erdebil'den yalnız Şeyh İsmail'in değil, onun kardeşi İbrahim'in de beraber götürüldüğü bilgisini vermiştir. Bkz. İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 28.

²²⁹ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi...*, s. 5-7.

²³⁰ Mirza Ali, 1492 senesinde Akkoyunlu Rüstem Bey ile yaptığı savaştan dolayı ona düşmanlık gütmekteydi. İsmail'in özellikle Lahican'a götürülmesinin nedeni de Mirza Ali'nin Rüstem Bey'e karşı kin beslemesiydi. Bkz. Allouche, *age*, s. 68.

²³¹ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 28-29.

Şeyh Safi soyunun affı ve ellerinden alınan toprakların geri iade edilmesi için Akkoyunlu Rüstem'in huzuruna gitmişti. Akkoyunlu Rüstem Bey İsmail tarafından halası ve Ahmed Bey ile beraber kendisine gönderilen hediyeler karşısında taleplerini kabul etmiş ve bundan böyle Erdebil şeyhine dokunulmaması gerektiğine dair emir çıkarmıştı. Bu aralıkta İsmail'in kardeşi İbrahim Erdebil'e dönmüş ve validesi Alemşah Begim'in bulunduğu yerde saklanmaya başlamıştı.²³²

Akkoyunlu memleketi Şeyh İsmail Gilan'da iken Uzun Hasan'ın torunlarından olan Yakup Mirza'nın evladı Sultan Murad ve Yusuf Mirza'nın evladı Elvend Mirza arasında paylaştırılmıştı. Bütün bunları bulunduğu bölgeden takip eden İsmail daha fazla durmaktan fayda gelmeyeceğini anlamış ve beraberindeki bazı müridleri ile birlikte Erdebil taraflarına doğru yola koyulmuşlardı. Onlar yola çıkmadan evvel Karkiya Mirza Ali gücünün yettiği kadar kıymetli hediye İsmail'e vermişti.²³³

22 Ağustos 1499 senesinde yola çıkan İsmail kışı Erdebil civarlarında bulunan Ercivan Kasabası'nda geçirmiş²³⁴ ve ardından Erdebil'e ulaşmıştı. Şeyh İsmail oraya varınca Elvend Bey tarafından buranın yönetimine getirilmiş olan Sultan Ali Bey Cakırlı kendisini uyarmış ve Erdebil'de kalırsa çıkabilecek olan harbe hazırlıklı olmasını söylemişti. Bunun üzerine Erdebil'den çıkan Şeyh İsmail²³⁵ Azerbaycan ve Erzincan taraflarına doğru yola çıkmıştı. İsmail Erzincan'a geldiğinde Karacadağ sufileri ile Şamlu, Ustaclu, Tekelü, Varsak, Dulkadirli, Rumlu, Kaçar ve Afşar Türkmenleri onun etrafında toplanmışlardı.²³⁶

Şeyh İsmail'e destek veren Türkmenlerin neredeyse tamamı Anadolu idi.²³⁷ Türkmen gruplarının şeyhleri İsmail'in yanına rahatlıkla gelmelerinde Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in Modon ve Koron fetihleri ile uğraşması etkili olmuştu. II. Bayezid bütün dikkatini buraların fethine verdiğinden dolayı Anadolu Erdebil müridleri herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Şeyh İsmail'in bulunduğu Erzincan'a gidebilmişlerdi. Hatta Şeyh İsmail buradan ayrılmadan evvel II. Bayezid'e Ustaclular ile alakalı bir mektup göndermişti.

²³² Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 41-42.

²³³ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 29.

²³⁴ Abdi Beğ Şirazi, **age**, s. 25-26.

²³⁵ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 35.

²³⁶ Abdülatif Kazvini, **age**, s. 30-32.

²³⁷ Gündüz, Şeyh İsmail'in ileride ortaya çıkaracağı devletin kuruluşunda rol oynayan grupların yalnız Anadolu Türkmenlerinden oluşmadığını belirtmiştir. Hatta ona göre devletin kuruluşunda önemli rolü olan ve yine devletin askeri kuvvetini oluşturan grupların büyük bir kısmını İran, Azerbaycan ve Suriye'den giden Türkmenler oluşturmaktayken, Anadolu'dan giden Türkmenlerin sayısı bunlara göre çok daha az sayıda olmaktadır. Bkz. Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 56.

Mektubunda kendisine katılan Ustacluların ailelerini Osmanlı topraklarında bırakmalarına izin verilmesini istemişti.²³⁸

Anadolu'da Selçuklulardan beri inanışlarını ve sosyal durumlarını hiç değiştirmeden, ekseriyetle merkezden ve siyasi otoriteden uzak sahalarda özgür bir biçimde hayatlarını idame ettiren bu Türkmen konar-göçerler Osmanlı Devleti'nin kendilerini yerleşik hayata zorlayarak vergiye bağlaması politikasından oldukça rahatsız bir durumdaydı. Bu durum heterodoks Türkmenlerin uzun zamandan beri bekledikleri Tanrı'nın mehdi görünümünde zuhur edeceğine dair olan inanç ile birleşmesi Şah İsmail'in bunları kendi tarafına çekmekte zorlanmamasını sağlamıştı. Kendisini Türkmenlere mehdi olarak gösteren Şah İsmail, kendisinin bunları Osmanlı Devleti'nin eziyetlerinden kurtarmak için geldiğini belirtmişti. Aynı zamanda Türkmenlere Osmanlılar karşısında daha huzurlu ve refah bir hayat sunuyordu.²³⁹

İsmail henüz Erzincan'da bulunduğu sıralarda müridlerinin arasında bazı ileri gelenlerden hangi bölgeye doğru hareket edilmesi gerektiğine dair tartışmalarını ve sonucunda karara varmalarını istemişti. Onun bu isteği neticesinde müridler aralarında görüşmüş, fakat ortak bir karara ulaşamamıştı. Verilen çeşitli önerileri beğenmeyen Şeyh İsmail istihareye yatmış ve rüyasında On İki İmam'ları görmüştü. Bunun üzerine müridlerini yanına çağıran şeyh onlara rüyasında gördüğü On İki İmam'ın Şirvan taraflarına gidilmesini buyurduklarını söylemiş ve böylelikle o yöne doğru harekete geçilmişti.²⁴⁰

1500-1501 (H. 906) tarihinde Şeyh İsmail ve 12 000²⁴¹ kadar olan Erdebil gazisi Şirvan'a ulaşmıştı. Şirvanşah Ferruh Yesar Kızılbaşların karşısına takribi 20 000 kişiden oluşan bir kuvvetle çıkmasına karşın savaş sonucunda mağlup taraf olmuş ve öldürülmüştü. Babası Ferruh Yesar'ın öldürülmesinin üzerine Gilan'a kaçan Şeyh Şah'a gelince o gittiği bölgede Şii inancını benimsemiş ve yine bu bölgenin yöneticisi tarafından vezirlik görevine tayin edilmişti.²⁴²

Şirvan zaferinin ardından Azerbaycan'ı Akkoyunlu Elvend Bey'den almak isteyen İsmail bu amaçla aynı yıl (1501) içerisinde harekete geçmiş ve Nahcivan'a gelmişti. Nahcivan civarlarında bulunan Şarur bölgesinde Akkoyunlu kuvvetleri ile karşılaşan Şeyh İsmail

²³⁸ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 18-19.

²³⁹ Mehmet Dağlar, **Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)-İran'da Kızılbaşlıktan Şiiliğe Geçiş**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 57.

²⁴⁰ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 51-52.

²⁴¹ İskender Bey Türkmen bu sayıyı 8 000 olarak vermiştir. Bkz. İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 30.

²⁴² Abdi Beğ Şirazi, **age**, s. 28-29.

yapılan savaştan galip çıkmış, Elvend Bey ise kaçarak Diyarbakır'a gitmişti.²⁴³ Elvend Bey'i yenen şeyh büyük bir törenle Akkoyunlu Devleti'nin başkenti Tebriz'e girmiş ve burada kendisi ile beraber On İki İmam adına hutbe okutarak sikke bastırmıştı. Artık Şeyh İsmail "Şah İsmail Bahadır Han" olmuş ve devletini "Safevi"²⁴⁴ adı ile kurmuştu.²⁴⁵

2.8.1. Safevi Devleti'nde Şiiğin Resmi Din İlan Edilmesi ve Sünni Tebaanın Durumu

Şah İsmail devletini kurduğu yıl olan 1501 senesinde On İki İmam Şiiğini resmi din olarak ilan etmişti. Tahta çıkmadan hemen önce bu fikrini Şii bilginler ve emirlerine danışmıştı. Fikirlerine başvurduğu kişiler Tebriz tebaasının isyan çıkarabileceği endişesi ile ona Şiiilik meselesinde daha ileri gitmemesi gerektiğine dair birtakım uyarılarda bulunmuşlardı. Bütün bu ikaz ve endişeler karşısında Şah İsmail halktan bir kimsenin dahi karşı çıkması durumunda bunların hepsini kılıçtan geçireceğini söyleyerek Tebriz'de bulunan Cuma Camiine gitmiş ve Şii ulemadan olan bir kişiyi minbere çıkararak hutbe okutmuştu.²⁴⁶ Ayrıca ezanın sonuna "Eşhedü Enne Aliy'yen Veliyullah ve Hayyü ala Hayrul Amel"²⁴⁷ kelimelerinin dahil edilmesini emretmişti. Bu sözler Besasiri'nin Tuğrul Bey'den kaçmasından beri İslam aleminde okunmamaktaydı. Ezanın sonuna ekleme yaptıran Safevi Şahı bununla da yetinmeyerek Hz. Osman, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in adlarının her yerde aşağılanarak anılmasını ve karşı çıkanların da kafalarının vurulmasını istemişti.²⁴⁸

Şiiliği yaymak amacıyla gerçekleştirdiği icraatlardan birisi de On İki İmamlar adına sikke bastırmak olmuştu. Şah İsmail basılan sikkelerin üzerine "La ilahe illallah Muhammedün Resulullah ve Aliyyün Veliyyullah" ve "Mukaddes Şah (Hz. Ali)'ın kulu" sözleri ile birlikte kendi adını yazdırtmıştı.²⁴⁹

Şii inancı göre Cuma namazının kılınması gerekli olarak görülmemekteydi, çünkü Hz. Mehdi'nin tekrar yeryüzüne gelmesine kadar öğle ve Cuma namazları arasında seçim

²⁴³ Abdüllatif Kazvini, *age*, s. 34.

²⁴⁴ Safevi adı Şah İsmail'in atalarından ve tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiüddin'den alınmıştır. Bkz. Mustafa Çetinoğlu, *Safeviler ve Kızılbaş Türkler*, Kemer Yayınları, İstanbul 2017, s. 107.

²⁴⁵ Aydoğmuşoğlu, *Safeviye Tarikatı*, s. 106.

²⁴⁶ Efendiyev, *age*, s. 88.

²⁴⁷ Bu sözler Şii ezanlarında geçmektedir. Ezana eklenen sözlerin "Eşhedü Enne Aliy'yen Veliyullah" kısmı Hz. Ali'nin Allah'ın ermiş kullarından olduğu manasına gelmekle beraber aynı zamanda onun Hz. Muhammed'den sonra dünya üzerinde yaşamış olan en kudretli ve en hayırlı kişi olduğunu da belirtmektedir. Bkz. Hidayet Aydar, "Tarih Boyunca Ezana Yapılan İlaveler", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2017), s. 196-199.

²⁴⁸ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi...*, s. 74.

²⁴⁹ Habib Kartaloğlu, *Safevilerin İlk Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, Fecr Yayınları, Ankara 2022, s. 100-101.

yapabilme gibi bir esneklik bulunmaktaydı. Buna karşın Şah İsmail Şiiliği resmi din ilan eder etmez Cuma namazlarını zorunlu hale getirmişti. Şii ulemeden kimseler ise tebaaya Cuma namazlarının Hz. Mehdi'nin geleceği zamana kadar kılınabileceğini beyan etmişlerdi. Ayrıca Cuma namazları halkın kalabalık kitleler halinde ibadet etmesi nedeniyle önemli bir propaganda gücü olarak görülmüştü.²⁵⁰

Şah İsmail İran topraklarında otoritesini tamamen sağlamak amacıyla 1503 senesinde Akkoyunlu Sultan Murad üzerine sefere çıkmış ve onu Hemedan civarlarında ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Akkoyunlu Murad savaş meydanından kaçmış, akabinde Akkoyunlu beylerinden bazıları Kızılbaş tacını giyerek Şah İsmail'e katılmışlardı. Akkoyunlu Murad karşısında alınan galibiyet sonucunda Irak-ı Acem, Kirman ve Fars bölgeleri Safevilerin eline geçmişti. Akkoyunlulardan alınan bölgeler Şah İsmail tarafından Dulkadirli, Hınıslu, Avşar ve Ustaclu beylerine verilmişti.²⁵¹

Safeviler Sünni İslam taraftarlarını Osmanlılar ve Şeybanilerin destekçileri olarak görmekteydi. Şah İsmail'in tahta oturduğu Tebriz başta olmak üzere Azerbaycan ve İran'da Sünni nüfus azımsanamayacak kadar fazlaydı. Safevi hükümdarı bu bölgelerin iç kısımlarına doğru ilerledikçe Sünni tebaanın büyük kısmı kendi topraklarını terk ederek başka memleketlere sığınmıştı. Şiraz, İsfahan ve Yezd gibi bölgelerde kalan Sünniler ise Şah İsmail'in Şiileştirme siyasetinden dolayı isyankar hareketlerde bulunmuş ve neticede birçoğu katledilmişti.²⁵² Böylelikle Şiilik Farslar arasında da kabul görmeye başlamıştı.²⁵³

Şah İsmail Şiiliği resmi din ilan ettiğinde bölgede bulunan halk On İki İmam Şiiliğinin normları hakkında neredeyse bilgi sahibi değildi. Bunun sebebi ise Şiilik ile alakalı kuralların ve öğretilerin yazılı olduğu fıkıh kitaplarının olmamasıydı. Kadı Nasrullah Zeytuni bu sebepten dolayı Şeyh Cemalettin Motahhar'ın kaleme almış olduğu İslami Kurallar eserinin ilk cildini kullanarak tebaaya dini konuları öğretmeye çalışmıştı.²⁵⁴

Şah İsmail'in Şiileştirme politikaları Kızılbaşları da etkilemişti. Aşırı düşünceler içerisinde olan Kızılbaşların düşünsel yaşamını destekleyen tek merkez Erdebil'de bulunan tekkeydi. Bunlara "Dede" adı ile anılan kişiler vekillik etmekte ve yazılı olmayan sözlü bir an'aneleri bulunmaktaydı. Bundan dolayı Şah'a bağlı Kızılbaşlar Şiiliğin bölgede yayılmasında rol

²⁵⁰ Mehmet Çelenk, "Safevi İlmi Geleneğinin İnşası ve İran'ın Şiileşmesi", Ed: Mehmet Dağlar, **Safeviler (Kültür-Diplomasi-Toplum)**, KİTABEVİ Yayınları, İstanbul 2021, s. 91-92.

²⁵¹ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 23-24.

²⁵² Efendiyev, **age**, s. 89-90.

²⁵³ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 24-27.

²⁵⁴ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 74.

oynayamamışlardı. Neticede Şah İsmail Şii bilginlerin İran coğrafyasına gelmeleri için çevreye haberler göndermişti. Özellikle Bahreyn ve Cebel-i Amil' (Lübnan) den gelen Arap-Şii bilginler²⁵⁵ mahalli bilginler ile birlikte İran coğrafyasının Şiileşmesi için faaliyetlerde bulunarak yine bölgenin Şiileşmesine oldukça büyük katkı sağlamışlardı. Tebriz'de meydanlarda toplanan insanlara Şii bilginlerden bir kişi Şiilik hakkında bilgi verirken diğer kişi de vaaz verip hutbe okumuştı. Bu uygulamaların ardından toplanan tebaa Şiiliğe döndürülmüştü.²⁵⁶

Dalkıran'ın aktarımına göre Kemal Paşa-zade Şah İsmail'in Şii olmayan kimselere işkence ettirdiği ve bunlara zorla kendi mezhebini benimsettiğinden bahsetmiştir. Yine Paşa-zade'ye göre Safeviler birçok önemli dini şahsiyetin mezar ve türbelerini tahrip etmiş ve hatta bazılarını yerle bir etmişlerdi. Bununla da kalmayarak Herat'ta bulunan bir şeyhülislamı ve beraberindeki altmış kadar öğrencisini kılıçtan geçirtmişlerdi.²⁵⁷

Sünni olan tebaanın gittikleri camilerde tahribatta bulunan Safeviler aynı zamanda bazı tarikatları hedef almıştı. Silsilesi Hz. Ebubekir'e dayandırılan Nakşibendiyye Tarikatı tahakküm altına alınmış ve Şah İsmail'in 1510 senesinde Herat'ı alması ile birlikte burada bulunan Nakşilerin mezarları yıkılmış, 1519'da ise Kazvinde olan Nakşi şeyhi Mevlana Ali Kürdi ortadan kaldırılmıştı. Bundan dolayı Sünniler Safevileri tasavvuf düşmanı olarak itham etmişlerdi.²⁵⁸ Bu tür olaylar, Şii-Sünni ayrılığını derinleştirmiş ve Osmanlı-Safevi ve Safevi-Özbek ilişkilerindeki dinî gerilimi artırmıştır. Safevilerin Sünni tebaaya yönelik baskıları ve tasavvuf geleneğine olan düşmanlıkları, mezhebi ayrılıkların yanı sıra siyasi ve sosyal gerginliklere de zemin hazırlamıştır.

2.8.2. Şah İsmail'in Şiiliği Tercih Etmesinin Nedenleri

Dini olarak hurufî inaçlar içerisinde olan Safevi Şahı, İran'da devletini henüz kurmuşken birtakım siyasal çıkarlar hasebiyle kendi fikri akidelerinden ödün vermiş ve On İki İmam Şiiliğini tercih etmişti. Çünkü devletini kurduğu topraklarda yaşayan grupların ve özellikle Farsların büyük çoğunluğu Sünni olmakla beraber kalanlar da On İki İmam Şiiliğine

²⁵⁵ Şah İsmail'in daveti neticesinde Safevi İran'ına giden ilk Şii bilgin Nureddin el-Kereki'dir. Bkz. Vecih Kevserani, **Fakih ve Sultan (Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkileri)**, Çev: Ramazan Yıldırım, İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s. 155.

²⁵⁶ Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 71-72.

²⁵⁷ Sayın Dalkıran, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnancın Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18 (2002), s. 71-72.

²⁵⁸ Kartaloğlu, **age**, s. 121-122.

mensuptu. Bu ortamda İran coğrafyasında hurufî inançlar ekseninde şekillenmiş olan dini öğretilerin yer bulması oldukça zordu. Ayrıca İran'daki şehir halkı ve nüfuzlu toprak sahiplerinin de Şah İsmail'in inançlarına şiddetle karşı çıkacakları kaçınılmaz bir gerçektir.²⁵⁹

Kaplan'ın Kesrevi'den aktardığına göre Safevi ailesinin Şiiliğe yakın olmalarının nedenleri arasında Sünnî Şirvanşahların büyük bir etkisi olmuştu. Özellikle Şeyh Cüneyd ve Haydar bunlardan fazlasıyla eziyet çekmişlerdi. Gördükleri bu eziyetten dolayı Kesrevi Safevi ailesinin Şiiliğinin Hz. Ali'ye olan sevgilerinden dolayı değil, Muaviye ve taraftarlarına duydukları kin ve nefretten temel aldığını söylemişti. Kaplan da Safevi Devleti'ni kuran İsmail'in Şiilik konusunda şeyhlik zamanında yedi sene kadar yanında bulunduğu Karkiya Mirza Ali'den etkilenmiş olabileceğini belirtmiştir. Karkiya Mirza Ali kendisi Şii olduğu gibi yönetimi altında bulunan Gilan'ın nüfusu da Şii inancına mensuptu.²⁶⁰ Bütün bunların dışında Şah İsmail, On İki İmam Şiiliği vasıtası ile devletini kurmuş olduğu bölgede milli birliği oluşturabileceğini düşünmekteydi. Şiilik ile birlikte Safeviler meşruiyet kazanmanın yanında Sünnî Osmanlılar ve Özbeklere karşı farklı bir devlet halini alacaktı.²⁶¹

On İki İmam Şiiliğinin tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de Şah İsmail ve Kızılbaş Türkmenlerin bu aşırı inançları ekseninde devlette meşru bir idare bütünlüğünün ortaya çıkmasının ihtimaller dahilinde olmamasıydı.²⁶² Ayrıca artık devlet haline gelen Safevilerde kamusal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için bürokratik müesseselerin gerekliliği hissedilmiş ve bundan dolayı belirli bir hukuk sistemi (şer'i hukuk) olan Şiilik inancı seçilmişti.²⁶³

²⁵⁹ Mehmet Fuad Köprülü, "Azeri", **Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 133.

²⁶⁰ Kaplan, agm, s. 197.

²⁶¹ Kartaloğlu, **age**, s. 108-109.

²⁶² Kartaloğlu, **age**, s. 110-111.

²⁶³ Taha Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 78-79.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİ DEVLETİN'NDE MEZHEP ÇEKİŞMESİNİN İÇ VE DIŞ SİYASETE ETKİSİ

Şah I. İsmail (1501-1524)

I. İç Siyaset

1. Kızılbaşların Yönetimden Uzaklaştırılmalarına Dair Birtakım Çabalar

Şah İsmail devletini kurduğunda vezirlik makamını Mir Zekeriya'ya, din işlerinde en üst görev olan sadarete kendisine Gilan'da eğitim veren Mevlana Şemseddin Gilani'ye vermişti. Kızılbaş askerlerinin başına kumandan olarak Dede Abdal ve Lala Hüseyin Bey'leri atamıştı. Şah İsmail bundan başka Rumlu Div Ali Bey'i emirliğe yükseltmiş, Karamanlu Bayram Bey'i de bizzat kendi kardeşi ile evlendirmişti. Safevi Şahı gerçekleştirdiği bu atamalardan sonra artık müesseselerde görev alacak olan şahsiyetlerin Şiiliğe bütün samimiyetleri ile bağlı olup olmayacaklarını belirtmişti.²⁶⁴

1508 senesine gelindiğinde kadrolarda birtakım değişikliklere giden Şah İsmail vezirliğe Necm-i Gilani'yi getirmiş ve bundan böyle onun mührünün diğer bütün emir ve beylerin mührünün üstüne vurulacağını söylemişti. Safevi hükümdarı aldığı bu karar ile beraber Kızılbaş Türkmenlerin idaredeki kuvvetlerini kırmıştı. Kızılbaş ordusunun kumandanlığından Dulkadirli Dede Abdal Bey azledilmiş ve yerine Şamlu Zeynel Bey tayin edilmiş, bu da Kızılbaş Beyleri arasında güvenmişlikler ortaya çıkarmıştı. Kızılbaş Türkmenler askeri bürokraside yer alırken sivil idarede ise genellikle Tacikler yer almıştı. Bu durum Kızılbaşlar ve Tacikler arasında zaman zaman sürtüşmelere neden olmuştu.

²⁶⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah...*, s. 73.

Yaşanan anlaşmazlıklar zaman zaman Tacik ve Kızılbaşların kendi içlerinde de ortaya çıkmıştı.²⁶⁵

Şah İsmail'in Kızılbaşları idareden uzaklaştırma politikası, merkeziyetçi bir yönetim oluşturma uğraşının bir parçasıydı. Bu politika, devletin idaresini tamamen merkezi bir yönetimin kontrolü altına almayı hedefliyordu. Kızılbaşların sivil idareye yönelik atamalarının azaltılması ve yerlerine Taciklerin getirilmesi, devletin yönetimindeki gücün merkezileşmesine ve daha etkin bir şekilde kontrol edilmesine katkıda bulunmak amacını taşıyordu.

Ayrıca Şah İsmail, Şiilik inancının güçlenmesini ve etkinliğini artırmayı hedefliyordu. Bu nedenle, devletin içindeki bürokraside Şiiliğe mensup olan Taciklere yer vermek suretiyle, Şiiliğin etkisini ve yayılmasını desteklemeyi amaçlıyordu. Bu politikalar, Şah İsmail'in devletin iç yapısını düzenli bir hale getirme amacının yanı sıra, Şiilik inancının devletin resmi inancı haline gelmesini sağlama çabalarını yansıtıyordu.

II. Dış Siyaset

1. Özbekler ile İlişkiler

Sünni Müslümanlığı temsil eden Özbek Hanı ve Özbekler²⁶⁶, İslam aleminde fitne ve fesat kaynağı olarak görülen Şiilik karşısında pek tabi kayıtsız kalamazdı. Maverâünnehir bölgesinin Özbekler tarafından batıya açılan kapı olarak görülmesi ile beraber buranın ticari ve iktisadi çekiciliği etrafında şekillenen çatışmalar daha sonraları dini ve mezhepsel bir renge bürünecekti.

Portekiz'in Hint Denizi'nin kontrolünü elinde tutması Özbekler açısından da büyük bir problem teşkil etmişti. Portekiz gibi Hristiyan bir devletin bölgeye hakim olması ile beraber Müslüman toplulukların bu saha üzerinden hac ziyareti ve ticaret yapmaları yasaklanmıştı. Özbeklerin bu durum karşısında iktisadi ve dini rahatlığa kavuşabilmelerinin tek yolu bu faaliyetlerini Safevi toprakları üzerinden gerçekleştirmekti. Şii Safevilerin hakimiyeti altında bulunan topraklar Arap coğrafyasına uzanan en iyi yol halindeydi. Bu yolu kullanmaya çalışan Özbek hacılar ve tüccarlar sürekli olarak Şii baskınlarına uğramış ve

²⁶⁵ Cengiz Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi Kızılbaş Devleti**, Dorlion Yayınları, Ankara 2022, s. 150-152.

²⁶⁶ Özbeklerin kökeni Cengiz Han'ın büyük evladı Cuci'ye dayanmaktaydı. Bozkır geleneklerince topluluklar, idaresi altında bulundukları komutan ya da yöneticilerin isimlerini kendilerini tanımlamak için kullanmaktaydılar. Cuci'nin haleflerinden olan Özbek Han'ı lider olarak kabul eden Cuci ulusu, kendilerini tanımlamak için Özbek Han'ın adını kullanmaya başlamış ve böylelikle Özbek ulusu ortaya çıkmıştı. Bkz. Mehmet Alpargu, "Özbekler", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekler>, Erişim: 17.01.2022

yağma edilmişlerdi. Bu yüzden dolayı Özbekler hem sınırlarının güvenliği hem de hac ve ticaret yolunun daha emniyetli hale getirilmesi için tek çıkar yolları Horasan bölgesine sahip olmalarıydı.²⁶⁷

Horasan bölgesinin toprak verimliliği ve iktisadi çekiciliği bu bölgenin hakimiyeti konusunda her iki devletin de oldukça inatçı olmasına sebebiyet vermişti.²⁶⁸ İslam aleminin en mühim ticaret sahalarından olan Horasan'a sahip olmak meselesi Safevi ve Özbekler arasındaki mücadelelerde kilit bir rol haline gelmişti.²⁶⁹

Ancak Horasan'ın Şiilikle yönetilmesi ve çoğunluğunun Şiilik mezhebine mensup olması, bu bölgenin yağmalanmasının ana gerekçelerinden birisini oluşturmuştu. İslam geleneğine göre, İslam ülkeleri ve halklarından elde edilen savaş ganimetlerinin kabul edilmemesi geleneği, Horasan bölgesinin Şiileşmesinin akabinde önemli bir değişime uğramıştı. Bu durumda, Özbeklerin Horasan'a düzenlediği yağma akınlarının dinî bir motivasyona dönüştüğü ve dinî düşüncelerin bir bahane olarak kullanıldığı görülmekle birlikte buraya yapılan Özbek akınlarının asıl gayelerinin dinî düşüncelerden ziyade iktisadi nedenlere dayandığı anlaşılmaktadır.²⁷⁰

1.2. Özbeklerin Safevi Devleti'nin Sınırlarına Kadar Dayanması

Herat'ı fethetmeyi düşünen Muhammed Şeybani Han, batıdan gelebilecek bir tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla 1505 yılında Harezm'i ele geçirmişti. Muhammed Şeybani Han'ın Herat üzerine hareket edeceğini anlayan Hüseyin Baykara Timurluların hepsini yardıma çağırmış ve bu yardım talebine karşılık Babür'den olumlu cevap almıştı.²⁷¹ 1506 yılında Muhammed Şeybani Han'ın üzerine hareket eden Hüseyin Baykara, başlattığı seferi bitirememiş ve aynı yılın Mayıs ayında Herat yolunda vefat etmişti.²⁷²

Muhammed Şeybani Han, Hüseyin Baykara'nın ölümüyle beraber Maverâünnehir ve Horasan'a karşı düzenlediği akınların şiddetini artırmıştı. 1507 yılında Özbekler ve

²⁶⁷ Çınar, **agt**, s. 46-47.

²⁶⁸ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili ve Türkistan Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 107-111.

²⁶⁹ Abdulkadir Macit, **Şeybani Özbek Hanlığı: Siyasi, İdari, Askeri ve iktisadi Yapı**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 92.

²⁷⁰ Selim Serkan Ükten, "16-18. Asırlarda Maverâünnehir ve Harezm Bölgelerinde Cereyan Eden Yağma Akınları Üzerine Değerlendirmeler", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (2021), s. 1494.

²⁷¹ Ümit Ulvi Türk, **Safevi Devleti'nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526-1722)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 20.

²⁷² Macit, **age**, s. 88.

Timurlular arasında meydana gelen müsademeyi Özbekler kaybetmişti. Yaşanan çatışmalar esnasında Babür, Hüseyin Baykara'nın oğulları Muzaffer Hüseyin Han ve Bediüzzaman Mirza'nın yardım talep etmeleri sonucunda Herat'a gelmişti. Muhammed Şeybani Han, ilk saldırıda alınan mağlubiyetin üzerine Buhara'dan harekete geçmiş ve Belh'i ele geçirmişti. Durumu öğrenen Babür ise Kabil'e dönmek mecburiyetinde kalmıştı.²⁷³

Muhammed Şeybani Han, Belh'ten sonra gözünü Babür'ün kardeşi Cihangir Mirza tarafından idare olunan Kandahar'a dikmişti. Özbeklerin Kandahar'a saldırmasıyla Cihangir Mirza, 5 000 kişilik bir orduyla buradan çıkmış ve Özbek saldırısını başarıyla karşılamıştı. Başarılı savunmanın ardından Muhammed Şeybani Han, 60 000 kişilik bir orduyla Cihangir Mirza'nın üzerine yürümüşü. Bu büyüklükte bir orduyla baş edemeyeceğini düşünen Cihangir Mirza, af dilemek için bir adamını Muhammed Şeybani Han'ın yanına göndermişti. Bunun üzerine Muhammed Şeybani Han, Cihangir Mirza'yı affetmiş ve Babür'e bir mesaj iletmesi için onu Kabil'e göndermişti.²⁷⁴

Muhammed Şeybani Han'ın sıradaki hedefi Muzaffer Hüseyin Han ve Bediüzzaman Mirza'yı ortadan kaldırmaktı. Bunu yaptığı takdirde Horasan'da kendi hakimiyetini kurabilecekti. Bu doğrultuda Muhammed Şeybani Han 1508 yılında Horasan'a sefer düzenlemiş ve Müslümanların ticaret merkezi olan bu bölgeyi Timurlu ve Babürlülere almıştı.²⁷⁵ Yapılan sefer sonucunda Muhammed Şeybani Han, Safeviler ile sınır komşusu olmuştu.²⁷⁶

1.2.1. Muhammed Şeybani Han ve Şah İsmail Arasındaki Mektuplaşmalar

Muhammed Şeybani Han faaliyetlerine devam ederken Şah İsmail de kendi devletinin sınırlarını genişletmekle meşguldü. Tarihler 1510 yılını gösterdiğinde Safeviler Fars, Kirman, Şirvan, Acem Irak'ı ve Arap Irak'ının dahil olduğu mıntıkada egemenlik sürmekteydi. Aynı zamanda 1507'de Diyarbakır'ı kendi topraklarına katan Şah İsmail Osmanlı Devleti'ne iyice yakınlaşmıştı. Safevi Devleti artık doğuda ve batıda Sünni olan iki devlet ile sınır komşusu olmuştu.²⁷⁷

²⁷³ Gülay Karadağ Çınar, **Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2011, s. 23.

²⁷⁴ Türk, **agt**, s. 21-22; Çınar, **agt**, s. 23-24.

²⁷⁵ Macit, **age**, s. 90.

²⁷⁶ Çınar, **agt**, s. 26.

²⁷⁷ Çınar, **agt**, s. 25.

Özbeklerden kaçan Bediüzzaman Mirza Safevi Şahı İsmail'in yanına sığınmıştı. Bunun üzerine Şeybani Han Şah İsmail'e şu mektubu göndermişti;

“Padişahlığın sonsuz yardımıyla onurlandırılan kolluk güçlerinin başı İsmail bilsin ki; ülke işlerinin yönetimi ve şehirleri ele geçirme, düşmanları ortadan kaldırma, yeni iyiliklerin çoğaltılması, cana can katan hayırlı yapıtların canlandırılması ezelden beri Tanrı tarafından mutlu ve rahmetli Cennet mekan yüce atamızın yetkisinde ve tekelinde güçlendirilmiştir... İmamet sesi ve Hilafet çağırısı bize, görünmeyen çağırıcı tarafından ulaşmıştır. Bu nedenle Peygamber Hazretleri'nin buyruğuna dayanarak da babadan miras kalan evladın olur ve ona yakışır... Bundan başka Kutsal Ka'be'nin ziyareti İslam'ın esaslarından ve tüm Müslümanlara farzdır. Ka'be-i Muazzama'ya giden tüm yolların hazırlanması gerekir. Çünkü, zaferi ilke edinmiş askerler oraya gitmeye kararlıdır. Haraç ve armağanlar hazırlasınlar ve kutlu lakaplarımızla süslesinler. Büyük camilerde dünyayı saran lakaplarımızla hutbe okunsun ve kendisi (Şah İsmail) Taht'ın ayağına gelip, niyaz eylesin...”²⁷⁸

Şeybani Han mektubunda ele geçirdiği bölgelerin atalarından kendisine miras olduğunu beyan etmekle beraber özellikle Horasan'ın şahsına ait olduğunu belirtmişti. İki liderin Horasan'a bu denli önem vermesinin nedenlerinden birisi bölgenin oldukça zengin ve iktisadi anlamda mühim bir yer olmasıydı. Aynı zamanda Şiiliğin kutsal merkezi Meşhed'in bu bölgede bulunmasıydı. Ayrıca Horasan, Mekke ve Medine'ye gidiş yollarının buradan geçmesi hasebiyle Sünni İslam mensubu olan Özbekler için de önemli bir yerdi.²⁷⁹ Yine mektuptan anlaşıldığı üzere Şeybani Han'ın Safevi devletinin yöneticisine karşı dini bir meşruiyet iddiasında olduğu anlaşılmaktadır.

Şah İsmail, Özbek Hanı'nın gönderdiği mektuba 30 Temmuz 1508 tarihli cevabi bir mektup göndermişti. Safevi Şahı mektubunda iki memleket arasında gidip gelenlerden işittiğine göre Özbek memleketinin hükümdarının kendisine muhalefet ettiği yönünde duyumlar aldığını belirtmişti. Bundan başka mazideki dostluklarından bahsederek her iki tarafın da aynı peygambere bağlı olduklarını ve yine aynı yaratıcıya inandıklarını söyleyerek çıkabilecek çatışmaları önlemeye çalışmıştı. Mektubun devam kısmında Allah'ın kafirlerin karşısında savaşması için bazı kullarına hükümdarlık nasip ettiğini ve kendisi ile beraber devletin de bu amaç doğrultusunda ortaya çıktığını vurgulamıştı. Akabinde Özbek Hanı'na iş birliği teklifinde bulunmuş ve her iki devletin de İslam yolunda küffara karşı beraber hareket etmesini temenni etmişti. Bütün bunlara ek olarak Özbekler ile aralarında birtakım inanış farklılıklarının olduğunu da kabul eden Şah İsmail kendilerinin Hz. Ali ve nesline olan saygı ve bağlılıklarından söz etmişti. Ayrıca atalarının Mehdilik inancında olduklarını belirterek Özbek memleketinde bu inanca karşı kuşkusu olanların kendisine gönderilmesini istemişti.

²⁷⁸ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi...*, s. 137-138.

²⁷⁹ Çınar, *agt*, s. 26-27.

Daha sonra da kendisinin amacının Şiiliği yaymak olduğunu yazmış ve ne saltanata ne de cihan işlerine ilgisinin olmadığını vurgulamıştı.²⁸⁰

Şah İsmail'in bu cevabi mektubunda, Safevi-Özbek ilişkilerini güçlendirmek üzere dini temellere dayanan bir yaklaşım benimsediği gözlemlenmekle beraber aynı zamanda ortak inançlar ve dini değerlere atıfta bulunarak iki hükümdar arasında ortak bir duruşun ve birlikte hareket etme arzusunun öne çıktığı görülmektedir. Onun bu yaklaşımı İslam dini çerçevesinde birlik ve beraberlik prensiplerine dayanmakta ve ilişkilerin temelini sağlamlaştırmayı hedeflemektedir.

İki devlet arasında çıkabilecek çatışmaları engellemek için çaba gösteren Şah İsmail mektubunda Muhammed Şeybani Han'a Kabe ziyaretini istediği vakit gerçekleştirebileceğini ve hatta Kabe yolunda kendisinin en iyi şekilde karşılanacağını da yazmıştı. Bundan başka Şah, Özbek Hanı'nın işinin ehli olan mühendis ve usta ricasını da kabul etmiş ve bunları en yakın zamanda Horasan'a göndereceğini söylemişti.²⁸¹

Muhammed Şeybani Han Safevi hükümdarına yazdığı mektupların birisinde Mekke ve Medine şehirlerini ele geçiremedikten sonra harabe hale gelmiş olan Irak bölgesinin kendileri için önem arz etmediğini bildirmişti. Bu sözlere cevaben Şah İsmail ise Hz. Ali'nin kulu olmadıktan sonra Mekke ve Medine'yi yüz defa ele geçirse de bunun bir öneminin olmadığını söylemişti.²⁸²

Şah İsmail Özbek Hanı'nın Şii olmadığını belirterek onun doğru yolda bulunmadığını söylemekte ve kendi mezhebine davet etmekteydi. Muhammed Şeybani Han'ın Şiiliği kabul etmesi gibi bir durumda Safevilerde siyasi ve dini lider olan Safevi Şahı İsmail onun üstünde kendi siyasi otoritesini sağlamış olacaktı. Ayrıca Şiilerin Safevilerde dini önder olan Şahları imam olarak görmelerinden dolayı Şah İsmail Özbek Hanı'nın da imamı olacak ve böylece Maverâünnehir ve Horasan bölgeleri harp etmeksizin Safevi idaresine girmiş olacaktı. Çünkü Şiiler imamlarının vermiş oldukları emir ne olursa olsun yerine getirmekteydiler. Özbek Şeybani Han'ın Şiiliği kabul etmeyeceğinin farkında olan Şah İsmail'in bu davetindeki asıl amacın kendileri gibi Müslüman olan Özbekler karşısında girişeceği mücadeleleri haklı bir sebebe dayandırmak olduğu söylenilebilir.²⁸³

²⁸⁰ Gülay Karadağ Çınar, "İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu", *History Studies*, 2 (2011), s. 78-79.

²⁸¹ Çınar, *agt*, s. 30.

²⁸² Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi...*, s. 135.

²⁸³ Çınar, *agm*, s. 81.

Sözünü ettiğimiz mektuplaşmalardan sonra Şah İsmail ve Muhammed Şeybani Han arasında birkaç mektuplaşma daha gerçekleşmişti. Şah İsmail, Şeyh Zade-i Lahici adlı elçisiyle tekrar mektup göndermiş,²⁸⁴ bu mektuba Muhammed Şeybani Han yine alaycı bir üslupla cevap vermişti. Muhammed Şeybani Han cevabi mektubu ile beraber asa ve keşkül göndererek Şah İsmail'den babası ve dedesi gibi dervişlik yapmasını istemişti.²⁸⁵ Özbek Hanı'nın bu tutumu sonucunda Safevi-Özbek savaşının yaşanması kesinleşmişti.

Özellikle Türkistan sahasındaki tebaanın Sünni inanışta olmalarına karşılık, Azerbaycan ve İran bölgelerindeki halklar ise ekseriyetle Şii mezhebine mensuptu. Safevi hükümdarının Şiiliğin koruyucusu ve temsilcisi olarak ortaya çıkması ve bütün politik icraatlarını bu temel üzerinden şekillendirmesi iki devleti karşı karşıya getirmişti. Şiilik ve taraftarlarına yönelik bölgede mücadeleler gösteren Nakşibendiyye tarikatına bağlı bulunan Şeybani Han, Şiilik karşısında mensubu olduğu tarikatın görevini artık kendisi üstlenmişti. Bundan dolayı Şah İsmail ve taraftarlarının Kızılbaş tacına karşılık kendisi de yeşil sarık takmış ve akabinde Yeşilbaş lakabı ile anılmıştı.²⁸⁶

Şah İsmail ve Şeybani Han arasında sarıklar şeklinde görülen bu sembolik farklılık, mezhepsel kimliklerin ve kıyafetlerin politik ayrışmalarda nasıl kullanıldığını göstermektedir. Şeybani Han'ın yeşil sarık takması, dini sembollerin siyasi arenada kuvvet gösterisi ve aidiyet ifadesi olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu eylem, dini sembollerin siyasi çekişmelerde fazlasıyla önemli bir rol oynayabileceğini ve hükümdarların mezhebi aidiyetlerini ve sembollerini çekinmeden kullanarak taraftarlarını birleştirmek, düşmanlarına karşı güçlü bir kimlik oluşturmak ve siyasi meşruiyetlerini sağlamak için dini sembollerini istismar edebileceğini göstermektedir. Bu durum da dini kimliklerin politikanın bir parçası haline gelebileceğini ve dini sembollerin siyasi amaçlar için araçsallaştırılabileceğini göz önüne çıkarmaktadır.

1.2.2. Safevilerin Horasan Seferi

Şah İsmail, Harakan yazlığındaiken Horasan üzerine sefer emri vermişti. Simman'dan geçerek Horasan'a giren Kızılbaş ordusu karşısında tutunamayan Özbekler geri çekilerek Herat'ta toplanmışlardı. Şah İsmail'in geldiği haberini Herat'ta iken alan Muhammed

²⁸⁴ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 41.

²⁸⁵ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah...*, s. 96.

²⁸⁶ Ümit Gedik, "Fazlullâh b. Rûzbihân-İ Huncî ve Mihmân-Nâme-İ Buhârâ'sı Üzerine Bir Değerlendirme" *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, 32 (2018), s. 103.

Şeybani Han Horasan'a gelmekten vazgeçmiş, Kızılbaş ordusunun Herat'a yaklaşmasıyla beraber de Merv'e çekilmişti. Merv'in Tahirabad diye adlandırılan bir bölgesinde Kızılbaş ordusu ile Özbekler arasında büyük bir savaş meydana gelmiş ve Şah İsmail'in önemli komutanlarından olan Dane Muhammed öldürülmüştü.²⁸⁷ 22 Kasım 1510 yılında Merv önlerine gelen Safeviler şehri kuşatmış, fakat ele geçirememişti. Bunun üzerine Safeviler geri çekiliyormuş gibi yaparak Muhammed Şeybani Han'ın Merv'den çıkmasını sağlamışlardı. Şehirden çıkan Muhammed Şeybani Han Kızılbaş ordusunu takip etmeye başlamıştı. Bunun haberini alan Şah İsmail, onu Merv'in Mahmudabad denilen yerinde karşılamıştı. Burada iki ordu arasında meydana gelen büyük savaşta Muhammed Şeybani Han ile beraber 10 000 kadar Özbek askeri öldürülmüştü. Sağ kalan Özbekler Maverünnehir'e çekilmiş ve böylece Horasan tümüyle Safevilerin eline geçmişti.²⁸⁸ Muhammed Şeybani Han, Antalya yöresi Türkmenlerinden Tekelü Burun Sultan ve beraberindekilerin şiddetli saldırıları sonucunda öldürülmüştü.²⁸⁹

Şah İsmail, Muhammed Şeybani Han'ın vücudunun her bir parçasını farklı şehirlere yollamış, kesik başının da derisini soydurarak samanla doldurmuş ve akabinde Osmanlı padişahı Sultan Bayezid'a göndermişti²⁹⁰. Kafatası ise altın kaplatılarak şarap kadehi yapılmıştı.²⁹¹

1.2.3. 1510-1524 Yılları Arasında Meydana Gelen Çarpışmalar ve Özbekler Karşısında Şii-Sünni İttifakı

Muhammed Şeybani Han'ın öldürülmesinin ardından Semerkand tahtına Timur Sultan geçmiş, Buhara'nın yönetimini de Ubeydullah Han almıştı. Bu sıralarda Şah İsmail'in Maverünnehir'i ele geçirmek niyetinde olduğunu öğrenen Özbek Hanları ona elçiler aracılığıyla sulh ve dostluk mesajları göndermişlerdi. Bunun sonucunda Şah İsmail,

²⁸⁷ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 41.

²⁸⁸ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah...*, s. 97.

²⁸⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...*, s. 32-33.

²⁹⁰ Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenlerin İran'a giderek Şah İsmail'e katılmaları Osmanlılar tarafından engellenmekte ve bunlardan bazıları cezalandırılmaktaydı. Bu durumdan fazlasıyla rahatsızlık duyan Şah İsmail kendisine karşı hasımlık güdenlerin sonunun ne olduğunu göstermek amacıyla Osmanlı sultanına Muhammed Şeybani Han'ın kesik başını göndermişti. Bkz. Çetinoğlu, *age*, s. 145; Sultan Bayezid'in Şah İsmail'in bu hareketine karşı sessiz kaldığını belirten Gelibolulu Mustafa Ali aynı zamanda Osmanlı padişahının Safevi Şahı'na karşı hayranlık duyduğundan bahsetmişti. Bkz. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *age*, s. 935.

²⁹¹ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 43.

Maveraünnehir seferinden vazgeçerek Özbek Hanlarının isteklerini kabul etmiş ve Amuderya'yı iki ülke sınırı olarak belirlemişti.²⁹²

1511 yılında Muhammed Şeybani Han'ın öldürüldüğünü ve Horasan'da artık Şah İsmail'in hüküm sürdüğünü öğrenen Babür Kunduz, Şaduman ve Bedehşan üzerine harekete geçmişti. Babür'ün Bedehşan'ı ele geçirerek yerleşmesi üzerine Özbek Hanları aralarında ittifak yaparak ona karşı bir sefer hazırlığı içerisine girmişlerdi. Durumu öğrenen Babür, Şah İsmail'den yardım istemiş, Semerkand ve Buhara'nın zaptı halinde onun adına hutbe okutacağını belirtmişti. Bu vaatler üzerine Şah İsmail, Sufioğlu Ahmed Bey ve Avşar Şahrub Bey yönetimindeki bir orduyu bölgeye göndermişti. Kalabalık Kızılbaş ordusu karşısında tutunamayan Özbek Hanları Türkistan bölgesine çekilmiş, Babür ve Kızılbaş ordusu da Semerkand'ı ele geçirerek Şah İsmail adına hutbe okutmuşlardı.²⁹³ Hutbe okunduktan sonra Babür, Kızılbaş elbisesi giyerek Semerkand ahalisine kendisinin Şah İsmail'in buradaki vekili ve temsilcisi olduğunu söylemişti.²⁹⁴

Babür Şah'ın bu hareketi, onun Şah İsmail ve Kızılbaşların desteğini kazanmak ve bölgedeki kuvvetini artırmak için taktiksel bir adım attığını göstermekle beraber ayrıca siyasi bir strateji olarak değerlendirilebilir. Yine Babür'ün Kızılbaş elbisesi giymesinin, Şah İsmail'in inanç ve takipçileriyle ilişkilerini güçlendirmek amacını taşıdığı düşünülebilir.

1512 yılında Buhara'yı ele geçirmek isteyen Ubeydullah Han ve Timur Sultan ittifak yaparak Babür'ün hüküm sürdüğü Horasan'a saldırmışlardı. Savaşın başlarında Babür'ün ordusu karşısında fazla güç gösteremeyen Özbek ordusu bir süre sonra Ubeydullah Han'ın saldırısıyla beraber savaşı kendi lehine çevirmiş ve sonucunda da galip gelen taraf olmuştu. Özbek galibiyetinin sonucunda Babür Horasan'dan Hisar-ı Şadman'a kadar çekilmek zorunda kalmış ve tekrar Şah İsmail'den yardım istemişti. Babür'ün yardım talebi üzerine Kızılbaş ordusu kalabalık bir ordu ile Maveräünnehir üzerine saldırıya geçmiş, bunun haberini alan Özbek Hanları ise yaptıklarından pişmanlık duyarak geri çekilmişlerdi.²⁹⁵

Aradan geçen iki yıllık süre içerisinde Özbekler, Babür ile sürekli mücadeleler içerisinde bulunmuş ve Maveräünnehir hakimiyetini tekrar tesis etmek istemişlerdi. Bu defa Babür'ün haricinde karşılarında Kızılbaş ordusu da bulunmaktaydı. Türkistan'dan ayrılan Özbekler

²⁹² Çınar, **agt**, s. 41.

²⁹³ Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 104.

²⁹⁴ Eralp Erdoğan, "Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ve Babür İttifakı", **History Studies**, 4 (2014), s. 33.

²⁹⁵ Çınar, **agt**, s. 42.

ikiye ayrılmış, bir kısmı Taşkent'e doğru yönelmiş, diğer kısmı ise Ubeydullah Han ile beraber Buhara'ya doğru yola çıkmıştı. Bu olay üzerine Babür Taşkent'e takviye kuvvetler göndermiş ve ardından kendisi de Ubeydullah Han'ın üzerine yönelmişti. Kul Melik olarak bilinen yerde Babür ve Özbek orduları karşılaşmış, sayıca çok az olmasına rağmen Ubeydullah Han galip gelmişti. Alınan mağlubiyetin ardından Semerkand'a gelen Babür, burada fazla kalamayacağını anlayarak ailesi ile beraber Hisar'a gitmişti.²⁹⁶

Babür, Hisar'da bulunuyorken Şah İsmail'den yardım talep etmişti. Babür'ün yardım talebine olumlu yaklaşan Şah İsmail, Emir Necm-i Sani komutasındaki Kızılbaş ordusunu bölgeye göndermişti. Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmek için harekete geçen Kızılbaş ordusu 12 Kasım 1512'de Gicduvan'da Özbekler karşısında yenilmiş ve Emir Necm-i Sani öldürülmüştü.²⁹⁷

1513-1514 yıllarından sonra Horasan bölgesinde Özbek-Safevi çekişmeleri devam etse de dikkatini Osmanlı Devleti'ne çeviren Şah İsmail bu bölge ile bizzat ilgilenememişti. Bu nedenle Şah İsmail 1516 yılında oğlu Tahmasb'ı bir lalanın gözetiminde Horasan'a tayin etmişti. Özbekler 1521 yılında 30 000 kişilik bir orduyla Horasan'a saldırmış ve Herat'ı kuşatmışlardı. Herat'ı başarıyla savunan Kızılbaşlar karşısında daha fazla dayanamayan Ubeydullah Han geri çekilmek durumunda kalmıştı. Yapılan bu saldırı Şah İsmail devrinde meydana gelen son Safevi-Özbek çarpışması olmuştu.²⁹⁸

Şah İsmail ile Babür Şah'ın yakınlaşması siyasi bir strateji içerisinde gerçekleşmişti. Özellikle Özbeklerin her ikisi açısından da ortak düşman halinde olması bu yakınlaşma için önemli bir durum olmuştu. Şah İsmail Horasan'a hakim olduktan sonra burada yönetimi Babür ile paylaşmıştı. Şah İsmail'in buradaki düşüncesi ise muhtemelen Babür'ü kullanarak Horasan'da Şiiliği yaymaktı. Ancak halkın Babür Şah'ın Kızılbaş tacı giyerek Şah İsmail'e olan bağlılığını bildirmesi yerel unsurlar tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştı.²⁹⁹

1.3. Osmanlı Devleti ile İlişkiler

1492 senesinde bir derviş Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'e karşı suikast girişiminde bulunmuştu. Osmanlılar bu olaya kadar Safeviye Tarikatı'nın müridleri ile onların Anadolu

²⁹⁶ Güzel Kemaç, **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, s. 77-78.

²⁹⁷ Özdemir, **Türk Hakanı Şah İsmail**, s. 101.

²⁹⁸ Çınar, **agt**, s. 45.

²⁹⁹ Erdoğan, **agm**, s. 37.

coğrafyasındaki mümessillerine ılımlı yaklaşmakta ve hatta maddi birtakım yardımlarda bulunmaktaydı. Suikast teşebbüsünün yaşanması ve Safevilerin siyasi anlamdaki hedeflerinin gün yüzüne çıkması neticesinde Osmanlı Devleti'nin Safevilere ve Anadolu'da bulunan Kızılbaş topluluklara karşı yaklaşımı değişmiş ve bunlar takip altına alınmıştı.³⁰⁰

Şah İsmail'in Sultan II. Bayezid ile kurduğu münasebetler başlangıçta dostane gelişmişti. Safevi Şahı müridlerinin kendi topraklarına serbestçe gelebilmelerini istemek amacıyla Sultan Bayezid'e elçi göndermiş, fakat bu isteği reddedilmişti. Bundan sonra Dulkadirli Alaüddevle üzerine sefere çıkma kararı alan Şah İsmail buraya giden yolların Osmanlı topraklarından geçmesi hasebiyle Sultan Bayezid'e tekrar elçiler göndermiş ve geçiş izni istemişti. Sultan Bayezid Şah İsmail'in bu ricasını savaşa girmek istemediğinden dolayı kabul etmiş ve yalnız kendi sınırlarının korunması için Ankara'ya ordu sevk etmişti.³⁰¹

Dulkadir seferinden hemen sonra 1508 senesinde Trabzon valisi Şehzade Selim'i şikayet etmek maksadıyla Sultan Bayezid'e tekrar elçiler göndermişti. Şah İsmail Dulkadir seferindeyken Şehzade Selim İran topraklarına girmiş ve Erzincan ile Bayburt'a kadar olan bölgeleri tahrip etmişti. Osmanlı padişahının huzuruna kabul gören Safevi elçisi Şah İsmail'in dostane niyetler içerisinde olduğunu söylemişti.³⁰²

1.3.1. Anadolu'da Çıkan Kızılbaş İsyanları

Anadolu'da ortaya çıkmış olan bu isyanlarda dini meseleler önemli bir rol oynamıştı. İsyanların elebaşları, çoğunlukla Safevi Devleti'ne bağlı olan Kızılbaş Türkmenlerdi. Bu Türkmen grupları, Safevi hükümdarı İsmail'in dini liderliğine inanmış ve ona sadık kalmayı amaçlamış ve aynı zamanda dini motifleri kullanarak halkı ve askerleri etkilemeye çalışmışlardı. Dini aidiyet ve inanç, ayaklanmaların toplumsal tabanını oluşturan Türkmenler arasında da önemli bir rol oynamıştı. Kızılbaş Türkmenler, Şii Şah İsmail'e karşı dini ve etnik bağlarını oldukça kuvvetli bir şekilde hissetmiş ve ona olan bağlılık duygularıyla hareket etmişlerdi.

Ancak, çıkarılan ayaklanmaların yalnızca dini motivasyonlarla sınırlı kalmadığı da unutulmamalıdır. Bu ayaklanmalar aynı zamanda siyasi, ekonomik ve toplumsal faktörlerin

³⁰⁰ Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 45.

³⁰¹ Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, Haz: Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 529.

³⁰² Hammer, **age**, C. II, s. 530.

bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Safevi-Osmanlı rekabeti, toprak ve güç mücadelesi, vergi yükü gibi etkenler de isyanların dinamiklerini etkilemişti.

1.3.1.1. Karaman İsyanı

Osmanlı padişahı II. Bayezid 1500 senesinde Mora seferi ile meşgulken Karaman'da Safevi sempatzanı olan Turgutlu ve Varsak Türkmenlerinin desteğini alan Mustafa Bey Karamanoğlu isyankar hareketler sergilemeye başlamıştı.³⁰³ İçel'de toplanarak Mustafa Bey'i liderleri olarak belirleyen Turgutlu ve Varsak kabileleri Larende civarlarını talan ve yağma etmiş³⁰⁴ ve akabinde buradaki kaleyi kuşatma altına almışlardı. Seferde iken durumdan haberdar olan Sultan Bayezid, Mesih Paşa kumandasındaki bir orduyu Larende'ye göndermişti. Buraya gelen Mesih Paşa Şehzade Şehinşah ile kuvvetlerini birleştirmiş ve isyankar Türkmenler üzerine üç koldan saldırıya geçmişti. Mesih Paşa ve Şehzade Şehinşah'ın saldırısı üzerine Varsak ve Turgutlular af dileyerek devlete itaat sözü vermişlerdi. Türkmenlerin bu isyanı bastırılırken bunların başlarında bulunan Mustafa Bey Halep'e kaçmış ve Memlûklere sığınmıştı.³⁰⁵

1503 senesine gelindiğinde Turgutlu ve Varsak Türkmenlerinin baş kaldırışı hala devam etmekteydi. Bunu gören Sultan Bayezid Teke ve Karaman bölgesinde bulunan bu Kızılbaş Türkmenlerden 30 000 kadarını yeni zapt ettiği Modon ve Koron'a sürmüştü. Osmanlı sultanının bu hareketi bölgedeki Türkmenleri daha da kızdırmış ve devlete karşı olan kırınglıklarını adeta düşmanlığa çevirmişti.³⁰⁶ Bu sürgün politikası ile beraber Osmanlı Devleti bölgedeki toprak kontrolünü daha kolay bir şekilde sayılabilecek, isyanların yayılmasının önüne geçilebilecek ve bölgedeki genel asayişin tehlikeye girmesi önlenilebilecekti.

1.3.1.2. Şah Kulu İsyanı

Osmanlılar tarafından Şeytankulu denilen ve Kızılbaş Türkmenlerden olan Şah Kulu Baba Tekeli babası Hasan Halife gibi Antalya'da bulunan köyünde bir mağarada sadece ibadetle

³⁰³ Allouche, **age**, s. 83.

³⁰⁴ Derviş Ahmed, isyanın çıkmasındaki asıl sebebin tımarları kayıt altına almakla görevlendirilmiş olan bir Osmanlı görevlisinin yaptığı usulsüzlükler olduğundan bahsetmiştir. Görevli, düşük olan tımarları kasten iki katı fazla olarak kayda geçmişti. Derviş Ahmed Aşıkı, **age**, s. 371.

³⁰⁵ Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 159-160.

³⁰⁶ Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 160.

uğraşarak ünlenmişti.³⁰⁷ Gün geçtikçe birtakım siyasal hadiselerle karışan Şah Kulu, halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtacak sözler söylemeye başlamıştı. Osmanogullarının Anadolu'da sürdürdükleri hakimiyetin ortadan kalkacağını söyleyen Şah Kulu Allah'ın isteği ile devletin başına günahsız ve dindar kimselerin geçeceği gibi beyanlarda bulunmuştu. Bu anlattıklarını kutsal görev olarak gösteren Şah Kulu halkın ve isyankar sipahilerin desteğini almayı başarmıştı.³⁰⁸

Anadolu'nun batı kesimleri ve Rumeli'de halifeler aracılığıyla Şah İsmail'e destekçi toplamaya başlayan Şah Kulu, Osmanlı şehzadelerinin arasındaki çekişmeleri fırsat olarak görmüş ve ayaklanmayı başlatmıştı. Şah İsmail'in halifesi olduğunu söyleyen Şah Kulu sayıları 10 000 kadar olan isyancılar ile birlikte ilk olarak Antalya'yı ele geçirmiş ve buranın kadısını öldürmüştü. Ardından birçok kasabayı basarak kadılarını ve tebaadan bir kısmını katleden isyancılar Kütahya'yı kuşatma altına almış, fakat başarılı olamamışlardı.³⁰⁹

Osmanlı kuvvetleri karşısında başarılar kazanan ayaklanmacılar Anadolu beylerbeyi Kara Göz Paşa'yı öldürmüş ve böylece kuvvetleri artmıştı. Bundan sonra Teke iline geri çekilen Şah Kulu ve beraberindekilerin etrafı Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa tarafından güçlü bir ordu ile sarılmıştı. Hadım Ali Paşa komutasındaki orduyu yarararak Karaman'a giden asiler buranın beylerbeyi olan Haydar Paşa'yı da mağlup ederek İran memleketine doğru devam etmişlerdi. Osmanlı kuvvetleri İran yolunda olan asilere Kayseri ile Sivas arasında yer alan Çubuk Ovası'nda ulaşmış, burada meydana gelen çarpışmada hadım Ali Paşa öldürülerek ordusu mağlup edilmişti. Yaşanan savaşta asilerin lideri olan Şah Kulu da yaralanmış ve bir süre sonra hayatını kaybetmişti.³¹⁰

Başsız bir şekilde İran'a giden isyancı Türkmenler yoldayken İran tüccarlarına saldırmış ve bunları yağma ederek birçoğunu katletmişlerdi. Bunu öğrenen Şah İsmail kendisine katılmak için yanına gelen Türkmenlerin ileri gelenlerini tüccarlara saldırdıkları ve meşru sultanları olan Sultan Bayezid'a isyan ettikleri için azarlamış,³¹¹ ardından kaynar kazanlara attırarak cezalandırmıştı.³¹²

³⁰⁷ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 230.

³⁰⁸ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. II, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 216.

³⁰⁹ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 230.

³¹⁰ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 35.

³¹¹ Yıldırım'ım Hoca Sadettin'den aktardığına göre Şah İsmail isyancıların ileri gelenlerinden bir kişiyi azarlarken Osmanlı padişahından "Babam Sultan Bayezid" diye bahsetmiştir. Bkz. Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 170.

³¹² Hammer, **age**, C. II, s. 536.

Şah Kulu tarafından çıkarılan ayaklanmanın Osmanlı kaynaklarında Şah İsmail kaynaklı olarak görülmesine rağmen Yıldırım böyle bir duruma ihtimal vermemektedir. Ona göre Safevi Şahı senelerdir Osmanlı memleketi ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Onca emek sarf edilerek pozitif anlamda oluşturulmaya çalışılan Safevi-Osmanlı ilişkilerinin Anadolu’da Safevi kaynaklı bir isyan neticesinde tersine dönebilme riski ortaya çıkacaktı. İşte bu yüzden Şah İsmail’in Şah Kulu tarafından çıkarılan isyanla alakasının olması beklenebilecek bir durum değildi.³¹³

1.3.1.3. Nur Ali Halife İsyanı

Osmanlı memleketinde iç kargaşaların³¹⁴ yaşandığını öğrenen Şah İsmail 1512 senesinde Rumlu Nur Ali Halife adında bir kişiyi Anadolu’ya göndermişti. Nur Ali Halife’nin asli görevi Anadolu’dan İran’a gelemeyen Kızılbaşları harekete geçirmek ve asker toplamaktı.³¹⁵ Nur Ali Halife bu amaçları doğrultusunda ilk olarak Kara Hisar’a gitmiş ve burada sayıları 4 000’e yaklaşan süvari grupları aileleri ile beraber ona katılmıştı. Bundan sonra Malatya güzergahında harekete geçen Rumlu Nur Ali, Tokat civarlarında yapılan savaşta Malatya yöneticisi olan Faik Bey’i yenilgiye uğratmıştı. Ardından savaştan bir hayli ganimet elde eden Rumlu Nur Ali ve beraberindekilerin yanına gelen Tokat ahalisi³¹⁶ Şah İsmail adına hutbe okutmuş, buna karşılık ise Nur Ali Halife şehre dokunmamıştı.³¹⁷

Nur Ali Halife Kaz Ovası’na ulaştığında Osmanlı şehzadelerinden Ahmed’in evladı olan Şehzade Murad burada takribi 10 000 kadar askerden oluşan ordusu ile birlikte Nur Ali’ye katılmıştı. Beraber Tokat’a giden Nur Ali Halife ve Şehzade Murad’a buranın halkı zorluklar çıkarmıştı. Tokat ahalisinin bu tavrını affetmeyen Nur Ali Halife ve beraberindekiler şehri yakmış ve akabinde Niksar’a doğru hareket etmişlerdi. Burada iken Şehzade Murad Nur Ali Halife’den ayrılmış ve Şah İsmail’in yanına yönelmişti.³¹⁸ Şah İsmail kendisinin yanına

³¹³ Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 171.

³¹⁴ Şah İsmail’e Anadolu’daki halifeleri aracılığıyla sürekli olarak Osmanlı ülkesinde meydana gelen iç kargaşalar hakkında bilgi akışı sağlanmaktaydı. Bu durum Şah İsmail’in Anadolu bölgesinde faaliyetlerde bulunan bir Safevi ajanına göndermiş olduğu mektuptan anlaşılmıştır. Mektup Turgudlu kabilesinden olan Musa adındaki birisine gönderilmişti. Bu mektupra Şah İsmail, Musa’dan bir başka Safevi ajanı olan Ahmed Ağa Karamanlu’ya ulaşması ve bu şahsın talimatlarını yerine getirmesini istemiş ve aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki iç meselelerden kendisinin haberdar edilmesini söylemişti. Bkz. Allouche, **age**, s. 107-108.

³¹⁵ Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 114.

³¹⁶ Uzunçarşılı Tokat’ta Avşar, Karamanlı, Varsak, Turgutlu, Hamidelli, Tekeli ve Bozoklu Türkmenlerinden çok sayıda kişinin Nur Ali Halife’ye katıldığını söylemektedir. Bkz. Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 229.

³¹⁷ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 164-165.

³¹⁸ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 165.

gelen Osmanlı şehzadesi Murad'ı³¹⁹ övgüler ile karşılamış ve sonrasında Şiraz'a yollamış, yolculuk sırasında ise Şehzade Murad hayatını kaybetmişti.³²⁰

Nur Ali Halife yanındaki askerlerin bir kısmını Hasanlu civarlarına göndererek yağma ettirmiş ve bunlar yanına döner dönmez Erzincan üzerine yola çıkmıştı. Bu esnada Osmanlı vezirlerinden olan Sinan Paşa'nın 15 000 kadar askeri ile kendisini takip ettiğini öğrenmişti. Karşılaşan iki ordu arasında meydana gelen çarpışmada Sinan Paşa yenilgiye uğratılmıştı. Aldığı galibiyetten sonra Şah'ı İsmail'in yanına doğru hareket eden Rumlu Nur Ali Halife Erzincan'a dönmüştü.³²¹

Osmanlı topraklarında çıkarılan Kızılbaş isyanları mezhepsel inançların siyasi arenada kullanılabilirliğini ve toplumlar üzerindeki etkisini göstermektedir. Şah İsmail'in On İki İmam Şiiliğini tercih etmesi, devletin meşruiyetini ve Kızılbaş Türkmenlerin desteğini sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu durum, Osmanlı İmparatorluğu ile mezhepsel ve siyasi çatışmaların derinleşmesine ve iç kargaşalara yol açmıştır.

1.3.2. Çaldıran Savaşı'na Giden Süreçte Anadolu'da Kızılbaş Takibatı ve Osmanlı-Özbek Yakınlaşması

1513 yılına gelindiğinde İran üzerine planladığı seferi divanda tartışmaya açan yeni Osmanlı padişahı I. (Yavuz) Selim vezirlerin fikirlerini almış ve bu sefer için fetva çıkartmıştı. Çıkartılan fetvada Kızılbaş İran'a karşı çıkılacak olan seferin sebebi olarak Safevilerin dinsiz olduğu, sahabelere hakaretler ederek kıymetli alimlerin kanlarını acımadan akıttıkları ve dini yapıları harabeye çevirdikleri gösterilmişti. Ayrıca fetvaya göre Safeviler ile mücadele etmek fesat kaynağını ortadan kaldıracığı için gerekli olmaktaydı. Yine buna göre Kızılbaşların kanlarını dökmek helal sayılmakla beraber bunlar ve bunlara yardım ve yataklık edenlerin kadınlarının, çocuklarının ve dahi mallarının yağma edilerek İslam gazilerine dağıtılabileceği söylenmişti. Aman dileyene ise kesinlikle acınmamasının gerektiği belirtilmişti.³²²

I. Selim'in çıkarttığı bu fetva, Safevilere karşı düzenlenecek seferin meşruiyetini güçlendirmek ve toplumsal desteği artırmak amacıyla kullanılan bir propaganda aracı olarak değerlendirilebilir. Fetva metninde kullanılan üslup, savaşın dini bir boyut kazandırılması

³¹⁹ Şah İsmail, Şehzade Murad'ı kendi kızı ile evlendirmişti. Bkz. Jorga, **age**, C. II, s. 279.

³²⁰ Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 115.

³²¹ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 165-166.

³²² Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 118-119.

ve Osmanlı askerlerini motive etme amacıyla vurgulu ifadeler içermektedir. Bu bağlamda, dini argümanları kullanarak düşmanı kötülemeyi ve hedef kitleyi savaşa destek vermeye teşvik etmeyi amaçlayan bir propaganda belgesi olarak nitelendirilebilir.

Kendi devletinin sınırları içerisinde bulunan Kızılbaşları takibata aldırın Yavuz Sultan Selim bunun için özel olarak görevliler atamıştı. Bu görevliler tebaanın içerisinde dolaşmakta ve Kızılbaşların yanında Safeviler ile herhangi bir bağı olduğu anlaşılan kişileri tespit etmeye başlamışlardı.³²³ Gelibolulu Mustafa Ali bu teftişler neticesinde 40 000 kadar Kızılbaşın tespit edilerek katledildiğini söylemektedir.³²⁴ Gündüz, Gelibolulu Mustafa Ali'nin bu sayısal bilgiyi İdris-i Bitlisi'den aldığına vurgu yaparak o dönemde Anadolu'da 40 000 kadar Kızılbaşın katlettilmesinin sadece iddiadan ibaret olduğunu söylemektedir. Dönemin tımar ve vergi defterlerini inceleyen Gündüz, verilen bu sayının gerçekte bağdaşmadığını ve abartıldığını belirtmiştir.³²⁵ Savaş, bu sayının doğruluğuna katılmadığını belirterek Osmanlıların bu tür durumlarda sürgün politikası uyguladığını vurgulamıştır. Savaş'a göre önemli Kızılbaş reislerinin öldürülerek geriye kalan ailelerinin de sürgüne gönderildiği şeklindeki söylemin tarihi gerçekliğe daha münasip olacağını belirtmiştir.³²⁶ Sümer de daha önce II. Bayezid'in Kızılbaş ayaklanmaları neticesinde bunları Modon ve Koron'a sürgün ettiği bilgisini vermiş ve sayının abartıldığını söylemiştir. Ona göre bu kadar fazla insanın katledilmesinin büyük yankı uyandıracığından bahsederek bunlardan aktif olanların öldürüldüğünü, geriye kalanların ise hapis ya da sürgün ile cezalandırıldığını belirtmiştir.³²⁷

Yavuz Sultan Selim Acem Seferi için Edirne'den ayrılmadan evvel Ubeydullah Han'a bir mektup göndermiş ve Şah İsmail'in gittiği her yerde Müslüman tebaaya zarar verdiğini, İslam aleminde fitne ve fesat çıkardığını söylemişti. Ayrıca mektubunda Şah İsmail'in devleti ile beraber ortadan kaldırılması gerektiğini de belirterek bu amaç doğrultusunda Özbekler ile Osmanlı Devleti'nin ittifak içerisinde bulunması gerektiğini dile getirmişti.³²⁸ Yavuz Sultan Selim'in İran politikası, devletini her türlü Şii inanç ve propagandalarından

³²³ Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 200.

³²⁴ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, **age**, C. I, s. 1076-1077.

³²⁵ Gündüz, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, s. 49.

³²⁶ Savaş, **age**, s. 47.

³²⁷ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 38.

³²⁸ Çınar, **agt**, s. 50-51

uzak tutmak ile beraber bunların kaynağı olan Kızılbaşları tamamen ortadan kaldırmak etrafında şekillenmişti.³²⁹

Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail ve devleti ile beraber ona bağlı olan Kızılbaşları ortadan kaldırma siyaseti, Safevi Devleti'nin Şii mezhebini yayma çabalarına karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'nin Sünni İslam'ı koruma amacıyla bu politikaları izlemesi, mezhepsel birliği sağlama ve iç istikrarı koruma arzusunda olduğunu göstermektedir.

1.3.3. Çaldıran Muharebesi ve Sonuçları

Yavuz Sultan Selim özellikle Horasan civarlarında yaşayan Sünni tebaaya şiddetli baskılar yapan Şah İsmail'in İran bölgesinde oluşturduğu yeni devlet ve mezhebi yapılanmayı Osmanlılar karşısında ciddi bir tehdit olarak görmekteydi. İran'da görülen bu yeni tehdidi ortadan kaldırmayı kendisine şiar edinen Sultan Selim bunu seferler ile çözmek yolunda kararlıydı. Onun İran topraklarına karşı düzenleyeceği seferleri birçok devlet adamı desteklerken bazıları ise bu konuda çekincelerini dile getirmişlerdi. Yavuz Sultan Selim'e bu konuda muhalif takınanların başlıca bahaneleri Safevi propagandalarının sipahiler üzerindeki etkisi sonucunda bunların Şah İsmail karşısındaki bir seferde istekli olmayacakları görüşüydü. Yavuz Sultan Selim bütün bu muhalefete rağmen ilk olarak Safevileri mali yönden oldukça olumsuz yönde etkileyeceğini düşündüğü ipek ticaretini yasaklamış, buna uymayanlar ise sert bir şekilde cezalandırılmıştı. Ayrıca Osmanlı-İran sınırları kapatılmıştı.³³⁰

Safevi toplumuyla Osmanlı tebaası arasındaki münasebetleri de yasaklayan Yavuz Sultan Selim Şiilik ve Ali mezhebine lanetler savurmuş ve bunları küffar olarak ilan etmişti.³³¹ Ordusunu Safeviler üzerine yola çıkaran Sultan Selim, Kılıç adındaki bir Safevi ajanı ile Şah İsmail'e mektup göndermişti. Sultan Selim bu mektubunda Şah İsmail'in tövbe etmesini isteyerek İslam'a davet etmişti.³³² İlk mektubundan sonra Şah İsmail'e ikinci bir mektup gönderen Sultan Selim savaşı için onu kışkırtmaya çalışmıştı. Ordusu ile Erzincan'a

³²⁹ Mustafa Budak, **Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri (1510-1740)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 3.

³³⁰ Feridun Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 210-211.

³³¹ Oruç Bey, **Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler**, Çev: Leyla Aksüt Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2014, s. 134.

³³² Hammer, **age**, C. II, s. 557.

kadar ilerleyen Osmanlı padişahı Safeviler ile henüz karşılaşmamıştı. Safeviler bölgedeki ekinleri talan etmiş, Osmanlı ordusu içerisinde ise huzursuzluklar baş göstermişti. Çünkü ordu tekin olmayan bir bölgede ilerlemekte ve aranılan düşman kuvvetlerinin yeri bir türlü belirlenememekteydi. İşte bu sebeple Sultan Selim Safevi Şahı'na bir mektup daha göndermiş ve karşısına çıkması için onu tahrik etmişti. Ayrıca mektubun yanında ataları gibi dervişlik yapmasını ima edercesine ona aba, hırka ve asa göndermişti. Şah'ın cesaretsizliğine vurgu yapmak için de çeşitli kadın kıyafetleri ve peçe yollamıştı.³³³

Yavuz Sultan Selim'in Safeviler ile olan münasebetlerinde kullandığı sert üslup ve taktikler, dönemin politik ve dini atmosferini yansıtmaktadır. Mektupta ifade edilen hareketler, Osmanlı yönetiminin Safevileri İslam dışı bir unsur olarak kabul ettiği ve onları düşman olarak gördüğü gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu tutum, dönemin İslam dünyasında Şii-Sünni ayrılığı ve çatışmalarının bir yansımasıdır. Ayrıca Osmanlı hükümdarının Şah İsmail'i savaşa provoke etmek için sembollerle desteklenen tahriklerde bulunmuş olması, psikolojik bir üstünlük elde etme ve düşmanı zayıf düşürme stratejisinin bir parçası olarak görülebilir.

Yavuz'un üzerine geldiğini öğrenen Şah İsmail İsfahan'dan Tebriz'e geçmiş ve bir adamını Ustaclu Muhammed Han'a haber vererek onun Safevi kuvvetlerine katılmasını söylemesi için Diyarbakır'a göndermişti. Bu esnada Sultan Selim'in üçüncü mektubu kendisine ulaşmıştı. Osmanlı padişahının bu mektubuna cevap veren Şah İsmail kendisine yazılan mektuptaki sert ifadelerle bir anlam veremediğini ve bunun herhalde afyonu azalmış katiplerin bunaltılarından dolayı yazıldığını söylemiş, mektup ile beraber afyon göndermişti. Şah İsmail Anadolu topraklarına olan ilgisini ise bölgedeki müridlerinin fazla olması ile izah etmiş ve Osmanlı ailesine karşı duyduğu derin muhabbetten dolayı Anadolu'da kargaşa çıkartmak istemediğini söylemişti. Bütün bu dostane sözler karşısında Sultan Selim'in tutumunu değiştirmemesi halinde de kendisinin de harbe hazır olduğunu belirtmişti.³³⁴

En nihayetinde iki ordu 1514 senesinin Ağustos ayında karşı karşıya gelmişti. Kızılbaş hücumu ile başlayan savaşta Safeviler her ne kadar Osmanlı ordusunu birçok defa zor duruma sokmuş olsalar da savaşı kazanamamışlardı. Yapılan savaşta Şah İsmail önemli adamlarından olan Ustaclu Muhammed Han, Sarı Pire, Lala Hüseyin Bey ve Şirazlı Emir Seyit Şerif gibi isimler hayatlarını kaybetmişlerdi.³³⁵ Aldığı zaferin ardından Tebriz'e giden Sultan Selim buranın ahalisine dostluk içerisinde geldiğini duyurmuş ve böylelikle tören

³³³ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah...*, s. 125-126.

³³⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah...*, s. 126-127.

³³⁵ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi...*, s. 178-183.

eşliğinde şehre giriş yapmıştı. Tebriz camilerini Sünni tebaanın kullanımına açan Osmanlı padişahı 700 kadar zanaatkar ve ailesini de Tebriz'den İstanbul'a naklettirmişti.³³⁶ Yavuz Sultan Selim Safevilere karşı düzenlediği bu seferden galip taraf olarak çıkmasına rağmen bölgedeki Şii nüfusunu kırmak konusunda istediği başarıyı elde edememişti.³³⁷

Çaldıran mağlubiyetinin Safevi Devleti aleyhine ağır sonuçları olmuştu. Safevilerin elinde bulunan Diyarbakır 1517 senesinde Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş, aynı zamanda Maraş ve Elbistan bölgesinde egemenlik süren Dulkadiroğulları da yine Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştı. Ayrıca bu mağlubiyet Safevi hükümdarı olan Şah İsmail'i derinden etkilemişti. Çaldıran'a kadar kendisini yenilmez bir şahsiyet olarak gören İsmail artık büyük bir ümitsizliğe kapılmış ve devlet işlerinden neredeyse tamamen çekilmişti.³³⁸

Çaldıran zaferi sonrasında Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanı yalnız Doğu Anadolu Bölgesi ile sınırlı kalmamıştı. Irak'ın kuzey kesimlerinde yer alan Musul, Kerkük ve Erbil gibi şehirler de Osmanlı egemenliğine girmişti. Ayrıca Doğu Anadolu'da bulunan Şii karşıtı Sünni Kürt beylerinin büyük çoğunluğu İdris-i Bitlisi'nin de yoğun çabaları neticesinde Osmanlılara tabii olmuşlardı.³³⁹ Bu beylerin Osmanlı taraftarı haline gelmeleri ile birlikte Doğu Anadolu'daki Osmanlı hakimiyeti sağlamlaştırılmıştı.

1.3.4. Çaldıran Muharebesi'nin Akabinde İran Topraklarında Akkoyunlu İsyanları ve Akkoyunlu Sülalesinin Tarih Sahnesinden Silinmesi

Şah İsmail ve ordusunun Çaldıran Savaşı'nda aldığı mağlubiyetin hemen ardından Akkoyunlu Bediüzzaman Mirza'nın oğlu olan Muhammed Zaman Mirza Esterabad'a gitmiş ve buranın yöneticisi olan Taliş Pirgayb'ı mağlup etmişti. Buna karşılık Tekeli Burun Sultan ve Hacı Muzaffer aldığı galibiyet ile beraber Esterabad'a yerleşen Mirza Muhammed'i buradan atmak için yola çıkmışlardı. Onlar yolda iken Yavuz Sultan Selim Tebriz'i terk etmişti. Bu sevinçli haberi Varsak Kara Üveys'ten alan Kızılbaş Beyleri hızla Muhammed Mirza'nın üzerine gitmiş ve neticede onu mağlup etmişlerdi. Hacı Muzaffer ve Tekeli Burun Sultan karşısında mağlup olan Muhammed Mirza Gürcistan'a kaçmıştı.³⁴⁰

³³⁶ Jorga, **age**, C. II, s. 281.

³³⁷ Çınar, **agt**, s. 53.

³³⁸ Roger Savory, **Safeviler Devrinde İran**, Çev: Özgür Kolçak, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 49.

³³⁹ Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, C. 5, Hayat Yayınları, İstanbul 1964, s. 20.

³⁴⁰ Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi...**, s. 184-185.

Akkoyunlu Sultan Yakup'un oğlu Sultan Murad da isyan edenlerden birisi olmuştu. Sultan Selim'in savaş için Çaldıran'a gelmesi ile beraber destek olmak niyetiyle Osmanlılara katılan Sultan Murad'ın bu hareketini beraberinde bulunanlar doğru bulmamışlardı. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim'in yanından ayrılarak Diyarbakır'a doğru yola çıkan Sultan Murad ve beraberindekiler henüz Urfa taraflarındayken bölgenin hakimi olan Kaçar Eçe Sultan bunları mağlup etmişti. Burada Sultan Murad'ı öldüren Eçe Sultan onun kafasını ve yüzüklerini Şah İsmail'e göndermişti. Yaklaşık 800 atlısı ile 8 000 kişilik orduyu yenen Eçe Sultan'a bundan dolayı Kudurmuş lakabı verilmişti. Sultan Murad'ın burada mağlup edilerek öldürülmesi Safeviler açısından büyük önem arz etmekteydi. Onun ölümü ile beraber Akkoyunlular tarih sahnesinden silinmişti.³⁴¹

1.3.5. Memlûk Devleti'nin Safevileri Desteklemesi ve Osmanlılar Tarafından Ortadan Kaldırılması

Daha Sultan II. Bayezid zamanında Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey Şahruh'u veliaht tayin etmiş ve bundan dolayı ona cephe alan yeğeni Şehsuvaroğlu Ali Bey Osmanlılara sığınmıştı. Himaye edilen Şehsuvaroğlu Ali, Sultan Selim tahta geçer geçmez Çirmen Sancak Beyi olarak tayin edilmişti. İşte bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı sırt çeviren Alaüddevle zamanla Şah İsmail'e yakınlaşmıştı. 1511 senesinde başlayan Safevi-Memlûk ilişkileri her ne kadar istikrarsız ve olumsuz yönde şekillense de bu münasebetler Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey vasıtasıyla zamanla tam tersi yönde evrilmişti. Sultan Selim Çaldıran Savaşı'ndan hemen önce Dulkadiroğlu'nun desteğini istemişti. Kendisinin artık yaşlandığını bahane eden Alaüddevle Bey Osmanlı padişahının bu isteğini reddetmişti. Kendi çıkarları neticesinde Memlûk ve Safevi devletlerine yakınlaşan Alaüddevle Bey Çaldıran Seferi sırasında Osmanlıları desteklememiş ve Memlûk hükümdarı Kansu Gavri'den almış olduğu yönlendirmeler ile beraber sefer halindeki Osmanlı kuvvetlerine gıda ve hayvan yemi satışını yasaklatmıştı. Ayrıca Memlûkler de Osmanlıların gıda taşımakla görevli olan kuvvetlerini talan etmişti.³⁴²

Sultan Selim Alaüddevle'nin bu hareketlerini Kansu Gavri'ye şikayet etmiş, Kansu Gavri de buna karşılık olarak Osmanlı padişahına Dulkadiroğlu'nun kendisinin emirlerine uymadığını söylemişti. Ayrıca Sultan Selim'den kuvveti yetiyorsa onu durdurmasını ve

³⁴¹ Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi...*, s. 185-186.

³⁴² Cüneyt Kanat, "Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Memlûk Devleti'nin Tutumu", *Journal of Turkish Studies*, 2 (2000), s. 68-71.

ortadan kaldırmasını istemişti. Osmanlı padişahından bunu isteyen Kansu Gavri bir diğer taraftan Alaüddevle Bey'e mektup yazmış ve onu Osmanlılar karşısındaki hareketlerinden dolayı tebrik etmişti.³⁴³

Sünni mezhebinden olan Memlüklerin Şii Safevileri desteklemesinde Osmanlı Devleti'ne karşı bir denge politikası izlemek ve bunların gücünü zayıflatmak hedefini gerçekleştirme amacı etkili olmuştu. Memlükler, Osmanlıların bölgedeki egemenliğini önemli bir tehdit olarak algılamış ve bu nedenle onları zayıflatmak ve kendi çıkarlarını korumak siyasetini uygulamışlardı. Safevilerin, Osmanlı Devleti'ne karşı oldukça mühim bir direniş potansiyeli taşıması Memlükler için stratejik bir avantaj sağlamıştı. Bu sebeplerle Memlükler, hem Osmanlının gücünü dengelemek hem de kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak hasebiyle Şii Safevileri desteklemişlerdi.

1.3.5.1. Mercidabık ve Ridaniye Muharebeleri

1516 senesinde Koçhisar Savaşı ile birlikte Safeviler üzerinde bir galibiyet daha alan Sultan Selim'in yeni hedefi Memlük Devleti olmuştu.³⁴⁴ Osmanlı Devleti'nden çekinen Kansu Gavri Osmanlı şehzadelerinden olan Ahmed'in oğlu Şehzade Kasım'ı Kahire'ye getirmiş ve onu Osmanlı tahtının vekili ilan etmişti. Zaten Şah İsmail ile ilişkilerinden dolayı Memlük hükümdarına karşı cephe alan Sultan Selim bütün bu gelişmelerin ardından Abbasi halifesini koruyan Memlükler hakkında ne yapılabileceğine dair ulemaya danışmıştı. Din adamlarının Memlükler aleyhinde karar alması ile beraber Sünni ve hilafetin koruyucusu halinde bulunan bir devlete karşı düzenlenecek olan seferi meşrulaştıran Sultan Selim, ordusunun Kayseri şehrinde toplanmasını istemişti.³⁴⁵ Yavuz Sultan Selim'in Memlüklerle olan mücadelesinin meşruiyetinin kısmen de olsa dini otoritelerin görüşlerine dayandığı görülmektedir.

Memlükler üzerine sefere çıkan Sultan Selim 1516 senesinin Ağustos ayında Halep civarlarında bulunan Mercidabık mevkiine gelmişti. Burada karşılaşan iki ordu saatlerce mücadele etmiş ve Kansu Gavri burada geri çekilirken öldürülmüştü. Gavri'yi Halep şehrinde bir tören eşliğinde defnettiren Sultan Selim burada ordusuna esir düşen ve Abbasi ailesinden olan Halife Mütevekkil ile görüşmüştü. Akabinde kendi adına hutbe okutarak yeni Memlük hükümdarı ilan edilen Tomanbay üzerine doğru harekate devam etmişti. Sonunda

³⁴³ Kanat, **agm**, s. 71-72.

³⁴⁴ Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 288-291.

³⁴⁵ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 281-283.

Kahire sınırlarında yer alan Ridaniye’de Memlûk ordusu ile karşılaşan Osmanlılar bunları mağlup etmişti. Alınan galibiyetin ardından Kahire’ye giren Sultan Selim 15 Şubat 1517’de Mısır tahtına geçmiş,³⁴⁶ Tomanbay ise ortadan kaldırılmıştı. Özellikle Mercidabık Savaşı’ndan sonra neredeyse bütün Sünni şehirler Osmanlı Devleti’ne tabii olmuş³⁴⁷ ve böylelikle Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlılar tarafından ele geçirilmişti.³⁴⁸

1.3.6. Safevi-Özbek-Osmanlı Rekabetinde Hristiyan Devletler: Dini ve İktisadi Çekişmeler

Portekizliler, Ümit Burnu’ndan Hindistan’a yol açmış ve Kuzey Hint "Vis" Krallığı’nı kurmuşlardı.³⁴⁹ Bunun ardından 1515 senesinde ise Hürmüz’ü işgal etmişlerdi. Portekiz bu hareketi ile beraber önemli ticaret yollarından olan Kızıldeniz taraflarına hakim olmuş ve aynı zamanda ticari gemilerin Basra Körfezi’ne olan giriş ve çıkışlarını denetimi altına almıştı. Hürmüz gibi stratejik öneme sahip olan bir bölgenin Portekiz tarafından ele geçirilmesi, Hindistan’ın doğal zenginliklerinin rahat bir şekilde Lizbon kentine tanışabilmesini sağlamıştı.³⁵⁰

Vasco de Gama adındaki bir Portekizlinin Afrika Kıtası’nın çevresinden Hindistan’a kadar devam eden deniz yolunu bulması ile beraber Suriye, İran ve Osmanlı coğrafyası için büyük ticari önem taşıyan Akdeniz ticaret yolu ve Avrupalı devletlerin Hindistan ile olan ticari ilişkilerine ağır bir darbe vurmuştu. Osmanlı Devleti ile bu ticaret yolları meselesinde sürekli olarak bir çatışma içerisinde bulunan Portekiz bu devlete karşı Safevilere yakınlaşmaya başlamıştı.³⁵¹

Denizde muharip kuvveti olmayan Safeviler Portekiz’in Hürmüz’ü tamamen ele geçirmesi karşısında bir şey yapamamış ve 1515 senesinde yapılan bir antlaşma ile buranın onlara ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu antlaşmaya göre Portekiz, Safevi Devleti’nin Bahreyn’de bulunan adaları tekrar ele geçirmesine destek vermeyi taahhüt etmişti. Aynı zamanda Şii Safeviler, Osmanlılara karşı kurulacak olan bir Hristiyan İttifakı’nın içerisinde de yer alacaktı. Neticede Portekizliler birkaç sene sonra sözünü verdikleri adaları ele

³⁴⁶ Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve...**, s. 222-225.

³⁴⁷ Mercidabık galibiyeti ile beraber Divrik, Darende, Malatya, Ayıntap, Birecik, Kerk ve Kahta gibi yerler Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altına girmişti. Bundan başka birçok Arap bilgin ve yöneticiler de Osmanlılara bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bkz. Şeref Han, **age**, C. II, s. 161.

³⁴⁸ Yıldırım, **Şah İsmail-Safevi...**, s. 305-315.

³⁴⁹ Togan, **Bugünkü Türki...**, s. 115.

³⁵⁰ Salih Özbaran, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınları, İstanbul 2004, s. 114-115.

³⁵¹ Efendiyeve, **age**, s. 86.

geçirmiş, fakat buraları Safevi Devleti'ne teslim etmemişti. Portekiz'in bu hareketine rağmen iki devlet arasında imzalanan bu antlaşma ile beraber Osmanlılara karşı kurulacak olan Hristiyan İttifakı'nın temelleri atılmıştı.³⁵²

Avrupa doğu dünyasını tanımak gayreti içerisine girmişti. Onların bu niyetlerindeki temel sebeplerde ise birisini Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi bir ittifak ve ticari kazanımlar elde edebilecekleri güzergahları kullanmak amaçları daha ağır basmaktaydı. Bu sahada Osmanlılara karşı farklı bir mezhebi yapı ile zuhur eden Safevilere yakınlaşmak Osmanlılar ile rekabet açısından Hristiyan alemi için önemli bir amaç haline gelmişti. Bütün bunlardan başka özellikle Özbeklerin Türkistan sahasındaki hakimiyeti Avrupalıların ve yine Türkistan bölgesinin ticari hayatını olumsuz şekilde etkilemeye başlamıştı. Bundan dolayı Avrupalı tüccarlar Rusya üzerinden Çin'e uzanan bir ticaret yolu oluşturmayı düşünmüşler, fakat bundan vazgeçerek Rusya'dan İran sahasına giden bir yolu kullanmaya başlamışlardı. Ayrıca İran yeni ticaret yollarının bulunmuş olmasına rağmen Avrupa için hala çekici bir saha halinde olmaktaydı. Çünkü bir takım değerli taşlar ve Gilan İpeği gibi oldukça kıymetli olan kumaşlar Avrupa ticaretinde fazlasıyla revaçtaydı.³⁵³

Çaldıran Savaşı sonrasında Diyarbakır, Bitlis ve Erzincan'ı kaybeden Şah İsmail özellikle Sultan Selim'in vefatından sonra Osmanlılar ile barış yollarını denemiş ve bu amacı doğrultusunda Kanuni Sultan Süleyman'a tebrik amacıyla elçiler yollamıştı. Onun bu girişimlerine karşılık Sultan Süleyman gelen Safevi elçilerini hapsedtirmişti. Şah İsmail bir yandan Osmanlılar ile barış yollarını ararken diğer yandan da Osmanlılar karşısında Avrupa'da destek arayışına girmekteydi. Bunun ilk adımı olarak ortak düşmanları olan Osmanlılara karşı Avusturya ve Macaristan ile münasebetlerde bulunmuştu. Safevi topraklarında Macar elçileri oldukça iyi karşılayan Şah İsmail Macaristan ve Avusturya yöneticilerine birer mektup göndermiş ve Avusturya imparatoru Şarlken'den Osmanlılar üzerine yapmaya karar verdiği bir başka sefer için destek istemişti. Şah İsmail'in bu mektubu İmparator Şarlken'in eline geç ulaşmış ve bu arada Safevi Şahı da vefat etmişti.³⁵⁴

Osmanlılar karşısında mezhepsel olarak tamamen zıt ve farklı bir devlet olan Safevilerin ortaya çıkması Hristiyan devletlerin dikkatinden kaçmamıştı. Özellikle Safevilerin Şii mezhebinden olmaları, Hristiyan devletlerin İran ile ticaret ilişkilerini kuvvetlendirmek ve

³⁵² Ahmet Naki, "Osmanlı'ya Karşı İran'la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa'nın Müttefik Arayışları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 59 (2016), s. 118.

³⁵³ Vasilij Viladimiroviç Barthold, **Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm**, Çev: Kaya Bayraktar ve Ayşe Meral, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 167-172.

³⁵⁴ Gündüz, **Son Kızılbaş Şah...**, s. 152-154.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı rekabet avantajı elde etmek için onları yanlarına çekmeye çalışmalarında önemli bir faktör olmuştur. Bu durum, dini ve iktisadi çıkarların birleştiği bir noktada Hristiyan devletlerin Safevilerle ilişkilerini şekillendirmelerine ve stratejik ittifaklar kurmalarına yol açmıştır.

Şah I. Tahmasb (1524-1576)

1513 senesinde Tebriz'de dünyaya gelen Tahmasb, Şah İsmail'in en büyük evladıydı. Daha iki yaşında iken Horasan'a gönderilen Tahmasb buranın valisi olmuştu. Babası Şah İsmail'in 1523 senesinde vefat etmesi üzerine on yaşında iken tahta çıkan Tahmasb kendisini bir yandan iç karışıklıklar ile uğraşırken diğer yandan da Osmanlılar ve Özbeklerin baskılarıyla uğraşırken bulmuştu.³⁵⁵

I. İç Siyaset

1. Safevi Devleti İçerisindeki Kızılbaş Reislerin Güç Çekişmeleri

Tahmasb tahta geçtiğinde yaşı henüz çok küçüktü. Bundan dolayı devlet onun lalası olan Rumlu Div Sultan tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Abdullah Han ve Köpek Sultan gibi kuvvetli ve nüfuzlu emirler Div Sultan'ın devlet içerisinde güçlenmesinden oldukça rahatsız olmuşlardı. Tebriz'de çıkabilecek olan bir Ustaclu ayaklanmasından çekinen Dev Sultan Özbeklerin Horasan seferini bahane ederek buradan ayrılmış ve Taberistan civarlarına gitmişti. Dev Sultan'ın çağrısı üzerine Tekelü ve Dulkadirliilerden bazı emirler kendisine katılmışlardı. Ustaclu Köpek Sultan'a karşı bunlara birtakım rüşvetler vererek kendi safına çeken Div Sultan'ı birçok Ustaclu reisi desteklememiş ve onu tanımamışlardı. Şamluların önemli reislerinden Durmuş Han ve Zeynel Han ise bizzat Div Sultan'ın yanında yer almamışlar, fakat onun devletteki vekilliğini desteklemişlerdi. Bu olayların akabinde Div Sultan, Köpek Sultan'a bir mektup göndermiş ve kendisinin vekaletini tanıyarak Tahmasb'ın emirlerine itaat etmesini istemişti.³⁵⁶

Köpek Sultan Tahmasb'ın lalası ve vekili Div Sultan ile anlaşma yolundan vazgeçirmeye çalışan Ustaclu Karınca Sultan'a itimat etmeyerek meseleyi çözüme kavuşturmaya çalışmış ve bunda başarılı olmuştu. Div Sultan ve Köpek Sultan anlaşarak Tahmasb'ın yanına gittikten sonra fesat çıkaran Karınca Sultan ve beraberindekiler öldürülmüş, Köpek Sultan

³⁵⁵ Şah Tahmasb-ı Safevi, **age**, s. 13

³⁵⁶ Efendiyeve, **age**, s. 104-105.

ve Ustaclular ise merkezden uzaklaştırılmaları için Gürcistan üzerine düzenlenen harekate gönderilmiş ve yine bunların tımarlarına el konulmuştu. Onun bu hareketi Tekelü ve Ustaclular arasındaki kırınlıkların düşmanlığa dönüşmesine neden olmuştu.³⁵⁷

1526 senesinde Tekelü ve Rumlu emirleri Köpek Sultan'a ait olan mıntıkada faaliyetlere başlamışlardı. Bunun üzerine Ustaclu Muhammed Han'ın evladı olan Kılıç Han, Menteşe Sultan Şeyhlu ve Berdirhan Şerefli gibi birtakım kimseleri yanına alarak bunlarla karşılaşmak maksadıyla Halhal denilen yere gitmişti. Karşılaşan iki ordu arasındaki muharebede Tekelü Karaca Sultan ve Tekelü Burun Sultan öldürülmüş, fakat kazanan Tekelü ve Rumlular olmuştu. Bundan sonra Ustaclu Abdullah Han, Vezir Kadı Cihan ve Sofioğlu Ahmed Bey de Tekelülere karşı olduklarını belirterek güçlerini birleştirmişlerdi. Neticede Tekelüler ile karşılaşan bu ittifaki oluşum daha ilk çarpışmada bozguna uğratılmıştı.³⁵⁸

Tekelüler karşısında mağlup olarak Gilan'a sığınan grup bundan bir sene kadar sonra buradan Erdebil'e gelmişlerdi. Buranın valisi olan Rumlu Badıncan (Patlıcan) Sultan bunların üzerine yürüme kararı almıştı. Oldukça yaşlı olan Patlıcan Sultan'a Çepni Maksud ve Rumlu Aygut da katılmıştı. Aldığı destek ile beraber Ustaclular üzerine giden Patlıcan Sultan öldürülmüştü. Patlıcan Sultan'ı mağlup eden isyankarlara Şurur diye bilinen yerde yetişen Div Sultan ve Çuha Sultan bunları yenmiş, Köpek Sultan da öldürülmüştü. Bunlardan geriye kalanlar ise tekrar Gilan'a kaçmışlardı.³⁵⁹

1528 senesine gelindiğinde Div Sultan³⁶⁰ öldürülmüş ve onun yerine vekillğe Çuha Sultan getirilmişti. Bir yandan bu olaylar yaşanırken diğer yandan da Tekelüler aşırıya kaçmaya başlamış, bu da Şah Tahmasb'ı öfkelen-dirmişti.³⁶¹ Çuha Sultan'ın vekil olması ile beraber onun eliyle birçok eyalet Tekelülere verilmişti. Ayrıca yine Tekelülere 'han' unvanı verilmişti. Çuha Sultan ile beraber fazlasıyla itibar ve nüfuz kazanan Tekelülerin bu durumu ileride yaşanacak olan Safevi-Özbek savaşında harp meydanından kaçmaları neticesinde tam tersine dönmüştü.³⁶²

³⁵⁷ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 53.

³⁵⁸ Şeref Han, *age*, C. II, s. 171-172.

³⁵⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...*, s. 60-61.

³⁶⁰ Şah Tahmasb'a göre memleket içerisindeki kargaşaların asıl sorumlusu Div Sultan'dı ve ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu düşüncede olan Safevi Şahı Div Sultan'ı Divan'a geldiği esnada okla vurarak yaralamış ve akabinde saray görevlileri tarafından öldürülmüştü. Bkz. Şeref Han, *age*, C. II, s. 173.

³⁶¹ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 55.

³⁶² Efendiyev, *age*, s. 107.

Artık devlet yönetiminde kendi saf otoritesini oluşturmak isteyen Şah Tahmasb, Herat valisi Şamlu Hüseyin Han'ı Çuha Sultan'ın öldürülmesi ile alakalı olarak teşvike başlamıştı. Şamlu Hüseyin Han ve beraberindekiler Şah Tahmasb'ın bu kışkırtmaları neticesinde Kazvin'de Çuha Sultan'ın otağına saldırmışlardı. Bunların elinden kaçarak Şah Tahmasb'ın olduğu yere kaçan Çuha Sultan burada nöbetçi olan Zulkadır (Dulkadir) korucularından birisi tarafından öldürülmüştü. Çuha Sultan'ın öldürüldüğünü öğrenen Tekelüler Kazvin'e gelmiş ve burada Şamlu taifesini dağıtmış, Şamlu Hüseyin Han'ı da kaçmaya mecbur bırakmışlardı. Önemli Şamlu beylerinin de öldürüldüğü bu çatışma sonrasında Çuha Sultan'ın oğlu Şah Kubad onun yerine getirilmiş, fakat kargaşalar son bulmamıştı. Bütün bu kızışmalar içerisinde Dulkadır, Ustaclu, Rumlu ve Afşarlar ittifak yaparak Tekelüler karşısında birleşmişlerdi. Şah Tahmasb bu sefer açıktan açığa Tekelülere hasımlık güden Türkmenleri tutmuş ve bunların ortadan kaldırılmalarını emretmişti. Neticede Tekelülerden birçok emir öldürülmüş ve Ulama Sultan gibi bazı önemli Tekelü beyleri Osmanlılara sığınmışlardı.³⁶³

2. Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti

2.1. İran Şahı'nın Kızılbaş Gelenek-Göreneklerinden Vazgeçerek Bunları Yasaklaması ve Şiiliğe Sıkı Sıkıya Bağlanması

Devlet içerisinde ortaya çıkan türlü sorunların kaynağı olarak Kızılbaşların gören Şah Tahmasb bu grupların çeşitli geleneklerini ortadan kaldırmaya ve değiştirmeye çalışmıştı. Ona göre Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu her türlü kötü durumdan Kızılbaşlar sorumluydu. Tahmasb'ın bu meselede Kızılbaş grupları suçlamasının en büyük nedeni ise bunların İslam dininin zorunlu kıldığı kurallara uymamalarıydı. Şah Tahmasb almış olduğu bu karar ile birlikte kendisi de tövbe ederek yeni bir dini siyasetin içerisine girmişti.³⁶⁴

Kendisi de Kızılbaş gelenek ve görenekleri etkisinde yetişen Şah Tahmasb yazmış olduğu Tezkire'sinde babası Şah İsmail'in Osmanlı Devleti karşısındaki Çaldıran mağlubiyetinden Kızılbaşları sorumlu tutmuştu. Kızılbaşların harp sırasında şarap içerek sarhoş olmaları Safevilerin yenilmesine sebep olmuştu. Kendisinin Kızılbaş geleneğı olan şarap ve İslam dininin yasaklamış olduğu diğerk hareketlerden vazgeçerek tövbe ettiğini duyuran Şah Tahmasb Tezkire'de bu durumu şöyle anlatmıştır:

³⁶³ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 61-62.

³⁶⁴ Dağlar, **age**, s. 73.

“... Ben Herat’tan ayrılıp Meshed-i Mukaddes’e Hz. İmam Rıza (a.s) hazretlerinin melek makamı mukaddes şahadetgahını (meşhed) ziyarette gittiğim sırada Mir Seyyid Muhammed ile risaletin sığınağı Hz. Muhammed’i (s.a.v.) rüyamda gördüm. Bana kötü fiillerden vazgeç, çünkü sana fütihat nasip olacak, diye buyuruyorlardı. Sabahleyin, Vezir Ahmed Big ve hazır bulunan bazı beylere bu rüyayı anlattım. Onlardan bazıları, kötü fiillerin kimisinden vazgeçelim, saltanatın zaruretlerinden olan şarap içmek gibi bazılarının ise vazgeçilemez, dediler. Herkes bu konuda bir şey buyuruyordu. Sonunda ben dedim ki bu gece bu niyetle yatacağım. Ne şekilde görünürse öyle amel edeceğim. Risaletin sığınağı olan Peygamber (s.a.v.) “Salih rüyayı Salih mümin görür” ve “Müjdelerden ümit kesme” buyurmuştur.Yine o gece Rüyamda pencerenin dışında İmam Rıza’nın (binlerce övgü ve sena olsun) ayağının dibinde, Mir Hadi Muhtesib’in seyyitliğinin sığınağı olan elini tutarak şaraptan, zinadan ve bütün kötülüklerden tövbe ettiğimi gördüm. Sabahleyin bu rüyayı da cemaate anlattım. Şanı yüce olan Allah’ın kudret ve tevfiğiyle, rüyada gördüğüm şekilde, aynı yerde, adı geçen seyyid hazır bulundu ve onun elini tutarak bütün kötülüklerden tövbe ettim.”³⁶⁵

Kızılbaşların aşırıya kaçan inanç ve uygulamaları ile mücadele etmeye başlayan Şah Tahmasb bir ferman yayınlamış ve kendi yönetiminin temellerinin Allah’ın şeriatına bağlandığını belirtmişti. Ona göre ilahi zafer sancağının belirmesi yüce olan Allah’ın isteği ile beraber yine onun kutsal kitabının bereketi olmadan ortaya çıkamazdı. Şah Tahmasb’ın tövbe etmesiyle beraber Safevi Devleti yeni bir noktaya evrilmişti. Tövbekar Safevi hükümdarı bundan böyle genelev, macunhane, güvercin oynatılan ve halkın afyon içtiği bütün yerleri kapattırmıştı. Hatta bu gibi yerlerden alınan ve 12 000 tümen kadar olan vergiler alınmamıştı. Bundan başka saz vb. aletlerin kullanılması yasaklanarak buna uymayanlar cezalandırılmış ve sakalların tıraş edilmesi de Şah tarafından engellenmeye başlanmıştı.³⁶⁶ Tahmasb’ın uygulamaya çalıştığı bu dini reformlar, Safevilerin daha dindar bir yönetim anlayışına doğru evrildiğini göstermektedir.

Bir ara etmiş olduğu tövbeyi bozan Şah Tahmasb bir sene kadar sonra yeniden tövbe etmiş ve bunu bütün emir ve memleketinin önemli şahıslarına bildirmişti. İran Şahı şeri kurallara sıkı bir şekilde bağlı kalınmasını ve buna uyulmasını çıkarmış olduğu esasnamede kesin bir şekilde emretmişti. Çıkarılan esasnamede din adamlarına karşı saygısızlık yapmak, deri yüzmek, karaborsacılık, zorunlu durumlar dışında kadınların at binmeleri, belli mekanlar dışında zurna çalınması ve buğday gibi mahsullerin uzun müddet ambarda bekletildikten sonra satılması kati surette yasaklanmıştı. Ayrıca yetim ve öksüzler ile beraber bunların her türlü hakları koruma altına alınacaktı. Şah Tahmasb’ın daha dindar bir kişiliğe bürünmesi İranlı kadınların sosyal konumlarında da birtakım değişikliklere yol açmıştı. Bu dönemde kadınlar arasında çarşaf ve peçe kullanımı fazlasıyla yaygın bir duruma gelmişti.³⁶⁷ Gündüz’ün Şah Tahmasb zamanında Safevi ülkesinde ziyarette bulunmuş bir seyyahın

³⁶⁵ Şah Tahmasb-ı Safevi, **age**, s. 39-40.

³⁶⁶ Dağlar, **age**, s. 74-75.

³⁶⁷ Dağlar, **age**, s. 75-76.

aktardığına göre İran’da yaşayan kadınlar genellikle evden çıkmamaktaydı. Hatta Mustafa Mirza’nın validesini de gördüğünü söyleyen seyyah onun saray dışına çıkarken suratını siyah bir örtüyle örttüğünü belirtmişti.³⁶⁸

Osmanlı Devleti içerisindeki din adamlarının Şii mezhebinden olanlar için çıkarmış oldukları fetvalara Tezkire’inde karşılık veren Şah Tahmasb Şiiilerin de Sünniler gibi İslam dinine mensup olduklarını, İslam şeriatının zorunlu kıldığı kaidelere uyulduğunu belirtmişti. Şah Tahmasb’a göre Osmanlı Devleti’nin Müslüman olan Safevilere karşı açmış olduğu savaşlar İslam aleminde karışıklıklara sebep olmaktaydı.³⁶⁹ İran hükümdarı Tahmasb kaleme almış olduğu Tezkire’de bu durumu şöyle anlatmıştı:

“...Rum bütün uleması ve o bölgenin bütün meşayih, bütün doğu askerinin ve Müslüman, Ermeni ve Yahudi halklarının kanının ve malının helal ve onlarla savaşmanın gaza olduğuna dair fetva vermiştir. Dedim ki bu fetva çok güzel! Biz, namazı, orucu, haccı, zekatı ve dinin bütün gereklerini biliyoruz ve yerine getiriyoruz, onlarsa bizi kafir sayıyorlar. Alemlerin rabbi, bizimle onlar arasında hüküm buyursun.”³⁷⁰

Şah Tahmasb’ın şiirle uğraşanların şahsını övmesini yasaklaması, mirzaların On İki İmam Şiiliği’ni öğrenmelerini istemesi, Kızılbaş zümrelerin Caferi fikhını öğrenmelerini buyurması ve On İki İmamlar hayrına kurbanlar keserek resim gibi işlerle uğraşılmasını yasaklatması Safevi hükümdarının Şiilik mezhebine verdiği önemi ve bu meselede oldukça hassas davrandığını açıkça göstermişti.³⁷¹

2.1.2. Kızılbaş Aşiretlerin Şiileştirilmeleri İçin Yapılan Girişimler

Babası Şah İsmail’in vefat etmesinden sonra tahta geçen Şah Tahmasb, Kızılbaşlar üzerinde otorite kurmak için bunların yaşatmış oldukları örf ve adetleri tamamıyla ortadan kaldırmak için uğraşmaya başlamıştı. Şah İsmail’in siyasi birliği sağladığı İran’da mezhebi birliği de kendisi sağlamaya çalışan Şah Tahmasb bunun için babasının temellerini atmış olduğu İran’ın bütünüyle Şii mezhebine girmesi politikasını süratle devam ettirmişti. Kızılbaş aşiretlerin daimi bir coşkunluk içerisinde olan ve yeni ayaklanmalara sebep olabilecek bir inanç sistemine sahip olmaları Şah Tahmasb’ın Erdebil Tarikatı’na daha münasip gelebilecek

³⁶⁸ Tufan Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 224.

³⁶⁹ Dağlar, *age*, s. 79.

³⁷⁰ Şah Tahmasb-ı Safevi, *age*, s. 74.

³⁷¹ Dağlar, *age*, s. 80.

olan Şiilik mezhebinin yaygınlaştırılmasına sebep olmuştu. Onun bu düşüncesiyle beraber siyasi birliğini sağlamış olan Safevi Devleti mezhebi olarak da rahata kavuşacaktı.³⁷²

Kızılbaş aşiretlerinin aşırıya kaçan inançlarını siyasi güç karşısında ve ekseriyetle On İki İmam Şiiliği ekseninde ortaya çıkarılan devlet anlayışı karşısında tehlike olarak gören Şah Tahmasb bunların Şiileştirilmeleri açısından en uygun olan şeyin Kızılbaşların Caferilik mezhebi üzerinden devşirilmeleri olduğunu görmüştü. İslamiyet'e inanan, fakat geçmişten gelen örf ve adetlerini değiştirmeyen Kızılbaşlar İslam dininin emretmiş olduğu ibadetlere uymuyor ve İslam hukukundan bihaber hayatlarına devam ediyorlardı. Bu grupların Şiilik mezhebine çekilmeleri için tek yol bunların İslam hukuku ve inancı ile alakalı olan kitapları okumalarının ve anlamalarının teşvik edilmesiydi.³⁷³

Özellikle Kızılbaş aşiretler arasında ortaya çıkmış olan iktidar çekişmelerinde bunların gözünde mürşidi kâmil olarak görülen şahın kuvvetinin zarar görmesi Kızılbaş Türkmenlerin Şiiliğe devşirilmelerini zaruri bir hale getirmişti. Tahta çıktıktan sonra merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek için birtakım icraatlarda bulunan Şah Tahmasb bu amaç doğrultusunda devlet kadrolarında yapmış olduğu değişikliklerin beraberinde Safevilerin resmi mezhebi olan Şiiliğe oldukça fazla gelen Kızılbaş inanışlarını da ortadan kaldırmaya başlamıştı. Bunun için Kızılbaşlara ve bunların başındaki beylere Caferi fikhının yazılmış olduğu eserleri okumaları için emirler veren Safevi hükümdarı eski örf ve adetlerinden uzaklaşmaları için baskılar kurmaya başlamıştı. Şiilik mezhebine ters düşecek işlerden kaçınmaları emredilen Kızılbaşların eski örf ve adetlere uymaya devam eden beyleri ise cezalandırılmıştı. Sakal tıraşı olarak yalnızca bıyık bırakan Kızılbaş toplulukları sürdürmüş oldukları bu gelenekten de vazgeçmeleri istenmişti. Bundan başka Şiilik mezhebinde yeri olmayan Kızılbaş külâhının kullanılması din adamlarınca iyi karşılanmadığı için Kızılbaş gruplar zamanla bu külâhları kullanmaktan vazgeçmişti.³⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin Safevilere karşı yapmış olduğu seferleri harp meydanlarında engelleyemeyen Şah Tahmasb, Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'a bir mektup yazmıştı. Şah Tahmasb, Safevi Devleti'ni Rafizilik ile suçlayan ve bunlar üzerine çıkılan seferlerin sebebi olarak da Kızılbaşların devam ettirdikleri birtakım gelenekleri öne süren Osmanlıların Safevilere karşı tutumunu değiştirmeye çalışmıştı. Bu amacı için yazmış olduğu mektubunda Kızılbaş toplulukların aşırılıktan kaçınarak şeriata uyduklarını yazan

³⁷² Dağlar, **age**, s. 100-101.

³⁷³ Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, s. 35.

³⁷⁴ Dağlar, **age**, s. 102-105.

Safevi hükümdarı bunların namaz ve hac gibi şeri ibadetlere uyumaya başladıkları ile beraber şarap ve zinanın kesinlikle yasaklandığını belirtmişti.³⁷⁵

Şah Tahmasb'ın Kızılbaşları Şiiliğe devşirme siyaseti, hem Safevi Devleti'nin siyasi istikrarını sağlama hem de dini düzenlemeler yapma amacını taşımaktadır. Siyasi açıdan, Kızılbaşların kontrol altına alınması ve merkezi otoritenin güçlendirilmesi hedeflenmiş, dini açıdan ise Kızılbaşların İslam'a uygun şekilde yaşamaları ve Şiilik mezhebine uyumlu olmaları amaçlanmıştır. Aynı zamanda Safevi hükümdarının bu politikalarının Osmanlılar ile ilişkileri düzeltmeye yönelik bir yönü de bulunmaktadır.

II. Dış Siyaset

1. Sünni Şirvanşahların Ortadan Kaldırılması

Şirvanşahlar daha önce Şeyh Cüneyd ve Haydar'ın bunlar tarafından öldürülmeleri neticesinde Safevilerin hedefi haline gelmişti. Tahmasb'dan önce babası Şah İsmail buraya sefer düzenlemiş ve Şamahı ile Bakü'yü kendi topraklarına katmıştı. Burada bulunan birçok Sünniyi de katlettiren Şah İsmail böylelikle atalarının intikamını alabilmişti.³⁷⁶ İsmail'den sonra tahta geçen Şah Tahmasb Şirvanşahlara karşı olan düşmanlığı devam ettirmişti. Sünni mezhebi üstünden Osmanlılar ile sürekli bağlantı içerisinde olan Şirvan'ı kendi topraklarına katmak isteyen Safevi hükümdarı Şiiliği bu bölgede yaymak arzusundaydı.³⁷⁷

Erdebil şeyhlerine karşı Sünnilik mezhebini korumak siyaseti izleyen Şirvanşahlar bulundukları bölgede Şiiliğin yayılmasını önlemişlerdi.³⁷⁸ II. Halilullah'ın 1535 senesinde vefat etmesi ile beraber Şirvan memleketi iç karışıklıklar ile çalkalanmaya başlamıştı. II. Halilullah sonrası tahta oturan Şahruh henüz çok küçük yaşta olduğundan dolayı yönetimi kendi ellerine alan ayan takımı bölge zulmetmeye başlamıştı. Yapılan eziyetler karşısında daha fazla dayanamayan Kalenderiler 1538 senesinde isyan hareketlerine başlamışlardı. Şirvanşahların içerisinde bulunduğu durumdan faydalanmak isteyen Şah Tahmasb bunlar üzerine ilk olarak kardeşi Elkas Mirza'yı göndermişti. Mirza'nın bunlar karşısında başarılı olamayarak geri çekilmesinden sonra bizzat kendisi sefere çıkan Safevi hükümdarı Şirvan Kalesi'ni ele geçirmiş ve Kızılbaşlara teslim olmalarına rağmen kalede bulunan Şirvan

³⁷⁵ Dağlar, **age**, s. 105.

³⁷⁶ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 41.

³⁷⁷ Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlı'nın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 168.

³⁷⁸ Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, Haz: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 81.

askerlerini kılıçtan geçirtmiş, kadınlarına ve mallarına el koymuştu. Sefer esnasında Şirvan halkı toplu katliama maruz kalırken bunların yöneticisi Şahruh ise Şah Tahmasb'ın isteği sonucunda 1539 senesinde öldürülmüş ve böylelikle Şirvanşahlara son verilmişti.³⁷⁹

2. Özbekler ile İlişkiler

Şah Tahmasb'ın küçük yaşta tahta geçmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan birtakım karışıklıklardan faydalanmak isteyen Ubeydullah Han, 1524 yılında Türkistan bölgesindeki Moğol soylu Hanlar ve diğer Özbek Hanları ile ittifak kurarak Safeviler üzerine saldırmıştı. Bu haberi alan Şah Tahmasb, Div Sultan'ın başında bulunduğu Kızılbaş ordusunu Herat'a göndermişti. Herat'ı kuşatan Özbekler, Div Sultan'ın tüfekleri karşısında daha fazla dayanamayarak geri çekilmişti. Saldırlardan bir sonuç çıkmayınca Köçkuncü Han bir mektup yazarak Herat'a göndermiş ve şehri teslim etmelerini istemişti. Onun bu isteğine karşılık Durmuş Han şehrin tesliminin söz konusu olmadığını ve Özbeklerin kuşatmayı 1 aydan fazla sürdüremeyeceğini belirtmişti. Bunun üzerine Özbek saldırıları devam etmiş, fakat Şamlu garnizonunun taarruzu sonucunda Ubeydullah Han komutasındaki Özbekler geri çekilmek durumunda kalmıştı.³⁸⁰

1526 senesine gelindiğinde Durmuş Han vefat etmiş ve bölgede iç karışıklıklar meydana gelmişti. Bu durumdan faydalanmak isteyen Ubeydullah Han, Merv'e saldırarak burayı ele geçirmiş ve akabinde diğer Özbeklerle beraber Meşhed'i kuşatma altına almıştı. Şehri bir müddet savunan Kızılbaşlar yavaş yavaş ortaya çıkan açlıkla beraber yardımın da gelmemesi üzerine şehri daha fazla savunamamışlardı. Bunun üzerine şehre giren Ubeydullah Han buradan da Esterabad'a doğru yola çıkmıştı. Esterabad hâkimi Şamlu Zeynel Han, Özbekler karşısında dayanamayarak Rey'e çekilmişti. Esterabad şehrini de ele geçiren Ubeydullah Han'ın sonraki hedefi Belh olmuştu. Özbekler Belh'e hareket ettiği sırada durumdan haberdar olan Şah Tahmasb, büyük bir Kızılbaş ordusunu Esterabad üzerine göndermiş ve böylelikle Esterabad tekrar alınmıştı. Bu duruma Bistam'ı yağmalayarak karşılık veren Ubeydullah Han, Kızılbaş ordusuyla Bistam yakınlarında çarpışmış ve bu savaştan galip olarak çıkmıştı. Esterabad yaşanan Kızılbaş mağlubiyetiyle yeniden Özbeklerin eline

³⁷⁹ Dağlar, **age**, s. 73.

³⁸⁰ Türk, **agt**, s. 33.

geçmişti.³⁸¹ Ayrıca Merv'den Meşhed'e kadar olan yerler de Özbekler tarafından alınmış ve bu bölgelere yeni valiler atanmıştı.³⁸²

1528 yılında Ubeydullah Han Herat'ı kuşatma altına almış ve Kızılbaş güçlerini zayıflatmıştı. Bu durumu öğrenen Şah Tahmasb kalabalık bir orduyla Horasan üzerine sefere çıkmıştı. Kızılbaş ve Özbek orduları Cam şehri civarlarında karşı karşıya gelmişti. Yapılan ilk çatışmayı kazanan Özbekler, Kızılbaş komutanlarından Yakub Sultan Kaçar, Ulama Sultan Tekelü ve ordunun sağ tarafının komutanlarını bozguna uğratmışlardı. Alınan galibiyetin ardından Özbekler ganimet toplamaya başlamış, bu sırada bir Kızılbaş askeri Ubeydullah Han'ı yaralamıştı. Onun yaralandığını öğrenen Köçkuncü Han ve Cani Beg Han da bozguna uğrayarak Horasan'dan tamamen çekilmişlerdi.³⁸³

2.1. Özbeklerin Herat ve Meşhed'i Kuşatması

Cam savaşı sonrasında Şah Tahmasb, Bağdat'ı idare eden Zülfikar'ın isyan etmesi hasebiyle Irak'a gitmişti.³⁸⁴ Şah Tahmasb'ın Bağdat ile ilgilenmesini fırsat bilen Ubeydullah Han Buhara'ya dördüncü seferini başlatmıştı. Ubeydullah Han, oğlu Abdülaziz Han ve Suncek Muhammed'i Meşhed üzerine göndermiş, kendisi de Herat'a doğru yola çıkmıştı. Meşhed'e gönderilen Özbeklerin iki ay gibi bir süreç zarfında başarı elde edememesi üzerine Ubeydullah Han bizzat Meşhed'e giderek oğlu Abdülaziz Han'a destek olmuş ve sonucunda şehri Kızılbaşlardan teslim almışlardı. Bundan sonra Ubeydullah Han, Meşhed'i emirlerinden birisine vermiş ve Herat kuşatmasına devam etmişti. Herat'ta bulunan Hüseyin Han ve diğer Samlu gazileri şehri birkaç ay müdafaa etmişler, fakat yaşanan erzak sıkıntısından dolayı daha fazla dayanamayacaklarını anlamışlardı. Yaşanan bu sıkıntıların sonucunda Hüseyin Han ve beraberindekiler Ubeydullah Han ile anlaşmak için elçiler göndermiş ve akabinde Kızılbaş ahaliye zarar vermemek şartıyla şehrin teslim edileceği konusunda anlaşmışlardı. Şehri terk eden Hüseyin Han ve Kızılbaş ahali Sistan'a doğru yola çıkmışlardı.³⁸⁵ Hüseyin Han'ın Herat'ı boşaltmasıyla beraber şehre giren Ubeydullah Han, burada kalan 300 kadar Kızılbaş işkence ettirerek katlettirmiş ve ardından mallarını yağma

³⁸¹ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 58-59.

³⁸² Türk, **agt**, s. 34.

³⁸³ Şah Tahmasb-ı Safevi, **age**, s. 27-28.

³⁸⁴ Çınar, **agt**, s. 65.

³⁸⁵ İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 64-65.

ettirmişti. Herat şehrini ele geçiren Ubeydullah Han, Horasan'ın tamamını ele geçirmeyi düşünmekteydi.³⁸⁶

Ubeydullah Han'ın beşinci Horasan seferi, Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti üzerine harekat düzenlediği bir zamanda gerçekleşmişti. Bu seferinde Ubeydullah Han Herat'ı altı ay gibi bir süreyle kuşatmış ama alamamıştı. Bu kuşatma ise 1535 yılında Ubeydullah Han'ın Herat'ı almasıyla sonuçlanmıştı. Safevi-Özbek çarpışmalarının çok fazla yaşandığı bu dönemde Safeviler genellikle savunmada, buna karşılık Özbekler ise sürekli olarak saldırgan taraf olmaktaydı. 1530-1537 yılları arasında Horasan'a sürekli saldırılar düzenleyen Özbekler, zaman zaman bölgenin neredeyse tümüne hakim olmuştu. Bölgeye hakim olmak çabası içerisinde olan Özbekler, Şah Tahmasb'ın gelişmelere bizzat müdahale etmesiyle tekrar geri çekilmek durumunda kalmışlardı. Horasan üzerindeki bu hakimiyet döngüsü Ubeydullah Han'ın 1540 yılında vefat etmesine kadar devam etmişti.³⁸⁷

3. Osmanlı Devleti ile İlişkiler

Yavuz Sultan Selim zamanında önemini biraz da olsa azaltan Safevi tehdidi özellikle oğlu Kanuni Sultan Süleyman yönetiminde Osmanlıların Batı'ya yönelmesi ile beraber Anadolu'da yeniden tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Şiilik karşısında Sünni İslam'ın en büyük savunucusu olan Osmanlı Devleti bu oluşum karşısında harekete geçmiş ve Safevi tehdidi ilgilenilmesi gereken meseleler arasında ilk sıraya alınmıştı. Özellikle Safevi kaynaklı dini propagandalar Anadolu'da bulunan Türkmenler üzerinde fazlasıyla etki etmekteydi. Safevilerin Anadolu propagandaları Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan ve kendi inançları ile kısmen benzerlik gösteren inançlara sahip olan Türkmenler artık Safevilere yakınlık duymaya başlamışlardı. Osmanlıların ise Sünni inancıdaki sert tutumu bu grupların kendi içlerine hapsolarak inançlarını korumalarına ve sürdürmelerine olanak tanımıştı. Yoğun Safevi propagandaları Osmanlıları yalnız askeri alanda değil fikri alanda da Şii karşıtı işler yapmak durumunda bırakmıştı. Şiilik karşısında Sünni İslam'a sıkı sıkıya sarılan Osmanlıların dini konudaki amacında Mısır'ın ele geçirilmesi ve kutsal yerlerin koruyuculuğunun üstlenilmesi gibi durumlar etkili olmuştu. Bu Şii karşıtı faaliyetler ve

³⁸⁶ Çınar, **agt**, s. 66.

³⁸⁷ Macit, **age**, s. 102-103.

çabalar Kanuni zamanında din adamlarının da desteği ile beraber daha bariz bir duruma gelmişti.³⁸⁸

3.1. Osmanlı Devleti'nin Şark Seferleri

1531 senesinde Azerbaycan bölgesinde Şah Tahmasb aleyhinde isyan hareketlerine girişen Ulama Sultan Safevi Devleti'ne karşı gücünün yeterli olmadığını anlamış ve buradan kaçarak Osmanlılara sığınmıştı.³⁸⁹ Osmanlı Devleti'ne sığınması ile beraber Sultan Süleyman tarafından Bitlis'e Beylerbeyi olarak atanan Ulama Sultan Diyarbakır ve Maraş Beylerbeyinin desteğini almış ve Bitlis Hanı Şeref Han'ın bulunduğu Bitlis Kalesi'ni muhasara altına almıştı. Ulama Sultan'ın bu baskıları karşısında İran'a sığınan Şeref Han'ı oldukça iyi karşılayan Şah Tahmasb kendisiyle beraber Ahlat'a kadar ilerlemişti. Bunun haberini alan Ulama Sultan ise kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.³⁹⁰

Şeref Han'ın Safevilere sığınması üzerine İran'a gelen Osmanlı elçisi Şah Tahmasb'dan Şeref Han'ın teslim edilmesini istemişti. Bunun üzerine Sultan Süleyman'a haber gönderen Şah, Ulama Sultan'ın da kendilerinden kaçarak Osmanlılara sığındığını belirtmiş ve onun teslim edilmesi halinde Şeref Han'ın Osmanlılara geri yollanacağını söylemişti. Ayrıca Şah Tahmasb, Ulama Sultan ve Şeref Han için iki Müslüman devletin padişahları arasında bozuşmaların yaşanmaması için temennide bulunmuştu. Onun bu ricalarına karşılık Sultan Süleyman kendilerine sığınan Ulama Sultan'ı teslim etmemişti. Bu esnalarda Özbeklerin Herat'ı kuşattıkları haberini alan Şah Tahmasb bu mesele ile meşgul iken Ulama Sultan tekrar Şeref Han'ın üzerine yürümüşü. Yaşanan muharebede ise Şeref Han öldürülmüştü.³⁹¹

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında başka bir ihtilaf da Bağdat meselesi idi. Şah Tahmasb'ın Bağdat valisi Zülfikar Han tıpkı Ulama Sultan gibi ihanet içerisine girmiş ve buranın anahtarını Sultan Süleyman'a göndermişti. Osmanlılardan gelecek olan yardım ile bir süre Safevilere karşı koyabileceğini düşünen Zülfikar Han Kızılbaşlar tarafından ortadan kaldırılmıştı. Böylece Bağdat yeniden Safevi idaresine girmişti.³⁹²

³⁸⁸ Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve...**, s. 261-262.

³⁸⁹ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 62-63.

³⁹⁰ Şeref Han, **age**, C. II, s. 180.

³⁹¹ Şah Tahmasb-ı Safevi, **age**, s. 32-33.

³⁹² Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, Haz: Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 721.

3.1.1. İrakeyn Seferi

1534 senesinde Safevi hükümdarı Şah Tahmasb Özbekler ile mücadele etmekteydi. Bunu bilen Ulama Sultan veziriazam İbrahim Paşa'ya Safevilerin Özbekler ile uğraştığını ve bu sebeple İran memleketine sefere çıkmanın tam zamanı olduğunu söylemişti. Ayrıca İran'da bulunan Kızılbaş ileri gelenlerinin de kendisine muhabbet duyduğunu belirten Ulama Sultan neticede Osmanlıları Kızılbaş ülkesi üzerine yapılacak bir sefer için ikna edebilmişti.³⁹³

İran üzerine sefere gönderilen İbrahim Paşa kışın gelmesi hasebiyle ordugâhını Halep'te kurmuş ve burada bulunduğu süre içerisinde Safevilere bağlı olan birçok kalenin komutanlarıyla görüşmeler yapmıştı. Onun bu icraatı neticesinde Ahlat, Erciş ve Adilcevaz bahar aylarında yürüyüşe geçen Osmanlı ordusuna teslim olmuştu.³⁹⁴

Osmanlı ordusu İran topraklarına girdiği sıralarda Maverâünnehir'de bulunan Şah Tahmasb kuvvetlerini toplayarak Rey taraflarına gelmişti. İbrahim Paşa ile kuvvetlerini birleştirerek ilerleyen Kanuni Sultan Süleyman İran hükümdarının Tebriz'i savunması için gönderdiği öncü birliği dağıtmıştı. Osmanlıların bunları ezmesi ile beraber Ulama ve Zülfikar olaylarında olduğu gibi Kızılbaşlar arasında yine saf değiştirmeler yaşanmıştı.³⁹⁵ Kışın ani ve sert bastırması nedeniyle burada tutunamayacağını anlayan Sultan Süleyman Musul civarlarına çekilmiş ve Tebriz'i tutmaları göreviyle Ulama Sultan'ı burada bırakmıştı. Şah Tahmasb'a ihanet eden Tekelü Gazi Han, Ulama'ya Safevi hükümdarının Tebriz'e hareket ettiğini bildirmişti. Haberi alan Ulama Sultan Şah Tahmasb'ın takibinde Van Kalesi'ne çekilmişti.³⁹⁶

Sultan Süleyman Musul'da iken Bağdat'ın ileri gelenlerinden Tekelüler, Tekelü Muhammed Han'a karşı çıkarak şehrin anahtarlarını Osmanlılara göndermişlerdi. Bu sayede şehre savaşımadan giren Sultan Süleyman kışı burada geçirmiş, Tekelü Muhammed Han ise Osmanlı hükümdarı oraya varmadan evvel ailesi ile birlikte bağlı bulunduğu Tahmasb'ın yanına doğru yola çıkmıştı.³⁹⁷ Kışı Bağdat şehrinde geçirdikten sonra buradan ayrılan Sultan Süleyman Azerbaycan taraflarına hareket etmişti. Tebriz yolunda geçtiği bölgeleri kendisine tabii eden Kanuni'nin adına hutbeler okutturulmuş ve sikkeler bastırılmıştı.³⁹⁸

³⁹³ Abdi Beğ Şirazi, *age*, s. 69.

³⁹⁴ Joseph von Hammer, *age*, C. III, s. 722.

³⁹⁵ Savory, *age*, s. 67.

³⁹⁶ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 77-78.

³⁹⁷ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 78.

³⁹⁸ Şeref Han, *age*, C. II, s. 185-186.

Kanuni Sultan Süleyman Batı cephesinde ortaya çıkan gelişmeler neticesinde Irakeyn Seferi'ni sonlandırmak zorunda kalmıştı. Bu sefer esnasında Tebriz şehrindeki Sultan Hasan Camii'nde Cuma namazını kılmıştı. Ayrıca Şah İsmail tarafından zarar verilen Bağdat şehrindeki İmam-ı Azam türbesini onartan Osmanlı padişahı ardından Kerbela ve Necef'e gitmiş ve Şiiler için kutsiyet ifade eden Hz. Ali'nin makamına ziyarette bulunmuştu.³⁹⁹

Bağdat ve yörelerinde Osmanlı hükümrancılığı başlamış, Basra-Bağdat ve Halep ticaret yolu emniyete alınmıştı. Ayrıca Şirvan ve Gilan yöneticileri Kanuni Sultan Süleyman'a tabii olmuşlardı. Osmanlılar bu sefer neticesinde her ne kadar birtakım önemli kazanımlar elde etmiş olsa da Safevilerin tamamıyla tarih sahnesinden silinemeyeceğini de anlamışlardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki Şii İran üzerindeki siyaseti Safevileri belirli bir sınır dahilinde tutmak ve ileri gitmelerini engellemek etrafında şekillenecekti.⁴⁰⁰

3.1.2. Elkas Mirza Meselesi ve Sultan Süleyman'ın Yeni Şark Seferi

Şah Tahmasb Osmanlı Devleti ile olan harbin sona ermesinin akabinde Şirvan memleketindeki karışıklıklardan faydalanmış ve burayı Safevi topraklarına katmıştı. Şirvan'ın ileri gelenlerine ait olan toprakları Kızılbaş beyler arasında paylaştıran Tahmasb kardeşi Elkas Mirza'yı da buranın beylerbeyiliği ile görevlendirmişti.⁴⁰¹

Beylerbeyilik görevini alan ve ağabeyi Tahmasb tarafından Şahruh lakabı verilen Elkas Mirza bir müddet sonra isyankar hareketler içerisine girmişti. Onun bu hareketlerinden fazlasıyla rahatsız olan Şah Tahmasb en gözde ve kıymetli kardeşi olan Elkas üzerine harekete geçmişti. Ağabeyinin üzerine geldiğinin haberini alan Mirza yaptığı icraatlardan pişmanlık duyduğunu dile getirmek ve Tahmasb'ın gazabına uğramamak maksadıyla ondan özür dilemişti. Kardeşinin özrünü kabul eden Safevi hükümdarı annesi ve önemli Kızılbaş beylerinden bazılarını kardeşi Elkas'ın yanına göndermişti. Elkas Mirza annesi ve beraberindekilere bir daha isyankar hareketler sergilemeyeceğine dair yeminler etmişti. Ayrıca ağabeyi Tahmasb'ın düzenleyeceği Gürcistan seferine iştirak edeceğini belirtmişti.⁴⁰²

Sefer vakti geldiğinde Şah Tahmasb Gürcistan Elkas Mirza da Çerkesler üzerine sefere çıkmıştı. Bu esnalarda Elkas Mirza her ne kadar ağabeyine daha önceden bağlılığına dair yeminler etmiş olsa da Şirvan'da kendi adına hutbe okutmuş ve sikkeler bastırmıştı. Bunu

³⁹⁹ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 45-46.

⁴⁰⁰ Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve...**, s. 264.

⁴⁰¹ Efendiyev, **age**, s. 117-121.

⁴⁰² İskender Bey Türkmen, **age**, C. I, s. 79-80.

öğrenen Şah kardeşi daha Çerkes gazasında iken onu cezalandırmak maksadıyla Zulkadirli İbrahim ve Şahverdi Hanları Şirvan'a göndermişti. Şirvan'a ulaşan beyler ve askerleri burayı ele geçirmişlerdi. Olaylardan haberdar olan Elkas Mirza Derbend'e gelmiş ve ağabeyinin kuvvetlerine karşı birkaç defa saldırmışsa da başarılı olamamıştı. Akabinde Şah Tahmasb'ın da bizzat ordusuyla kendi üzerine geldiğini öğrenmesi ile beraber korkarak Osmanlı Devleti sınırlarına geçmiş ve İstanbul'da Sultan Süleyman'a sığınmıştı.⁴⁰³

Elkas Mirza, 1547 senesinde kaçarak yanına sığındığı Sultan Süleyman'ı İran'a yeni bir sefer düzenlemesi için teşvik etmeye çalışmaktaydı.⁴⁰⁴ Hatta bu amaçla bütün Kızılbaşların kendisine gönülden bağlı olduğunu söyleyen Elkas netice itibarıyla istediğini elde etmiş ve Osmanlı padişahı sefere ikna olmuştu.⁴⁰⁵ Buna karşılık Şah Tahmasb da Osmanlı Devleti'ne karşı İran'da hazırlıklara başlamış ve birtakım önlemler almıştı. Gelecek olan Osmanlı kuvvetlerinin iâşe sıkıntısı çekmesi amacıyla Tebriz ile Osmanlı arasındaki bölgede bulunan ekili bütün kısımlar yok edilmişti. Ayrıca Tebriz ahalisi tarafından Osmanlı askerlerinin faydalanabileceği su kaynaklarının hepsinin üzeri kapatılmıştı.⁴⁰⁶

Tebriz'e ulaşan Osmanlı kuvvetleri ve ordudaki binek hayvanları açlıktan ölmeye başlamışlardı. İâşe sorunları nedeniyle ordusunun gün geçtikçe güç kaybettiğini gören Sultan Süleyman ele geçirmiş olduğu Tebriz şehrini yeniden bırakarak geri çekilmek durumunda kalmıştı. Bu esnada Kızılbaş kuvvetleri de boş durmamış, Tebriz'i boşaltarak çekilen Osmanlı ordusuna güzergahları boyunca sürekli ani baskınlarda bulunmuşlardı. Osmanlı ordusu bu haldeyken Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza da gittiği her bölgeden kovulmuş ve en nihayetinde Kürdistan bölgesinde Kızılbaş askerleri tarafından yakalanmıştı. Ağabeyinin huzuruna çıkarılan Elkas'a ihaneti nedeniyle öfke kusan Tahmasb onu Kahkaha Kalesi'ne göndererek hapsedtirmişti.⁴⁰⁷

3.1.3. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Seferi ve 1555 Amasya Barışı

Senelerdir Osmanlı padişahı Sultan Süleyman ile barış yapmak isteyen Şah Tahmasb Diyar-ı Rum padişahını bu manada zorlamak için birtakım faaliyetlere girişmişti. Safevi hükümdarı bu amaç doğrultusunda 1551-54 seneleri arasında oğlu İsmail Mirza ile birlikte Doğu

⁴⁰³ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 80.

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 359.

⁴⁰⁵ Abdi Beğ Şirazi, *age*, s. 90.

⁴⁰⁶ Savory, *age*, s. 68.

⁴⁰⁷ Savory, *age*, s. 68.

Anadolu'nun çoğu yerini yağma ve talan etmişti. Tahmasb'ın sınırları aşması karşısında Sultan Süleyman tekrar Azerbaycan üzerine yürümeye karar vermişti. Harekate başlayan Sultan Süleyman Şah Tahmasb'ı yine karşısında bulamamıştı. Tahmasb daha önce yaptığı gibi yine Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerde bulunan su ve yiyecek kaynaklarını yok ederek Azerbaycan içlerine doğru gitmişti. Safevilerin tahribatlarına karşılık olarak kendisi de Nahçıvan gibi yerleri tahrip eden Sultan Süleyman devamında ordusunu bu harap olmuş bölgede daha fazla tutmanın sakıncalarını bildiği için Erzurum'a çekilmişti.⁴⁰⁸

Erzurum'da bir aydan az bir süre kalan Sultan Süleyman kışı geçirmek maksadıyla Amasya'ya geçmişti. Bu sıralarda barış yapmak isteyen İran hükümdarı Tahmasb, Amasya'da bulunan Osmanlı padişahına çeşitli hediyeler beraberinde bir elçi göndermişti.⁴⁰⁹ Yapılan görüşmeler neticesinde Safeviler ile Osmanlılar arasındaki savaşa son verilmiş ve 29 Mayıs 1555 tarihinde Amasya Antlaşması imzalanmıştı.⁴¹⁰

Yapılan antlaşma Osmanlıların Şii Safevileri resmen tanıması anlamına gelmekteydi.⁴¹¹ Amasya Antlaşması'na göre Gürcistan bölgesi iki kısma ayırmış ve doğu taraflarında Safeviler söz sahibi olurken batı kesimlerinde de Osmanlıların kontrolüne bırakılmıştı.⁴¹² Yine bu antlaşmaya göre Tebriz de içerisinde olmak üzere Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arab Osmanlıların elinde kalmıştı. Ayrıca antlaşma gereği iki ülke arasında birbirlerine sığınacak olanların karşı tarafa teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. Şah Tahmasb Anadolu bölgesindeki Safevi taraftarı kimselerin propaganda ve karışıklık çıkartıcı hareketlerine son verecekleri hakkında da söz vermişti.⁴¹³

1555 senesinde imzalanan antlaşma ile iki devlet arasında ortaya çıkan dostane ilişkiler Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid'in isyankar bir şehzade imajıyla Tahmasb'a iltica etmesi hasebiyle kritik bir hal almıştı. Safevi Devleti ile Osmanlılar arasındaki münasebetler her ne kadar Bayezid meselesi sırasında biraz gerginleşse de netice de şehzadenin 23 Temmuz 1576 senesinde Kazvin şehrinde ortadan kaldırılmasıyla yeniden eski haline dönmüştü. Hatta bundan sonra Safevi hükümdarı Kanuni'nin ardından tahta çıkan II. Selim'i tebrik etmişti. III. Murad'ın da babasından sonra tahta geçmesini tebrik için Rum diyarına

⁴⁰⁸ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 69.

⁴⁰⁹ Remzi Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan-Revan-Karabağ (1552-1554) Seferleri ve Sonuçları, **Journal of Universal History Studies (JUHIS)**, 3 (2020), s. 209-210.

⁴¹⁰ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 361.

⁴¹¹ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 68-69.

⁴¹² Efendiyeve, **age**, s. 139.

⁴¹³ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 47-48.

elçiler gönderen Tahmasb'ın heyeti Osmanlılar tarafından gayet iyi bir şekilde karşılanmıştı.⁴¹⁴

3.1.4. Safevi-Osmanlı Savaşlarının Tetikleyicisi: Şii Teberrailerin Rolü ve İki Devlet Arasında Yapılan Antlaşmalara Yansımaları

Dini ve siyasi temellerini tamamıyla Sünni İslam karşıtlığı etrafında şekillendiren Safeviler, Hz. Muhammed'in ölümünün ardından ilk üç halifenin Hz. Ali'nin elinden hakkı olan halifeliği gasp ettikleri düşüncesini benimsemişlerdi. Bu düşünce Hz. Ali'yi fazlasıyla sevme ve onu dost edinme manasında olan “tevella” ve yine onun hasımlarından nefret etmek ve Bunların çizgisinden gitmemek gibi manalara gelen “teberra” kavramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştı.⁴¹⁵

Şah İsmail zamanında halkın içerisinde gezerek Sünni İslam mensuplarına zor kullanarak sahabilere küfürler ve lanetler okumaları için baskılar yapan Teberrailer ortaya çıkmıştı.⁴¹⁶ Şah İsmail'in arzusu ile gerçekleştirilen teberra faaliyetlerine yalnızca Sünni tebaa değil, aynı zamanda Şii ulemalar da karşı çıkmıştı. Yine Şah İsmail tarafından kendi topraklarını korumak ve Şiiliği daha geniş bir sahaya yaymak için memleketin farklı yerlerine yollanan bu Teberrailer gittikleri her yerde Ehl-i Beyt karşıtı olan kimselere karşı lanetler okumuş ve yerel tebaaya kendi düşüncelerini kabul ettirmeye çalışmışlardı. Teberrailer bu hareketleri ile İran coğrafyasının Şiileşmesi açısından önemli bir rol oynamışlardı.⁴¹⁷

Şah Tahmasb zamanında Osmanlılar ile devam eden harplerde Sünni ulemanın Şiilere karşı verdikleri fetvaların en önemli sebeplerinden birisi de Safevilerin teberra meselesiydi. Kanuni Sultan Süleyman 1555 tarihli Amasya Antlaşması'nın imzalanabilmesi için Safevi ülkesindeki Hz. Ayşe ve ilk üç halifeyi lanetleme geleneği olan teberranın yasaklanması gerektiği şartını koşmuştu.⁴¹⁸

Safevi-Osmanlı çekişmelerine bakıldığında bu anlaşmazlıkların temel sebeplerinden birisini teberra meselesinin oluşturduğu görülmektedir. Dini meselelerde oldukça hassa davranan Osmanlı yönetimi ve ulemanın dini hassasiyetleri neticesinde Safeviler ile yapılan neredeyse

⁴¹⁴ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 50.

⁴¹⁵ Metin Bozan, **İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul 2009, s. 48.

⁴¹⁶ Dağlar, **age**, s. 113.

⁴¹⁷ Farbod Mazlumi, “Safeviler Döneminde Teberrailer”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 5 (2020), s. 79.

⁴¹⁸ Dağlar, **age**, s. 115.

bütün antlaşmalarda Şiilerin teberrâ faaliyeti olan halifelere, sahabelere ve Hz. Muhammed'in eşine karşı yapılan küfür ve lanetlemelerden vazgeçilmesine dair maddeler eklenmişti. Bu da iki devlet arasındaki mezhepsel gerilimin boyutunu göstermesi açısından önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.5. Osmanlı Devleti'nin Safeviler Karşısında Özbekler Üzerindeki Tesirleri

Özbekler Kızılbaşlara karşı savaşlar düzenlemekte, bu sırada Osmanlı Devleti ile de diplomatik ilişkiler kurmaktaydı. Ubeydullah Han ve Abdullatif Han Sultan Süleyman'a mektuplar göndererek Safeviler ile giriştikleri mücadeleler hakkında malumat vermiş, aynı zamanda yardım talep etmişlerdi. 1534 ve 1540 tarihli bu mektuplar Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferini düzenlemesinde önemli rol oynamıştı. Ubeydullah Han Sultan Süleyman'a yazdığı mektubunda İslam dini ve Allah hatırı için Osmanlı Devleti ile İran seferine çıkmayı tüm samimiyetiyle istediğini söylemişti. Ubeydullah Han'ın bu mektubuna karşılık Sultan Süleyman bu durumdan memnuniyet duyduğu ile beraber Kızılbaşlar üzerine başlatmış olduğu mücadelenin başarıyla devam edeceğini belirtmişti.⁴¹⁹

Sultan Süleyman 1550 yılında Abdüllatif Han'a bir mektup göndermiş ve Şii Safevi Devleti üzerine ittifak ederek yürümek teklifini yapmıştı. Bu mektuba cevap veren Abdüllatif Han bu durumdan memnuniyet duyduğunu ve iş birliğine hazır olduğunu belirtmişti. Aynı zamanda Abdüllatif Han Osmanlı Devleti'nden Kızılbaşlara karşı kullanmak üzere asker ve silah yardımı da talep etmişti.⁴²⁰ Bu zamanlarda iç çekişmelerle uğraşan Özbekler mektuplaşmalarda verilen sözleri yerine getirememiş, daha sonra Sultan Süleyman bu tutumlarını tenkit etmişti.⁴²¹

Abdüllatif Han 1551 yılında ölmüş ve yerine Barak Han geçmişti.⁴²² Hükümdarlığının ilk senelerinde iç isyanlarla uğraşan Barak Han 1556 yılında Sultan Süleyman'a elçiler göndermiş ve hac yolunun asayişini için Kızılbaşlara karşı silah yardımı talep etmişti. Sultan

⁴¹⁹ Halil Ülker, "Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2019), s. 3985.

⁴²⁰ Ülker *agm*, s. 3987-3988.

⁴²¹ Türk, *agt*, s. 41.

⁴²² Macit, *age*, s. 107.

Süleyman 1555⁴²³ yılında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında yapılan Amasya Antlaşması'ndan dolayı bu talebi reddetmişti.⁴²⁴

1559 yılında Sultan Süleyman'a isyan eden Şehzade Bayezid İran'a kaçarak Şah Tahmasb'a sığınmıştı. Bunun üzerine Sultan Süleyman Özbek Hanı Pir Muhammed Han'a mektup göndererek Şah Tahmasb'ın Şehzade Bayezid meselesindeki tutumuyla Amasya Antlaşması'nı yok saydığını belirtmişti. Aynı zamanda İran üzerine seferlere yeniden başlayacağı ve bu seferlerde Özbeklerin de Osmanlı Devleti'nin yanında olmasını istemişti.⁴²⁵ Şehzade Bayezid'in 1562 yılında boğdurulmasıyla beraber Sultan Süleyman İran seferinden vazgeçmişti.⁴²⁶

1559 yılından Şah Tahmasb'ın zehirlenerek öldürüldüğü 1576⁴²⁷ yılına kadar geçen sürede Pir Muhammed Han Meşhed üzerine sefere çıkarak şehri almış, Şah Tahmasb'ın sulh önerisiyle aldığı yeri bırakarak geri çekilmişti.⁴²⁸ Bu dönemde ne Osmanlı Devleti ne de Özbekler Kızılbaşlar üzerinde kesin bir sonuca ulaşamamıştı. Özbeklerin Kızılbaşlar üzerinde kesin sonuç alamamasının sebebi Ubeydullah Han'ın ölmesinden sonra içte çıkan karışıklıklar olmakta ve bu karışıklıklardan dolayı Osmanlı Devleti ile bir türlü ortak hareket edememesiydi.⁴²⁹

Şah II. İsmail (1576-1577)

Şah Tahmasb'ın 1576 senesinde vefat etmesine müteakip Safevi Devleti içerisinde yeniden iç karışıklıklar meydana gelmişti. Bir yandan devlet kadrolarında kalabilmek için Türkmen, Kafkas ve Tacikler birbirleri ile çekişmeler yaşamaya başlamıştı. Diğer tarafta ise Harem'in de dahil olduğu bir mücadele yaşanmaya başlanmıştı. Kendisinden sonra devletin başına geçecek olan kişiyi ilan etmeden ölen Tahmasb arkasında oğullarının saltanat davası sebebiyle kendi aralarında mücadele ettikleri bir devlet bırakmıştı. Yönetimin hangi şehzadeye geçeceği meselesine Tahmasb'ın Gürcü ve Çerkez kökenli hanımları da müdahil olmuşlardı. Her bir hatun kendinden olma şehzadenin tahta oturmasını istemekte ve bu manada her türlü çekişmelere girmektedir. Bu saltanat mücadelesinde Gürcü ve Ustaclular

⁴²³ Namık Musalı, "Safevi Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasp ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Ahlat ve Çevresinde Safevi-Osmanlı Savaşları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (2015), s. 27.

⁴²⁴ Türk, *agt*, s. 42.

⁴²⁵ Çınar, *agt*, s. 135-136.

⁴²⁶ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, s. 50.

⁴²⁷ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, s. 52.

⁴²⁸ Türk, *agt*, s. 43.

⁴²⁹ Çınar, *agt*, s. 139.

Haydar Mirza'yı desteklemiş, Avşar, Rumlu, Tekelü ve Çerkezler ise İsmail Mirza tarafını tutmuşlardı. Neticede İsmail Mirza bütün bu çekişmeler arasından galip çıkmış ve Safevilerin yeni hükümdarı olmuştu.⁴³⁰

Kızılbaşların yeni Şah'ı II. İsmail devletin başına geçer geçmez hükümranlılığına ortak koşabilecek ve her an karışıklık çıkarabilecek olan şehzadeleri öldürtmüştü. II. İsmail taht mücadelesi esnalarında kendisine karşı çıkan Kızılbaşlardan Ustaclu taifesine karşı da sert davranmıştı. Ustacluların gözden düşmesi ise Tekelülerin işine yaramıştı. Kazvin'de bulunan Ustacluların mallarını yağma ve talan eden Tekelüler Ustacluların ileri gelen beylerinden olan Allah Kulu Bey ve Sarı Laçın'ı öldürmüşlerdi.⁴³¹

I. İç Siyaset

1. Şah II. İsmail'in Sünniliğe Temayülü ve Kızılbaş-Şii Aleyhtarı Faaliyetleri

Şah I. İsmail ve I. Tahmasb her ne kadar Şiilik lehine çalışmış olsalar da onlardan sonra tahta geçen II. İsmail onların yaptıklarının tam tersine olacak işlere kalkışmıştı. Bu anlamda II. İsmail'in ilk icraatı Sünni olan Mir Mahdum Şerifi adında birisini vezir yapmıştı. Bundan sonra halifetü'l-hulefa Bulgar Halife ile birtakım münakaşalarda bulunmuştu. Bu tartışmalarda Şii taifenin peygamberin zevcesi olan Hz. Ayşe'ye neden küfürler ve hakaretler ettiklerini, hatta aynı şeyi bir kimsenin kendi eşi için yapmasından rahatsız olup olmayacağını sormuştu. İkili arasında geçen münakaşada II. İsmail'in sualleri üzerine verdiği cevapları Şah Tahmasb zamanının alimlerinden öğrendiğini söyleyen Bulgar Halife hükümdarın isteği ile dövülmüştü. Bu olaydan birkaç gün sonra ise halifelik görevinden atılmıştı. Bununla yetinmeyen yeni padişah çoğu Şii bilgin ile görüştüktan sonra Mir Seyyid Ali Hatip ve Seyyid Hüseyin Müctehid'in ordudaki görevlerine son vermişti.⁴³²

Halifelik makamına Ustaclu Dede Halife'yi getiren II. İsmail Şiilikte aşırıya kaçan kimselere ağır sözler söylemiş ve bundan böyle çarşı, pazar ve camiiler de dahil her nerede olursa olsun peygamberin eşi ile birlikte üç halife ve sahabelere küfürler etmeyi yasaklatmıştı. II. İsmail'in bu yöndeki emirlerinden hemen sonra bir Şii, Cuma günü camii içerisinde Hz. Ali düşmanlarına lanetler okumuş ve sonucunda hükümdarın adamları tarafından dayak yemişti. Yine II. İsmail Şii alimler karşısında Sünni olanlara daha fazla itimat etmeye başlamıştı.

⁴³⁰ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 52-53.

⁴³¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasi ve Dini Hadiseleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 48 (2016), s. 62.

⁴³² Hasan Rumlu, **Safevi Şahı II. İsmail...**, s. 19-20.

Şah'ın Şiilik aleyhtarı faaliyetleri özellikle Kızılbaşların Şahlarına karşı olan inançlarını zayıflatmaya başlamıştı.⁴³³

Şah II. İsmail bugüne kadar basılmış olan sikkelerin üzerinde yazılı olan “*La ilahe illallah, Muhammedun Resulullah, Aliyyün Veliyullah*” sözleri ile ilgili kararlar almıştı. Ona göre bu paralar gavurların ve cünüp gezen kimselerin elinden de geçmekteydi. Bundan dolayı sikkeler üzerinde bulunan mübarek sözler kaldırılmalı ve tebaanın seveceği başka şeyler yazılmalıydı. Kızılbaş ve Şiilerin kendisine karşı tepkilerinin iyiden iyiye arttığını hisseden hükümdar bir meclis toplantısında sikkelerin üzerindeki yazıları kaldırması durumunda halkın buna da karşı çıkacağı ve bu işin sırf “*Aliyyün Veliyullah*” ibaresinin kaldırılması için yapıldığını düşüneceklerini belirtmişti. Daha fazla muhalif kazanmak istemeyen II. İsmail yine de bu yazılarda değişiklik yapmış, fakat bundan dolayı yeni sikkelerde “... *Ali ile evladı bize kafidir*” ibaresine yer vermişti.⁴³⁴ Bir süre sonra mezhepsel meselelerdeki değişimlerde aşırıya kaçtığını iyice anlayan Safevi hükümdarı Kızılbaşlar ve Şiilerin çıkarabilecekleri ayaklanmalardan çekinmeye başlamıştı. Bunun için Sünni mezhebine daha yakın bulunan Mirza Mahdum'u çağırarak yapılan işlerden dolayı onu suçlayan Şah II. İsmail böylelikle Kızılbaş ve Şiilerin kendisinin mezhebi hakkında duydukları şüpheleri ancak ortadan kaldırıbilmişti.⁴³⁵

2. II. İsmail'in Sünniliğe Olan Meylinin Muhtemel Nedenleri

Şeref Han'a göre Şah II. İsmail İran topraklarında Şii ve Sünni tebaanın artık birbirleri ile çekişmelerini istememekteydi. Safevi Şah'ı uyguladığı politikalar ile beraber Şiiliğin aşırılıktan uzaklaştırılarak daha ılımlı bir şekle gelmesini arzu etmişti.⁴³⁶

Aydoğmuşoğlu II. İsmail'in Sünni mezhebine olan meylini siyasi hamleler olarak ele almıştır. Safevi hükümdarı özellikle bürokrasi alanındaki mevkilere Sünni olan kimseleri getirmiş, Şii ve Kızılbaşları ise yönetimden uzaklaştırmıştı. Şah'ın bundaki amacı sürekli devam eden Osmanlı ve Özbek akınlarının bir nebze de olsa kesilmesi ihtimaliydi. Hatta On İki İmam Şiiliğinin tartışmalı kurallarını yasaklaması da bu sebepleydi.⁴³⁷

⁴³³ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 245.

⁴³⁴ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 249.

⁴³⁵ Hasan Rumlu, *Safevi Şahı II. İsmail...*, s. 196.

⁴³⁶ Şeref Han, *age*, C. II, s. 253.

⁴³⁷ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, s. 54.

Osmanlılar ile Safeviler arasında Amasya Antlaşması yapıldığı vakit Osmanlı tarafı iki devlet arasındaki huzurun Şiiilerin üç halifeyi kabullenmeleri ve bunlara karşı küfür ve saygısızlık içerisinde bulunmamalarına karşı sağlanabileceğini belirtmişti. Efendiyev'e göre II. İsmail Osmanlı padişahı III. Murad ile dostane ilişkiler içerisinde bulunmaya çalışarak iki mezhep arasındaki hasmane çekişmeleri biraz da olsa yatıştırmaya çalışmıştı. Zaten II. İsmail'in tahtta kaldığı süre içerisinde iki taraf arasında büyük çaplı herhangi bir çatışmanın olmadığı görülmektedir.⁴³⁸

Çınar da II. İsmail'in Sünniliğe olan ılımlı yaklaşımının sebebi hakkında Özbek ve Osmanlı meselelerini ön plana çıkarmıştır. II. İsmail Özbek ve Osmanlıların ittifak yaparak üzerine gelmemeleri için Sünni mezhebine yakın olmuştur. Bundan başka devletin başına geçer geçmez kendisinden önce olduğu gibi Anadolu'da güçlü konuma gelmek isteyen Safevi Şah'ı bir yandan Doğu Anadolu'da faaliyetlerde bulunmaya başlamış, diğer yandan ise Osmanlıların bu durum karşısında tepkisini fazla çekmemek adına Sünniliğe karşı ılımlı yaklaşmıştı.⁴³⁹

Muhammed Hüdabende (1578-1587)

Şah II. İsmail 1578 senesinde öldürülmüştü. Bunun akabinde Kızılbaş reis ve kumandanları anlaşarak Şiraz'da olan Muhammed Hüdabende'yi Safevi tahtına oturtmuşlardı. Tahta oturtulan Muhammed Hüdabende sağlık problemi olan bir şahıs olmakla beraber gözleri pek görmemekteydi.⁴⁴⁰

I. İç Siyaset

1. Ortaya Çıkan İç Çekişmeler

Kızılbaşlar Şahlık için Muhammed Hüdabende'yi seçtiklerinde bu durumu Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım'a da söylemişlerdi. Sultanlık hayali kuran Perihan Hanım, Muhammed Hüdabende'nin tahta oturtulmasına devlet işlerinin kendisi tarafından yönetilmesi şartı ile müsaade edeceğini belirtmişti. Neticede Kızılbaşların desteğini alan Perihan Hanım başkent olan Kazvin'de otoritesini sağlamış ve burada Kızılbaşlardan oluşan Aksakallılar Meclisi'ni kurmuştu. Meclise bağlı olanlar arasında Türkmen Emir Han, Şamlu Hüseyin Han ve Afşar

⁴³⁸ Efendiyev, **age**, s. 197.

⁴³⁹ Çınar, **agt**, s. 146-147.

⁴⁴⁰ Şeref Han, **age**, C. II, s. -252-254.

Kulu Han gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Oluşturulan bu meclis direkt Perihan Hanım'ın direktifleri doğrultusunda hareket etmiş ve böylelikle devlet yönetimi onun eline geçmişti. Hükümrânlık süren Perihan Hanım, Muhammed Hüdabende tarafından kısa süre sonra idam edilmişti. Onun Hüdabende karşısında tutunamamasının en önemli sebebi ise Kızılbaş beylerinin saf değiştirerek kendisini terk etmeleri olmuştu.⁴⁴¹

1.1. Seyyide Ulya Hatun ve Kızılbaş Beyleri Arasında Yaşanan Mücadeleler

Yaşanan karmaşalardan sonra tahta çıkar çıkmaz babası olan Şah Tahmasb'ın hazinede biriktirmiş olduğu mücevherat, elbise ve silahları otoritesini sağlamlaştırmak adına asker, seyyid ve fakirlere dağıtan Muhammed Hüdabende bu anlamda pek başarı sağlayamamıştı. Özellikle Muhammed Hüdabende'nin hanımı Mehdi Ulya Hatun ve Tacik olan vezir Mirza Salman'ın devlet üzerinde otorite sahibi olmaları Kızılbaşların senelerdir yönetimde söz sahibi olma amaçlı kavgalarını tekrar ateşlemişti. Kocası Hüdabende'nin uysal şahsiyetinden de sırt bulan Ulya Hatun elinde bulundurduğu kuvveti şahsi emelleri için kullanmaya başlamış ve kendisinin Seyyide⁴⁴² olduğunu savunarak Kızılbaş aşiretlere karşı mücadele içerisine girmişti. Ona bu konuda en büyük desteği Tacik Mirza Salman vermişti. Kızılbaşların tepkisini çeken asıl mesele Mirza Salman'ın onlar ile eşit mevkiye kadar yükselmesi idi. Hareketleri ile Kızılbaşların düşmanlığını kazanan Ulya Hatun daha da ileri giderek oğlu Hamza Mirza'yı veliaht ilan etmiş ve ona İsfahan'ın yönetimini vermişti. Ayrıca kendisi gibi Mazenderanlı olan yeğeni Mir Hüseyin Mazenderani'yi de Mirza'nın yanına vermiş, böylelikle kuvvetini daha da sağlamlaştırmıştı.⁴⁴³

Ulya Hatun ile Kızılbaş reislerin arasının açılmasındaki en önemli meselelerden birisi de Mirza Han'ın öldürülmesi idi. Babasının intikamını almak isteyen Mehdi Ulya Hatun Ustaclu Pire Muhammed ve Şamlı Korkmaz Hanları Mirza Han'ın üzerine göndermişti. Mazenderan yöneticisi olan Mirza Han'ın kuşatmayı iyi bir şekilde savunması üzerine gönderilen reisler kendisinin canına zarar verilmeyeceği gibi sözler vermişler ve yine bu hususta kendilerini kefil olarak öne sürmüşlerdi. Verilen sözler neticesinde Mirza Han kaleden çıkmış ve Kızılbaş reislerin ettikleri yeminlere güvenerek kendisinin Kazvin'e götürülmesine razı gelmişti. Ulya Hatun ise reislerin verdiği söz karşısında onların itibarını hiçe sayarak Mirza

⁴⁴¹ Efendiyeve, *age*, s. 199-201.

⁴⁴² Ulya Hatun'un Mazenderanlı olan babası kendi silsilesini Şii imamların dördüncüsü olan İmam Zeynelabidin'e kadar dayandırmaktaydı. Bkz. Savory, *age*, s. 77.

⁴⁴³ Mehmet Dağlar, "Safevi Devleti'nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hüdabende Dönemlerinde Kızılbaş Hakimiyeti (1574-1578), *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2018), s. 59.

Han'ı öldürmüştü. Zaten öteden beri devlet meselelerine sürekli müdahil olduğu ve canının istediği her şeyi yaptırdığı için Kızılbaşların tepkisini çeken Ulya Hatun son yaptığı bu icraat ile birlikte onların kendisine karşı olan düşmanlıklarını daha da körüklemişti. Onun Mirza Han'ı öldürmesi karşısında oldukça sinirlenen reisler kendisinden intikam almak için harekete geçmişlerdi. Bunun için Ulya Hatun'un bir muharebe esnasında esir alınan Kırımli Adil Giray ile birlikte olduğu dedikodusunu yaymışlar ve ardından Adil Giray'ı ve beraberindekileri ortadan kaldırmışlardı. Muhammed Hüdabende Adil Giray'ın öldürülmesinden sonra gözlerini Mehdi Ulya'ya diken Kızılbaşlara karısını Kum ya da Mazenderan'a göndermek için teklifler sunmuş, fakat Kızılbaşlar bunu kabul etmemişlerdi. Akabinde aralarında Sadrettin Han-ı Safevi, Hüseyin Ali Bey, Musullu İmam Kulu Mirza ve Tekelü Çelebi Bey'in de bulunduğu Kızılbaş grup haremde Mehdi Ulya'yı öldürmüşlerdi. Kocasısı olan Muhammed Hüdabende ise karısının kendisinin yanında öldürülmesi karşısında sessiz kalmıştı.⁴⁴⁴

1.2. Muhammed Hüdabende'nin Yönetimine Karşı Çıkarılan Kızılbaş Ayaklanması

Mehdi Ulya'nın öldürülmesi ile birlikte en tehlikeli hasımlarından kurtulmuş olan Kızılbaşlar bundan sonra Muhammed Hüdabende'nin aciz idaresine karşı ayaklanma başlatmışlardı. Ayaklanmanın bir diğer önemli nedenini Muhammed Hüdabende'nin veliahtlığa Abbas Mirza yerine Hamza Mirza'yı seçmesiydi. İsyan neticesinde Herat yöneticisi olan Şamlu Ali Kulu Han ve Ustaclu Mürşit Kulu Han daha çok küçük yaşta olan Abbas Mirza'yı devletin başına getirmişlerdi. Bu olay üzerine Muhammed Hüdabende ve evladı Hamza Mirza isyancılara karşı harekete geçmişlerdi. İki taraf arasında yaşanan çatışmalar esnasında Şamlulardan 3 000 kadar Kızılbaş ortadan kaldırılmıştı. Abbas Mirza ve Ali Kulu Han ise kaçarak canlarını kurtarmayı başarmışlardı. İsyankar Kızılbaşlar Muhammed Hüdabende'nin kendilerine karşı yapmış olduğu seferin sorumlusu olarak Mirza Selman'ı görmekteydiler. Önceden beri Kızılbaşlar ile arası bozuk olan Mirza Selman böylelikle onların öfkelerini üzerine daha da çekmişti. En nihayetinde Kızılbaşlara teslim edilen Mirza Selman bunlar tarafından öldürülmüştü.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...**, s. 121-123.

⁴⁴⁵ Dağlar, **agm**, s. 61-62.

II. Dış Siyaset

1. Özbekler ile İlişkiler

Safevi memleketinde yaşanan iç karışıklıklardan faydalanmak isteyen Din Muhammed Han'ın oğlu Celal Han, Nayman Özbeklerinden teşekkül bir ordu ile Horasan üzerine yağma ve çapula gelmişti. Meşhed yolu üzerinde bulunan bölgeleri yağma ederek Cam şehrine gelen Din Muhammed burada da hayvan ve malları yağma etmişti.⁴⁴⁶

Murtaza Kulu Han Pürmak, Celal Han'ın üzerine bir ordu göndermişti. Onun ordusunun öncü birlikleri ile bir grup Özbek kuvveti Ribat-ı Heşte Pohte mintikasında karşılaşmış, meydana gelen kuvvetli çarpışmalar sonucunda Özbeklerin çoğu öldürülmüştü. Asıl Özbek ve Kızılbaş kuvvetleri ise 3 Haziran 1578'de Cam Şehri civarında karşılaşmıştı. İki ordu arasında şiddetli çarpışmalar gerçekleşmiş, Özbek ordusu dağıtılıp Celal Han esir alınmış ve böylece Kızılbaşlar galip taraf olmuştu.⁴⁴⁷

2. Osmanlı Devleti ile İlişkiler ve Osmanlı-Özbek İttifakı

Osmanlı sultanı III. Murad, II. İsmail'in Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü bazı faaliyetler sonucunda Amasya Antlaşması'nın ihlal edildiğini öne sürmüştü. Aynı zamanda Muhammed Hüdabende'nin hasta olması ve bu durumun yarattığı iç çekişmelerden de faydalanmak isteyen Sultan Murad, ordusuna Kızılbaş topraklarına karşı saldırıya geçmeleri emrini vermişti.⁴⁴⁸

1578 yılında başlayan Safevi-Osmanlı savaşı 1590'da sona ermiş⁴⁴⁹ ve bu sürede Osmanlı Devleti ile Özbekler arasındaki ittifak daha da gelişmişti. Sultan Murad Vezir Mustafa Paşa'yı bu harekatta Özbeklerden yardım alınacağı ve beraber hareket edileceği hakkında bilgilendirmişti. Ardından II. Abdullah Han'dan Kızılbaşları arada sıkıştırmak için Özbeklerin Horasan tarafından yola çıkmalarını istemişti.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ İskender Bey Türkmen, *age*, C. I, s. 262.

⁴⁴⁷ Türk, *agt*, s. 60-61.

⁴⁴⁸ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, s. 56.

⁴⁴⁹ Turgay Koçak, *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 1.

⁴⁵⁰ Remzi Kılıç, "Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1999), s. 52-54.

Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş üzerine başlattığı bu sefer ve Özbek ittifakı Safevi Devleti'ni Ruslara karşı yaklaştırmıştı. 1586⁴⁵¹ yılında Osmanlı saldırılarına karşı Safevi Devleti Moskova'ya sefir göndermiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmayı önermişti. Fakat Ruslar savaşın Osmanlı lehine devam etmesi ve Osmanlı Devleti ile münasebetlerini bozmak istememeleri için yapılan teklifi reddetmişlerdi.⁴⁵² Bu sırada Sultan Murad, Piyale Paşa ile Özbeklere asker ve top göndermişti. Özbekler gönderilen bu asker ve topları Kızılbaşlara karşı kullanacaklarına kendi aralarındaki çekişmeler için kullanmış, sonrasında ise bir kenara bırakmışlardı.⁴⁵³

Şah I. Abbas (1587-1629)

Devlet içerisinde otoritesi kalmayan Muhammed Hüdabende 3 Ekim 1587'de tahttan feragat etmiş ve yönetimi oğlu Şah Abbas'a devretmişti.⁴⁵⁴ Şah Abbas tahta geçtiğinde devlet iç ve dış mücadelelerle boğuşmaktaydı. İçeride Kızılbaş çekişmeleri, doğuda Özbekler ve batıda Osmanlı Devleti ile yaşanan çatışmalar devleti kötü bir pozisyona sokmuştu.⁴⁵⁵

I. İç Siyaset

1. Devlet İçerisindeki Kızılbaş Beylerine Karşı Girişilen Mücadeleler

Babasına karşı çıkarılan bir isyan neticesinde Kızılbaşlar tarafından tahta geçirilen Şah Abbas'ın bunlara karşı güveni neredeyse tamamen sarsılmıştı. Çünkü Babasına karşı aklında hiçbir isyan hareketi bulunmayan Abbas kendisini birtakım Kızılbaş reisi tarafından babasına karşı çıkarılan başkaldırı hareketi içerisinde bulmuştu. Babasını tahttan indirerek Abbas Mirza'yı tahta oturtan Kızılbaşların bu gücü ileride kendisine karşı da olası bir tehdit konumundaydı. Şah Abbas tahta çıkar çıkmaz Kızılbaşların devlet içerisindeki otoritelerini her ne kadar kırmaya niyetlenmiş ise de bu gruplar Safevi askeri gücünün temel taşı oluşturmaktaydı. Ayrıca Safevi hükümdarları otorite güçlerini kendilerine oldukça bağımlı olan Kızılbaş sufilerden almaktaydı. Bundan başka Kızılbaşlar arasında hala sufi ideolojiye

⁴⁵¹ 1585-1586 seneleri arasında yaşanan Osmanlı-Safevi savaşlarından bahseden Şeyh Vefai yazmış olduğu eserinde Osmanlı kuvvetlerinin 7 ay kadar süren Tebriz savunması hakkında da bilgiler vermiştir. Tebriz'i muhasara altında alan Safevilere karşı cansiperane bir şekilde dayanmaya çalışan Osmanlı askerleri ortaya çıkan kıtlık ile de ayrı olarak mücadele etmişlerdi. Açlıktan bunalan askerler yiyecek yokluğu nedeni ile kale içerisinde olan binek hayvanlarının etleri ve yağları ile beslenmişlerdi. Bkz. Şeyh Vefai Mehmed, **Tevarih-i Gazavat-ı Sultan Murad-ı Salis**, Haz: Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s. 96.

⁴⁵² Türk, **agt**, s. 69.

⁴⁵³ Türk, **agt**, s. 70.

⁴⁵⁴ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 63.

⁴⁵⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 177.

sıkı sıkıya bağı olanlar bulunmaktaydı. Şah Abbas bu sebepler itibariyle sufi Kızılbaşlardan almış olduğı manevi gücü bir anda elinin tersiyle itemezdi.⁴⁵⁶

Kızılbaşların devlet içerisindeki etkinliğini hemen ortadan kaldırmanın özellikle askeri alanda doğuracağı sıkıntıları gören Şah Abbas daha önce Şah Tahmasb döneminde kullanılan Gürcü, Çerkez v Ermenilerden oluşan gulamlardan teşekkül yeni bir merkezi ordunun temelini atmıştı. Sadece kendisine bağı olan bu gulam ordusu sayesinde Kızılbaşların her türlü taşkınlıkları önlenebilecekti. Abbas'ın oluşturduğu kuvvetlerin bir kısmı tüfekli atlılardan meydana gelmekteydi. Bu birliklerin yanında İran'ın yerlilerinden oluşan top ve tüfekçi birlikleri ortaya çıkarılmış ve aynı zamanda hassa muhafız askerlerinin sayısı 3 000'e kadar çıkarılmıştı. Muhafızların sayısının bu denli arttırılması ve bunların sadece gulamlar arasından seçilmesi Şah Abbas'ın Kızılbaşlara karşı hiçbir güveninin kalmadığının göstergesiydi. Safevi hükümdarı sayısı 40 000'e kadar çıkan gulam ordusunun maaşlarının ödenebilmesi için bazı eyaletleri hassa eyaletlere dönüştürmüştü. Dönüştürülen bu eyaletler bizzat hükümdara bağı ve genellikle gulamlardan teşekkül bir teftiş idaresine verilmişti. Şah Abbas'ın bu uygulaması kendi idarelerinde bulunan bölgelerde neredeyse bağımsız gibi hareket eden Kızılbaş yöneticilerin sayısını oldukça düşürmüş ve gulamların prestijini arttırmıştı.⁴⁵⁷

Kızılbaşların yönetimdeki kuvvetlerini daha da kırmak isteyen Şah Abbas bu amaç doğrultusunda ilk olarak gulamlardan oluşan bir ordu oluşturmuş ve sonrasında Ustaclu Mürşid Kulu Han'ı öldürecekleri iddiasıyla bazı Kızılbaşları ortadan kaldırmıştı. Şah, 1598 yılına gelindiğinde ise Mürşid Kulu Han'ın kendisine karşı kurmuş olduğı planlardan haberdar olmuş ve böylelikle onu da idam ettirmişti.⁴⁵⁸ Yeni Safevi Şahı'nın tahta çıkmasının ardından devlet idaresinde sürekli karışıklıklar çıkaran Kızılbaş beylerinin ortadan kaldırılmasıyla hasımlarından kurtulmuş olan ve Şah Abbas'ın kardeşi olan Hamza Mirza'nın öldürülmesinde önemli payı olan Mürşid Kulu Han devlet işlerini tamamen kendi ellerine almıştı. Hükümdar gibi davranan Mürşid Kulu Han bu konuda o kadar ileri gitmişti ki Şah Abbas'ın haberi olmadan fermanlar çıkartarak bunları boynuna astığı saltanat mührüyle onaylıyor ve hatta devlet hazinesinin anahtarlarını dahi boynunda taşıyordu. Mürşid Kulu Han bu icraatlarından başka devlet kademesindeki bütün mühim kadroları en güvendiğı kişilere ve akrabalarına vermiş ve Şah Abbas'ı bir nevi kısıtlamaya başlamıştı.

⁴⁵⁶ Savory, **age**, s. 84-85.

⁴⁵⁷ Savory, **age**, s. 85-87.

⁴⁵⁸ Sholeh Quinn, **Şah Abbas (İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar)**, Çev: Zeliha Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 46-47.

Safevi hükümdarının erginlik yaşına gelmesine rağmen devlet işlerinde resmen kendi hakimiyetini sürdüren Mürşid Kulu Han Şah Abbas'a söz hakkı tanımıyor ve onun her hareketini yakından takip ediyordu. Bütün bu davranışları hasebiyle onu ortadan kaldıran Şah Abbas artık devlet idaresini tamamen kendi ellerine almıştı. Mürşid Kulu Han'ın öldürülmesiyle beraber onun mensubu olduğu Ustaclu aşireti devlet içerisindeki önemini yitirmişti. Ustaclular ile beraber Tekelüler de Safevi Şahı'nın sert siyasetine maruz kalmışlardı. Hemedan yöneticisi Kürt Çekenî Hasan Ali, Tekelü aşiretinin birçoğunu ortadan kaldırırken Şah Abbas ise artık Şamlu reislerine saygı göstermeye başlamıştı.⁴⁵⁹ Şamlu taifesinden başka Lur ve Kürt aşiretlerinin siyasi manada önem arz etmeleri de Şah Abbas döneminde meydana gelmişti.⁴⁶⁰

Safevi Şahı Abbas bütün bu mücadeleler sırasında şahsevenlik ülküsü doğrultusunda kendisini sevenleri çağırmıştı. Onun sesine kulak vererek yanına giden Kızılbaşlar Şahlarını korumak için sarayda gün ağarınca dek nöbet tutmuşlardı. Çağrısı ile beraber kendisine destek veren Kızılbaş beylerini diğer asilerden ayırt eden Şah Abbas, akabinde Kızılbaş isyancıları ortadan kaldırmıştı. Bunlar arasından canını kurtarabilen Kızılbaşlardan bir kısmı Osmanlı Devleti'ne bir diğer kısmı ise Gilan'a iltica etmişlerdi. Safevi hükümdarı tecrübeli bir takım Kızılbaş beylerinin ortadan kaldırılması neticesinde bunların yerlerine kendisinin öteden beri dostları olan daha genç yaşlardaki Kızılbaşları aşiretlerin başına getirmişti. Şah Abbas bu hareketiyle Kızılbaş aşiretleri üzerindeki otoritesini sağlayabilmişti.⁴⁶¹

Şah Abbas'ın gazabından Fars, Kirman ve Yezd hakimi olan Afşar Bektaş Han ve Dulkadirli Yakup Han da nasiplerini almışlardı. Dulkadirli Yakup Han Safevi hükümdarına isyan eden Afşar Bektaş Han'ın üzerine gönderilmiş ve onu mağlup ederek öldürmüştü. Çarpışmalar esnasında Afşar Bektaş'ın kafasını keserek Şah Abbas'a gönderen Dulkadirli Yakup Han bu hareketi ile beraber Şah'a karşı olan bağlılığını göstermişti. Çok zaman geçmeden Dulkadirli Yakup Han da Şah Abbas'a karşı itaatsizlik içerisinde girmiş ve hükümdar tarafından idam ettirilmişti.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s. 99-102.

⁴⁶⁰ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve...*, s. 153.

⁴⁶¹ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s. 100-101.

⁴⁶² Quinn, *age*, s. 47-48.

II. Dış Siyaset

1. Özbekler ile İlişkiler

Şah Abbas'ın saltanatının ilk dönemlerinde Özbekler Horasan'ı istila ederek Herat'a gelmişlerdi.⁴⁶³ 80 000 kişilik Özbek ordusu Şehri kuşatma altına almış ve iki ordu arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmişti. Yaşanan çarpışmalar esnasında Abdullah Han, Herat'ı savunan Ali Kulu Han'ı kendi tarafına çekmeye çalışmış, fakat başarılı olamamıştı. Ali Kulu Han merkezden yardım gelmemesi ve açlık tehlikesinin ortaya çıkmasına rağmen savunmaya devam etmekteydi. Bu şartlar altında daha fazla dayanamayacağını anlayan Ali Kulu Han, Şah Abbas'a vaziyet hakkında bilgi içeren bir mektup göndermiş ve ardından Özbekler üzerine hücumla geçmişti. Bu hücum neticesinde birçok Kızılbaş askeri öldürülmüş ve Ali Kulu Han tekrar şehre çekilerek savunma yapmaya mecbur kalmıştı. Kuşatmanın ilerleyen zamanlarında Abdullah Han, Ali Kulu Han'a sefir göndermiş ve şehri teslim etmesini istemişti. Aynı zamanda kendi rızasıyla şehri bırakması halinde Kızılbaş ahaliye ve kendisine dokunulmayacağını da belirtmişti. Ali Kulu Han, Abdullah Han'ın teklifini kabul ederek şehri boşaltmaya başlamış, bu esnada bir Özbek kuvveti Kızılbaşlar üzerine taarruz ederek ahaliyi katletmişti. Herat 1589'da Özbekler tarafından tamamen ele geçirilmiş, binlerce Kızılbaş katledilerek bir o kadarı da esir alınmış ve Maverâünnahr'e götürülmüştü.⁴⁶⁴

Herat'ı alan Abdullah Han şehrin yönetimini Emir Kökeltaş'a bırakmış ve kendisi de Meşhed'e doğru yola çıkmıştı. Bu esnada Şah Abbas ve beraberindeki Kızılbaş ordusunun Horasan'a doğru geldiği haberini alan Abdullah Han Meşhed'den vazgeçerek Serahs üzerine giderek burayı muhasara altına almış, ancak kuşatmanın başarısız olacağını anlayarak Buhara'ya çekilmişti. Özbekler bölgeden çekildikten sonra geriye kalan tek şey talan edilmiş bir Horasan'dı.⁴⁶⁵

Horasan'ın durumunu öğrenen Şah Abbas 1588 Nisan'ında Horasan seferine çıkmıştı. Meşhed'e giden Şah Abbas burada Abdullah Han'ı bulamamıştı. Bunun üzerine Şah Abbas Herat'ı kuşatmak amacıyla harekete geçmişti. Şah Abbas Cam taraflarına yaklaştığı 1589 yılı Mart ayında Kızılbaş ordusunun savaşmak istememesi, Osmanlı Devleti'nin batıdan saldırıya geçmesi ve Özbek kuvvetlerinin fazla olması nedeniyle geri çekilerek Kazvin'e gelmek durumunda kalmıştı. Buraya döndükten sonra Osmanlı Devleti ile başa

⁴⁶³ Faruk Sümer, "Abbas I", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-i>, Erişim: 22.08.2022.

⁴⁶⁴ Çınar, *agt*, s. 191-193.

⁴⁶⁵ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s. 178-179.

çıkamayacağını anlayan Şah Abbas sulh yoluna gitmişti. Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşlar üzerine saldırması ve yaşanan iç çekişmelerden istifade etmek isteyen Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han kalabalık bir Özbek ordusuyla Horasan'a girmiş ve Nişabur'u kuşatma altına almıştı. Nişabur kumandanı Mahmud Han Sufi Ustaclu Özbekler üzerine hücum etmiş ve bazılarını esir alarak kaleye çekilmişti. Özbek esirler olduğunu öğrenen Abdülmümin Han bunların serbest bırakılması şartıyla kuşatmaya son vererek geri çekileceğini söylemişti. Sonunda esirlerin bırakılmasına müteakip verdiği sözü tutarak Meşhed'e çekilmişti.⁴⁶⁶

1.1. 1592 Yılından Şah Abbas'ın Vefatına Kadar Geçen Sürede Safevi-Özbek İlişkileri

1592 yılında Şah Abbas Horasan üzerine sefer düzenlemek istemiş ve bu doğrultuda tüm Kızılbaşların Bistam'da toplanmalarını emretmişti. Kendisi de bölgeye gelene Şah Abbas burada bir müddet tüm Kızılbaşların toplanmasını beklemişti. Bu sırada Merv Valisi Nur Muhammed Han ve Harezm Han'ı Hacı Muhammed Han arasında birtakım anlaşmazlıklar çıkmıştı. Yaşanan anlaşmazlık sonucunda Nur Muhammed Han Derun, Nesa ve Bağdad'ı Hacı Muhammed Han'ın elinden almıştı. Hacı Muhammed Han bu olay karşısında Özbek Han'ı Abdullah Han'a giderek yardım etmesi halinde Merv'i kendisine vereceği ve adına hutbe okutacağı taahhüdünde bulunmuştu. Bu teklif karşısında Merv'e giderek şehri alan Abdullah Han burada kendi hakimiyetini kurmuş, Şah Abbas'ın bölgeye geldiğini öğrenmesi üzerine daha fazla ilerlemeyerek Buhara'ya geri dönmüştü. Abdülmümin Han ise babasından ayrılarak Horasan'a doğru yola çıkmış ve Şah Abbas'ın Bestam'a vardığı haberi üzerine Nişabur'da durmuştu.⁴⁶⁷

Nişabur'da bulunan Abdülmümin Han burada Şah Abbas'a alaycı bir mektup yazarak savaşa ve barışa hazır olduğunu dile getirmiş ve daha önce Hüseyin Baykara ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında yapılan sulh anlaşmasının kendileri arasında da yapılabileceğini belirtmişti.⁴⁶⁸ Abdülmümin Han'ın bu mektubuna karşılık Şah Abbas'da ona bir mektup göndermiş ve Horasan bölgesinin bir asırdır kendi sülalesine ait olduğunu belirtmişti. Aynı zamanda Horasan'ın kendilerine bırakılması ile sulh yapılabileceğini dile getirerek sadece ikisinin bir meydanda cenk etmesini ve kaybedenin ordusunun kazanana tabii olmasını önermişti. Bu mektuplaşmalardan sonra Şah Abbas, Özbek zulümlerinden

⁴⁶⁶ Türk, **agt**, s. 66-67.

⁴⁶⁷ Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, s. 185-186.

⁴⁶⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 2 (2013) s. 416-417.

payını alan Sebzvar'a gitmişti. Oraya ulaştığında ahali kendisini büyük bir sevinçle karşılamış, şehrin hâkimi Koydaş Bahadır'ı öldürerek kesilen başını Şah Abbas'a yollamışlardı. Bu olay üzerine şehirdeki Özbekler burayı terk etmiş, yönetimi Şah Abbas tarafından Kızılbaşlardan birisine verilmişti.⁴⁶⁹

1596 yılında Abdülmümin Han İsferayn'ı kuşatma altına almıştı. Kuşatma haberini alan Şah Abbas Özbeklere karşı harp sefer hükmü vermiş ve tüm şehirlerdeki askerleri toplayarak Horasan'a doğru yola çıkmıştı. Bistam'a ulaşan Şah Abbas burada Abdülmümin Han'a bir mektup göndermiş ve bir nevi onu kışkırtmıştı. Mektubunda Özbek ordularının Kızılbaşlar karşısına hiçbir zaman çıkamadıklarını ve her zaman hayasızca kaçtıklarını söylemişti. Ayrıca mektubunda Özbek ordusuyla artık cenk etmek istediği ile beraber Özbek Han'ının da yiğitçe cenk meydanına çıkması gerektiğini belirtmişti.⁴⁷⁰

Safeviler ve Özbekler arasında sürekli çatışmaların yaşanmasına sebep olan Horasan bölgesi Abdullah Han'ın öldüğü 1598 yılına kadar Özbeklerin kontrolündeydi.⁴⁷¹ 1598 yılında Şah Abbas ile Özbek Din Muhammed arasında harp meydana gelmiş, bu harpten Kızılbaş Şahı galip çıkmıştı. Yapılan savaş neticesinde Herat'ı ele geçiren Şah Abbas burada kendi adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştı. Horasan seferi sonucunda Şah Abbas Herat, Nesa, Merv, Sistan, Harezm ve Ebiverd şehirlerini Özbeklerden almış ve devletinin sınırlarını Ceyhun Nehri'ne kadar dayamıştı.⁴⁷²

1599 yılından 1624'e kadar Özbekler ile Kızılbaşlar arasındaki mücadeleler devam etmişti. Bu süre içerisinde Kızılbaşlar ve Özbekler birbirleri üzerine seferler düzenlemiş, aynı zamanda elçiler göndermişlerdi.⁴⁷³ Özellikle Şah Abbas'ın gücünün zirvesinde olduğu 1624 yılından sonra Özbekler, Kızılbaşlar karşısında duramayacaklarını anlamış ve sulh yolunu seçmişlerdi. Bu doğrultuda Özbekler Şah Abbas'a sefir göndermiş ve dostluk teklif etmişlerdi. Aynı zamanda Şah Abbas'a hediyeler göndererek bağlılıklarını bildirmişlerdi. Buna karşılık Şah Abbas da Özbek Han'ına dostane bir mektup ve beraberinde hediyeler göndermişti. 1624 yılından Şah Abbas'ın vefatına kadar Özbek-Safevi ilişkileri iyi yönde devam etmişti.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s. 187.

⁴⁷⁰ Çınar, *agt*, s. 244-245.

⁴⁷¹ Macit, *age*, s. 115.

⁴⁷² Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s. 205-206.

⁴⁷³ Türk, *agt*, s. 86- 113.

⁴⁷⁴ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s. 221.

2. Osmanlı Devleti ile İlişkiler

Kafkas bölgesinin tamamını kendi topraklarına katmaya çalışan Osmanlı Devleti bu sebeple İran üzerine 1578 yılında başlayıp 1590'da sona eren seferler düzenlemişti. Yapılan bu seferler esnasında Tiflis, Gence ve Tebriz gibi yerler Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş, fakat bu bölgelerde tamamen kalıcılık sağlanamamıştı. Osmanlı Devleti'nin Safevilerden almış olduğu topraklar üzerinde tam manasıyla başarılı olamamasının sebebi iktisadi sorunların ortaya çıkmış olmasıydı. Alınan bölgelerden elde edilen gelirler yine bu yerlere yapılacak olan harcamalara yetmemekteydi. İşte bu sebeple uzun süreç içerisinde elde edilen topraklar tekrar kaybedilmeye başlanmıştı.⁴⁷⁵

2.1. 1590 Ferhat Paşa (İstanbul) Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin tam 12 senedir devam eden İran Seferi'ni sonra erdirmek isteyen Şah Abbas barış görüşmeleri için yeğeni Haydar Mirza ve Ustaclu Mehdi Kulu Han'ı Ferhat Paşa ile beraber İstanbul'a göndermişti.⁴⁷⁶ En nihayetinde Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Ferhat Paşa ya da bir diğer ismiyle İstanbul Antlaşması imzalanmıştı. Yapılan antlaşma ile beraber Osmanlı Devleti'nin Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycan bölgelerindeki egemenliği Safeviler tarafından resmen kabul görmüştü. Bu antlaşmaya göre 1590 senesinin 2-22 Mart tarihlerine kadar iki devletin almış oldukları topraklar kendilerinde kalacak ve taraflar bu bölgelere tacizde bulunmayacakları. Bu durum korunduğu takdirde Osmanlı Devleti Kızılbaş grupların tasarrufu altındaki bölgelere karışmayacak ve Safeviler de Sünnilerin yaşadığı yerlere dokunmayacaktı.⁴⁷⁷

Ferhat Paşa Antlaşması'nın önemli bir diğer maddesine göre Safeviler bundan böyle sahabe ve halifelere karşı aşağılayıcı sözler ve yakıştırmalar yapmayacak⁴⁷⁸ ve hatta Safevi topraklarında yaşayan Sünni halka karşı da kin ve nefret telkinlerinden vazgeçecekti. Ayrıca

⁴⁷⁵ Haydar Efe-Murat Kızıl, "Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının Oluşumu ve Önemi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I (2017), s. 81.

⁴⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 57-63.

⁴⁷⁷ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 45.

⁴⁷⁸ Şah I. İsmail zamanında hayata geçirilen sahabe ve ilk üç halifeye küfürler edilerek lanetler okunması uygulamasından Osmanlılar ile yapılan antlaşma gereğince her ne kadar vazgeçilmiş olsa da 1602 senesinde Tebriz'in yeniden Safeviler eline geçmesi ile beraber bu durum yeniden ortaya çıkmıştı. Bkz. Oruç Bey Bayat, *age*, s. 221.

her iki devlet antlaşmanın imzalanmasından sonraki dönemde kendilerine sığınan isyancıları kesinlikle kabul etmeyecek, katil ve hain olanları koruma altına almayacaktı.⁴⁷⁹

2.2. Şah Abbas'ın Avrupalı Devletler Arasında Müttefik Arayışı ve Hristiyanların Safevi Ordusunu Modernleştirme Konusundaki Yardımları: Diplomatik Girişimler ve Askeri İş Birliği

Şah Abbas'ın vergileri gereğinden fazla arttırmasıyla beraber birtakım yöneticiler başkaldırmaya başlamışlardı. Vergi meselesi yüzünden isyan edenlerden birisi olan Gilan yöneticisi Han Ahmed Safeviler karşısında tutunamamış ve kaçarak Osmanlı Devleti'ne iltica etmişti. Bu esnada Avusturya ile harpte olan ve içte de Celali İsyanları ile uğraşan Osmanlılar hem 1590 senesinde imzalanmış olan Ferhat Paşa Antlaşması'nı ihlal etmemek hem de sadece Avusturya üzerine yoğunlaşabilmek için bu meseleyi İran Şahı'nın istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturmuştu.⁴⁸⁰

Han Ahmed meselesi halledildikten sonra Şah Abbas daha önce kendi ordusunu modernleştirme çalışmaları içerisinde bulunmuş olan İngiliz Sherley kardeşlerden Anthony, Avrupa'da müttefik aramakla görevlendirmişti. Zaten Safevi hükümdarına Hristiyanlar arasında müttefik aramak fikrini veren Anthony Sherley'in yanına Bayat boyundan⁴⁸¹ olan Hüseyin Ali Bey de verilmişti. Hristiyan devletler ile görüşmek için gönderilen bu ikiliye Şah'ın bütün yetkilerine sahip olduklarını gösteren bir mektup da verilmişti. İlk olarak Moskova'ya giden Safevi heyeti burada herhangi bir sonuca varamamış ve akabinde Almanya'ya gitmişlerdi. Alman imparatoru heyet içerisinde İngiliz olduğunu görmüş ve bundan dolayı yapılan dostluk teklifini reddetmişti. Bunun üzerine Nisan 1601 tarihinde Roma'ya giden İran elçilerini Osmanlı düşmanı olan Papa VIII. Clemens memnuniyet içerisinde karşılamıştı. Safevi elçileri Roma'da her ne kadar sevinçle karşılanmış olsalar da Hüseyin Ali Bey ve Anthony Sherley arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar hasebiyle buradan da bir sonuç çıkmamıştı.⁴⁸²

Şah Abbas, Anthony Sherley'i Hristiyan dünyasına yalnızca siyasi müttefikler bulması için değil, aynı zamanda ticari ilişkileri de geliştirmesi amacıyla göndermişti. Bu bağlamda

⁴⁷⁹ Efe-Kızıl, **agm**, s. 82.

⁴⁸⁰ Saray, **age**, s. 47.

⁴⁸¹ Kendisi de Bayat boyundan olan ve Avrupa'ya gönderilen elçilik heyetinde yer alan Oruç Bey bu heyetin Avrupa memleketlerine yapmış oldukları ziyaretlere ve bu ziyaretler esnasında görüşülen konulara dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ayrıca İngiliz Sherley kardeşlerin İran'a gelişlerinden de bahsetmiştir. Bahsi geçen bu olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler için, Bkz. Oruç Bey, **age**, s. 237-289

⁴⁸² Saray, **age**, s. 46-48.

İngiliz tüccarları Safeviler ile ticaret yapmaları konusunda ikna etmeye çalışan Sherley en nihayetinde bunda başarılı olmuş ve böylelikle Hindistan ve İran coğrafyası arasında bir hat oluşturulmuştu. Onun çabaları sonucunda hayata geçirilen bu hat sayesinde Hindistan ile İran bölgesi arasındaki ticaret yolunun asayişi sağlanmış ve aynı zamanda bu ticaret sayesinde Safeviler iktisadi olarak büyük kazançlar elde etmişti.⁴⁸³

Osmanlı Devleti ile mücadeleye hız kesmeden devam edebilmek ve sahada hakim konuma gelebilmek için askeri bir yenileşme hareketinin artık şart olduğunu gören Safevi hükümdarı, aynı zamanda istikrarı sağlamak amacıyla Kızılbaş kuvvetlerinin etkisinin azaltılması gerektiğini düşünmüştü. Bu amacı doğrultusunda en müsait zamanı gözleyen Şah Abbas Hristiyan Sherley kardeşlerin yarımaları ile birlikte orduda büyük yenilikler yapmıştı. Bu yenileşme hareketi içerisinde tüfenkçiler, topçular ve kullar adında yeni kuvvetler oluşturulmuştu. Onun bu hareketi ile Kızılbaş beylerinin güçleri kırılmış ve böylelikle Şah Abbas devlet içerisindeki otoritesini daha da sağlamlaştırmıştı.⁴⁸⁴

1598 senesinde bir takım Avrupalı ile beraber İran'a gelen Sherley kardeşlerden Robert burada Safevi ordusuna ateşli silahların kullanılması ve geliştirilmesi ile alakalı gerekli görülen eğitimleri vermiş ve bu sayede ordunun yenileşmesinde oldukça mühim bir rol oynamıştı. Robert Sherley yapmış olduğu bu başarılı işler sayesinde kızılbaş tacı giydirilerek şereflendirilmiş ve akabinde İranlı bir kadın ile evlenerek ölene kadar Safevi hükümdarının yanında kalmıştı.⁴⁸⁵

2.3. Osmanlı- Safevi Savaşının Tekrar Başlaması

1590 senesinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı antlaşma sonucunda kaybettiği toprakları geri almak için 14 Eylül 1603 tarihinde yeni başkenti İsfahan'dan yola çıkarak Şirvan ve Azerbaycan Üzerine doğru harekete geçen Şah Abbas böylelikle Osmanlılara karşı yeniden savaş ilan etmiş bulunuyordu. Çıkılan seferde Safevilerin ilk hedefi Tebriz olmuştu. Burayı ele geçirerek Osmanlı Devleti'nden alan Şah Abbas daha sonra Nahcivan ve Erivan'ı kendi

⁴⁸³ Zainullah Karimi, **İran Ticareti ve İran Ermeni Tüccarların Uluslararası Ticari Bağlantıları (1600-1650)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016, s. 64-65.

⁴⁸⁴ Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilâtı'nda Yapılan Düzenlemeler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 204 (2013), s. 88; Eralp Erdoğan, **Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 63.

⁴⁸⁵ Erdoğan, **agt**, s. 64-65.

topraklarına katmıştı. Bununla da yetinmeyen Safevi hükümdarı Doğu Anadolu'da yer alan Van, Erzurum ve Kars'ta Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştı.⁴⁸⁶

1608 senesinde Osmanlı Devleti için büyük bir stratejik ehemmiyet taşıyan Nahcivan ve Erivan kaleleri alındıktan sonra Derbent, Şamahı, Karabağ, Tiflis ve Bakü de ele geçirilmişti. Bu yerlerin kazanılmasıyla beraber Safevi Devleti'ne Gürcistan yolu açılmıştı. Azerbaycan ve Şirvan seferlerinde Safevi ordusuna destek veren Ermeni beyleri ise göstermiş oldukları yararlılıklar hasebiyle Melik unvanını almışlar ve Karabağ'ın beş havalisine yönetici olarak atanmışlardı.⁴⁸⁷

2.4. 1612 Nasuh Paşa Antlaşması

I. Ahmed çevresindeki devlet adamlarının etkisiyle 1609 senesinin baharında Safevi Devleti'ne karşı sefer düzenleme kararını almıştı. İran üzerine verilen sefer emri doğrultusunda Tebriz'e doğru hareket eden Kuyucu Murad Paşa 1610 senesinin Haziran ayında Safevi kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştı. Kuyucu Murad Paşa aldığı galibiyetin ardından kış aylarının bitmesini beklemek üzere Diyarbakır'a gitmişti. Bu sıralarda Safevi hükümdarı Şah Abbas Osmanlı Devleti'ne barış yapılmasını teklif etmişti. İran Şahı'nın sulh için sunmuş olduğu şartlar Osmanlı Devleti tarafından reddedilmişti. Mağlup konumda olan Şah Abbas Osmanlılardan III. Murad devrinde almış oldukları topraklardan vazgeçmelerini istemişti.⁴⁸⁸

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki görüşmeler Kuyucu Murad Paşa'nın ölmesiyle beraber onun yerine sadaret makamına atanan Nasuh Paşa döneminde de sürmüştü. En nihayetinde Safevi tarafından 1612 senesinin yaz aylarında kazasker Kadı Han ve içerisinde kadıların olduğu bir heyet Nasuh Paşa'nın bulunduğu Diyarbakır'a gelmişti. Nasuh Paşa ile beraber buradan yola çıkarak başkent İstanbul'a ulaşan Safevi elçileri burada oldukça iyi karşılanmıştı. Osmanlı padişahı I. Ahmed tarafından huzura kabul gören Kadı Han ve beraberindekiler hükümdar ile görüşmüşler ve yapılan müzakerelerde Osmanlı-Safevi barışının yapılması uygun görülmüştü.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Quinn, **age**, s. 126-127.

⁴⁸⁷ Abdolvahid Soofizadeh, Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Rekabeti, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, 43 (2018), s. 173-174.

⁴⁸⁸ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. III, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 360-361.

⁴⁸⁹ Özer Küpeli, **Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 89-90.

20 Kasım 1612 tarihli Nasuh Paşa Antlaşması'na göre daha önce yapılmış olan Amasya Antlaşması ile çizilen Osmanlı-Safevi sınırı⁴⁹⁰ buna göre yeniden düzenlenecekti. Ayrıca Safevi tebaasından olanlar hacca giderken güvenlik nedeniyle Bağdat ve Basra üzerinden değil Halep ve Şam yolundan gideceklerdi. Dağıstan Şamhalı başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan hanlara ne sebeple olursa olsun müdahale edilmeyecek ve yine bu bölgedeki Osmanlı egemenliği Safeviler tarafından tanınacaktı. Yine daha önceki Osmanlı-Safevi anlaşmalarında olduğu gibi Safevi topraklarında hala devam eden sahabe ve Hz. Ayşe'ye edilen kötü söz ve lanetlemelere son verilecekti. Antlaşmanın önemli ve son maddesi olarak ise Osmanlı Devleti'nin Ruslar tarafından Terek Irmağı'nın kıyısında yaptıkları kaleyi ortadan kaldırmak ve bunları buradan uzaklaştırmak amacıyla düzenlenecek olan seferlere karşı Safevi Devleti zorluk çıkarmayacak ve hatta gerektiğinde destek olacaktı.⁴⁹¹ Yapılan bu antlaşma dini hassasiyetlere olan konulara da değinerek Osmanlı-Safevi ilişkilerinde mezhepsel anlaşmazlıkların rolünü göstermektedir.

2.5. Osmanlı-Safevi Savaşlarının 3. Dönemi ve 1618 Serav Barışı

Safevi hükümdarı Şah Abbas, 1612 Nasuh Paşa Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne her sene vermeyi kabul ettiği 200 yük ipeği kendisinin haraca bağlandığını söyleyerek göndermemişti. Aynı zamanda Divan-ı Hümayun çavuşu İncili Mustafa Çavuş'u İran'da tutan Şah Abbas yapmış olduğu bu hareketleri neticesinde Osmanlıların tepkisini çekmişti. Şah Abbas'ın daha önceki imzalanmış olan antlaşmayı delmesi ile beraber I. Ahmed Safevi Devleti'ne karşı savaş açmıştı.⁴⁹² Osmanlı-İran anlaşmazlığının bir diğer önemli sebebi de Gürcistan meselesi idi. Şah Abbas daha önce imzalanmış olan antlaşmayı ihlal ederek Gürcistan bölgesinde Safevi idaresini kabul etmeyen prenslere karşı sefere çıkmıştı. Safevi Şahı'nın Gürcistan seferine çıkması Osmanlıların tepkisini çekmişti.⁴⁹³

Safevi seferi için görevlendirilen Veziriazam Öküz Mehmet Paşa Erzurum'dan yola çıkarak Revan'a doğru hareket etmişti. Revan'a ulaşarak burayı kuşatma altına alan Mehmet Paşa başarılı olamamıştı.⁴⁹⁴ Kış aylarının gelmesi ve cephanenin tükenmesi nedeniyle Şah Abbas'ın her yıl verecek olduğu 200 yük ipek 100 yük ipeğe düşürülerek anlaşma

⁴⁹⁰ 1590 senesinde imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması neticesinde Safevilerin kaybettikleri toprakları yeniden alan Şah Abbas bu bölgelerin kendi sınırları içerisinde kalmaya devam etmesi için Osmanlı Devleti'ne her sene 200 yük ipeği vermeye razı gelmişti. Bkz. Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 68.

⁴⁹¹ Küpeli, **age**, s. 90-91.

⁴⁹² Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, s. 67.

⁴⁹³ Saray, **age**, s. 53.

⁴⁹⁴ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, s. 68.

sağlanmıştı. Bundan sonra geri dönen Osmanlı ordusunun kumandanı olan Mehmet Paşa vezaret makamından alınmış ve yaptığı anlaşma yürürlüğe girememişti.⁴⁹⁵

Öküz Mehmet Paşa'nın görevden alınmasından sonra onun yerine sadarete getirilen Kaptan-ı Derya Halil Paşa Safeviler üzerine yapılacak olan sefere kumandan olarak atanmıştı. Bu arada Kırım Hanı Canibek Giray da sefere davet edilmişti. Diyarbakır'a ulaşan Halil Paşa buradayken Safevi ordusunun Erzurum taraflarını yağma ettiği haberi gelmişti. Bunun üzerine Canibek Giray, Halil Paşa'dan karşı yağma için izin istemişti. Halil Paşa'dan olumlu yanıt alan Kırım Hanı Azerbaycan'a giderek burada yağma hareketlerinde bulunmuş ve birçok esir beraberinde ganimetler de elde ederek Diyarbakır'a geçmişti.⁴⁹⁶

İki devlet arasında yaşanan mücadeleler sırasında Safeviler için oldukça mühim olan Erdebil'in Osmanlı Devleti tarafından alınabilmesi ihtimali ortaya çıkmış ve bunun üzerine Safevi Şahı sefir göndererek sulh yapılmasını istemişti. Safevilerin bu isteği doğrultusunda 26 Eylül 1618 tarihinde Serav adı ile bilinen bir sulh antlaşması yapılmıştı. Yapılan antlaşmaya göre Safeviler Osmanlı Devleti'ne haraç olarak her sene 100 yük ipek ve 100 yük kumaş gönderecek, ayrıca her iki devletin almış olduğu esirler karşılıklı şekilde özgür bırakılacaktı. Sahabe ve Hz. Ayşe'ye edilen çirkin sözler bundan böyle kullanılmayacak, Şamhal ve Dağıstan bölgelerine Safeviler tarafından herhangi bir tacizde bulunulmayacak, Rum ülkesine gitmek isteyen hanlar ve yöneticilere zorluk çıkarılmayacak, daha önce Safevi idaresinde olan ve Osmanlılar tarafından ele geçirilen Derne, Dertenk ve Vehmin sancaklarına dahil edilen köy ve mezralar tekrar Safevi devletine verilecek, Ahıska ve Kars ise Osmanlı Devleti'nde kalacaktı.⁴⁹⁷

Yapılan Serav Barış Antlaşması çok sürmemiş, 1623 senesine gelindiğinde Bağdat subaşı olan Bekir'in Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırarak burayı Safevi Devleti'ne vermek istemesi ile beraber Osmanlı-Safevi savaşları tekrar başlamıştı. Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri Osmanlı Devleti toprağı olan Bağdat şehri Irak'ın en mühim bölgesini oluşturmakla beraber uluslararası ticaret güzergahının da kesiştiği bir yerdi. Neticede 28 Kasım 1623 tarihinde Bağdat'ı alan Safeviler buradaki Sünni tebaanın çoğunu işkenceler ederek öldürmüşlerdi. Yine Sünni alimlerden önemli kişiler öldürülmüş ve türbeler yerle bir edilmişti. Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Şii mezhebi için kutsiyet atfeden yerleri ziyaret eden

⁴⁹⁵ Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, s. 161-162.

⁴⁹⁶ Küpeli, **age**, s. 106-109.

⁴⁹⁷ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 69-70.

Şah Abbas kışı atlatmak için Mazenderan'a geçmiş ve Irak-ı Arap bölgesinde iken rahatsızlanarak hayatını kaybetmişti.⁴⁹⁸

3. Osmanlıların Safevi Devleti'ne Karşı Özbekler Üzerinde Oynadığı Rol

Şah Abbas devleti içerisindeki iç karışıklıklar ve Özbek taarruzları nedeniyle Osmanlı Devleti ile 1590 yılında Ferhat Paşa Antlaşması'nı yapmaya mecbur kalmıştı.⁴⁹⁹ Yapılan anlaşmanın ardından Şah Abbas Özbek Han'ı Abdullah'ın Kızılbaş sınırlarını sürekli ihlal ederek yağma yaptığı Osmanlı Devleti'ne bildirmişti. Abdullah Han, 1591 senesinde Bestam ve Damgan'ı Safevi Devleti'nden almış ve İstanbul'a bir sefir göndererek olayın haberini vermişti. Osmanlı veziri Ferhat Paşa da gelen Özbek sefiri ile Abdullah Han'a bir mektup göndermiş ve İran ile antlaşma yaptıklarını ve Özbeklerin bölgeyi taciz etmemeleri gerektiğini belirtmişti. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nde bir divan toplanmış ve burada Özbeklerin kendileri için de bir tehlike yaratabileceği fikri ön plana çıkmıştı. Aynı zamanda Özbeklerin tüm İran sahasını alarak Osmanlı Devleti'ne sınır olması ihtimali İstanbul'da rahatsızlık yaratmaktaydı.⁵⁰⁰

Sultan III. Murad'ın vefat etmesi üzerine tahta III. Mehmed çıkmıştı. Bunun neticesinde Abdullah Han İstanbul'a elçi göndererek yeni sultana tahta oturmasından dolayı tebriklerini sunmuştu. Aynı zamanda Abdullah Han, aralarındaki dostane ilişkilerin devam etmesini iletmış ve bu isteği Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmıştı.⁵⁰¹

Sultan III. Mehmed'in tahta geçmesiyle beraber Özbek-Osmanlı ilişkileri hac yolu münasebetiyle mektuplaşmalardan öteye gidememişti. Bu durumun en temel sebeplerinden birisi Osmanlı-Safevi barışının olmasıydı.⁵⁰² 1596 yılında III. Mehmed'in cülusunu tebrik etmek için bir Safevi sefiri de İstanbul'a gönderilmişti. Kızılbaş sefiri, Şah Abbas'ın Özbekler karşısındaki zaferleri haberini iletmışti. Aradan bir süre geçtikten sonra bir Kızılbaş sefiri daha İstanbul'a gelmiş ve tüm Horasan'ın Özbeklerden geri alındığını bildirmişti. Osmanlı sultanı ise bu haber karşısında sessiz kalmıştı. Bu sıralarda Özbek Han'ı II. Abdullah vefat etmiş, yerine Baki Muhammed Han geçmişti. Yeni Özbek Han'ı Osmanlı sultanına elçiler göndermiş ve Horasan'ın yeniden alınması için yapacağı sefere top ve tüfek

⁴⁹⁸ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 71-73.

⁴⁹⁹ Efdal As, "XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 46 (2010), s. 225.

⁵⁰⁰ Türk, **agt**, s. 70-71.

⁵⁰¹ Çınar, **agt**, s. 286.

⁵⁰² Çınar, **agt**, s. 289.

desteği istemiş ve olumlu bir cevap almıştı. Özbeklere yapılacak yardımın beraberinde III. Mehmed, Kızılbaşlar ile süren dostane ilişkilerinin bozulmasını istemediğinden dolayı bu konuda hassas davranmıştı.⁵⁰³

Safevi Devleti'nde şah Safi Döneminden Yıkılışa Kadar Geçen Zamanda Ortaya Çıkan Önemli Gelişmeler (1629-1736)

Devletin yıkılmasını önleyen şah Abbas Safevilere tarihinin en güçlü dönemini yaşatmıştı.⁵⁰⁴ Devletin kudretini artıran şah Abbas'ın kendi zamanında yapmış olduğu arazilerin statülerini değiştirmek icraatı ondan sonra gelen torunu şah Safi döneminde daha da genişletilmışti. Özellikle bu arazilerin Kızılbaş beylerden alınarak şahlık arazisi olarak kayda geçirilmeleri Safevi sınırları içerisinde bulunan stratejik bölgelerde askeri manada açıklar oluşmasına sebebiyet vermişti. Yine bu uygulama şah Safi'den sonra devletin başına geçen şah II. Abbas döneminde daha da abartılı bir biçimde uygulanmış, Azerbaycan, Horasan ve Kirman gibi oldukça önemli şehirler de şahlık arazisi yapılmış ve buralara yalnız harp zamanlarında Kızılbaş valiler görevlendirilmışti. II. Abbas döneminde Safevi topraklarındaki stratejik ve zengin bölgelerin neredeyse tümünde Kızılbaş valilerin görevden alınmaları yine bu bölgelerdeki askeri açıklıkların boyutunu artırmış ve bu durum da ilerideki Afgan istilalarına zemin hazırlamıştı.⁵⁰⁵

I. Dış Siyaset

1. Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın Revan ve Bağdat Seferleri

1633 senesinde Safevilerin Van'ı muhasara altına alınmaları Osmanlı hükümdarı IV. Murad'ın büyük tepkisini çekmişti. Almış olduğu kuşatma haberi üzerine İran üzerine sefer emri veren Sultan Murad yoldayken Safevilerin şehri bırakarak geri çekildiğinin haberini almıştı. Kızılbaşların Van'dan çekilmeleri Sultan Murad'ın çıkmış olduğu bu seferden vazgeçmesine yetmemişti.⁵⁰⁶

Hazırlamış olduğu ordusu ile beraber Revan'a ulaşan Sultan Murad 1635 senesinin Temmuz ayında buranın kalesini kuşatma altına almıştı. Kuşatma başladıktan 11 gün sonra kale dışına

⁵⁰³ Kılıç, "Osmanlı Padişahı III. Murad...", s. 56.

⁵⁰⁴ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 75.

⁵⁰⁵ Savory, **age**, s. 250-251.

⁵⁰⁶ Küpeli, **age**, s. 201-206.

çıkarak Osmanlı padişahı ile görüşen kale muhafızı Emir Guneoğlu Tahmasb Kulu Han⁵⁰⁷ burayı Osmanlılara teslim etmişti. Bunun karşılığında Osmanlı sultanı ona hem vezirlik hem de Yusuf ismini vermişti. Bir süre Halep valiliği görevinde de bulunan Yusuf Bey almış olduğu şikayetler neticesinde bu görevden geri alınmıştı. Sultan Murad Revan Kalesi'nin muhafızlığına vezir Murtaza Paşa'yı atamış ve sayıları 12 000 kadar askeri burada bırakarak geri dönmüştü. Osmanlı Devleti her ne kadar Revan'ı almış olsa da kale alındıktan 7 veya 8 ay sonra tekrar Safevilerin⁵⁰⁸ eline geçmişti.⁵⁰⁹

Safevilerin Revan'ı geri almaları esnalarından Erdelan bölgesinin yöneticisi olan Han Ahmet Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Eyyubi sülalesine mensup olan Ahmet Sünni olmakla beraber Şah I. Abbas döneminde Safevilerin baskılarına dayanamamış ve bunun neticesinde Şii olan İran'a tabi olmuştu. Safevi Devleti'nin çatısı altına giren Han Ahmet saraya damat olmuş ve böylelikle devlet içerisinde hızlı bir şekilde yükselmişti. Han Ahmet'in itibarı Şah Safi'nin tahta çıkmasıyla beraber tehlike altına girmişti. Bunun nedeni yeni Safevi hükümdarının dedesi I. Abbas zamanının en kuvvetli şahsiyetlerini ortadan kaldırmaya başlamasıydı. Osmanlı Devleti ile görüşmeler yapan Han Ahmet, Şah Safi'nin bunu öğrenmesiyle beraber kendisini bir savaşın ortasında bulmuştu. Neticede Safevi hükümdarının kızgınlığını üzerine çeken Erdelan hakimine Osmanlı Devleti yardım göndermiş ve gelen kuvvetler ile beraber Safeviler mağlup edilmişti. Bundan sonra ele geçirilen bir Kızılbaşan Şehrizar tarafına gelen Safevi ordusunun sayıca az olduğu bilgisini alan Küçük Ahmet Paşa bunları ortadan kaldıracaklarını düşünerek harekete geçmiş, fakat Kızılbaş askerinin verdiği bilginin yanlış çıkması neticesinde büyük bir Safevi kuvvetine mağlup olmuştu.⁵¹⁰

Revan'ın Safeviler tarafından yeniden ele geçirilmesi ve Küçük Ahmet Paşa'nın Erdelan bölgesinde Kızılbaşlara mağlup olması sultan IV. Murad'ı oldukça kızdırmıştı. Yaşanan bütün bu gelişmeler hasebiyle yeni bir sefer hazırlığına giren Osmanlı ordusu Mayıs 1638'de başkent İstanbul'dan İran üzerine doğru yola çıkmıştı. Şah I. Abbas zamanında Kızılbaşların

⁵⁰⁷ Revan Kalesi'ni IV. Murad'a teslim eden Tahmasb Kulu Han aynı zamanda Sünni mezhebine de geçmişti. Bkz. Küpeli, **age**, s. 215.

⁵⁰⁸ Şah Safi kuşatma esnasında Osmanlı askerlerinden şehri kendisine teslim etmelerini istemiş, fakat bu isteği kabul edilmemişti. Bunun üzerine Revan Kalesi'ni ağır topçu atışına tutturan Safi surların daha fazla dayanmaması üzerine şehri alabilmişti. Şehre giren Safevi hükümdarı burayı kendisine bırakmayı kabul etmeyen Osmanlı askerlerinin tümünü öldürtmüştü. Bkz. Jean Baptiste Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, Çev: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 77.

⁵⁰⁹ Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.III , s. 197-198.

⁵¹⁰ Küpeli, **age**, s. 230-232.

eline geçen Bağdat'ı tekrar Osmanlı topraklarına katmak isteyen IV. Murad ordusunun başında bizzat bulunmuş ve en nihayetinde burayı ele geçirmişti.⁵¹¹

1.1. Kasr-ı Şirin Antlaşması (17 Mayıs 1639)

Kızılbaş valisi Bektaş Han'ın Bağdat'ı Osmanlı Devleti'ne bırakmasından sonra iki devlet arasında barış görüşmeleri başlamıştı. Yapılan görüşmeler esnasında Kızılbaş sefiri olan Muhammed Kulu Han her ne kadar Osmanlılardan ayrıcalıklar elde etmeye çalışsa da netice itibarıyla bunda başarılı olamamıştı. Müzakereler sonucunda Kasr-ı Şirin Kasabası civarlarında yer alan Zohab Ovası'nda iki devlet arasında barışı tesis edecek olan antlaşma imzalanmıştı. Safeviler ve Osmanlılar arasında yapılan bu antlaşma sonucunda Irak-ı Arap Osmanlı Devleti'ne bırakılırken Kızılbaşların almış olduğu Erivan ise Safevilere bırakılmıştı. Bundan böyle Safevi Devleti Kars ve Van civarlarına tacizlerde bulunmayacaktı. Ayrıca halifeler, sahabeler ve peygamberin hanımı Hz. Ayşe'ye karşı olan küfür ve lanetler yasaklanacaktı.⁵¹²

Şii İslam alemi için oldukça önemli olan mezar vb. yerlerin bulunduğu Bağdat, Necef ve Irak-ı Arap bölgesinin Osmanlı Devleti'ne geçmesi Safevi ülkesindeki Şiileri oldukça etkilemişti. Bu sebeple kendi topraklarında yaşayan Şii tebaa ve bilginlerin gönlünü yeniden kazanmak için Safevi sınırları içerisinde bulunan Meşhed ve Kum gibi Şii mezhebince kıymetli olan isimlerin mezarlarının yer aldığı İran şehirleri büyük bir titizlikle imar edilmeye başlanmıştı.⁵¹³

Antlaşmada özellikle vurgulanan meselelerden yer alan maddelerin her iki devletin dini konulara verdiği önem ve hassasiyetlerin göz önünde bulundurularak şekillendiği anlaşılmaktadır. Dini mekanların imarı ve korunması, dini ifadelere saygı ve dinî grupların güvenliği gibi konular, Osmanlılar ve Safevilerin dini politikalarının bir yansıması olarak görülmektedir.

⁵¹¹ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 79-80.

⁵¹² Abdolvahid Soofizadeh, "Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 42 (2017), s. 41.

⁵¹³ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 79-80.

Şah II. Abbas (1642-1666)

Babası Şah Safi'nin ölmesinin ardından henüz 9 ya da 10 yaşında iken İran tahtına geçen Şah II. Abbas kendisinin yeni hükümdar olması hasebiyle tebaadan alınması gereken vergilerden bazılarını almamıştı. Yine yeni Safevi hükümdarının tahta çıkışı hediyeler eşliğinde Osmanlılara bildirilmişti. Devletin başına küçük yaşta geçen Şah II. Abbas hükümdarlığını ilan ettikten hemen sonra devlet üzerindeki otoritesi fazlasıyla artan Vezir-i Azam Mirza Taki'yi ortadan kaldırmış ve böylelikle Safevi Devleti üzerinde tek başına söz sahibi olmuştu.⁵¹⁴

I. İç Siyaset

1. Kızılbaşların Güçlerinin Kırılması ve Hristiyan ve Yahudilerin Durumları

Daha önce uygulamaya geçirilmiş olan devlet arazilerinin şahlık arazileri haline getirilmeleri Şah II. Abbas zamanında da hızla devam etmişti. Bu uygulama nedeniyle özellikle sınır bölgelerindeki eyaletlerin başında bulunan Kızılbaş valiler görevlerinden azledilmiş ve bunların yerlerine bizzat Şah tarafından görevlendirilen valiler atanmışlardı. Kızılbaşların görevlerinden alınmaları bunların kuvvetlerini neredeyse tamamen kırmıştı. Kızılbaşların güçlerinin kırılmasından sonra Abbas'ın politikalarından Yahudiler de nasiplenmişlerdi. Özellikle dini manada genel bir hoşgörüyü sahip olan Safevi Şahı Hristiyan gruplara ılımlı yaklaşırken Yahudilere ise tam tersi olarak yaklaşmakta idi. Safevi Devleti içerisindeki Yahudilerin tümünün İslam dinine geçmeleri emrini veren Şah II. Abbas bu dine mensup olanların İslami eğitim görmelerini zorunlu tutmuştu. Onun İsteği üzerine yaklaşık 10 000 kadar İranlı Yahudi İslam dinine geçmiş, fakat bunlar gizli saklı bir şekilde asıl dinlerini yaşamayı sürdürmüşlerdir.⁵¹⁵

Bu politika, Şah II. Abbas'ın merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahip olduğunu ve gücünü kendi elinde toplamak için Kızılbaşları zayıflatma ve alternatif yöneticiler atama stratejisini benimsediğini göstermektedir.

⁵¹⁴ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 82-83.

⁵¹⁵ Savory, **age**, s. 255.

II. Dış Siyaset

1. Komşu Devletler ile İlişkiler

Hükümdarlığı boyunca Safevi Devleti içerisinde önemli herhangi bir gelişme yaşanmayan II. Abbas komşu memleketler ile de çoğunlukla iyi geçinmişti. Abbas'ın yönetimi zamanında iç çekişmeler sebebiyle yönetimi kaybeden ve yardım istemek amacıyla Safevilere başvuran Özbek hanı Muhammed Nadir'e destek olunarak hükümdarlığının devam etmesi sağlanmıştı. Zaten Şah Safi'nin son dönemlerinde Kandehar yöneticisinin burayı Babür Devleti'nin padişahı Şah Cihan'a vermesi sonucunda aranın bozulduğu Babür Devleti ile ise çekişmeler devam etmişti. Şah II. Abbas bizzat ordusunun başında Kandehar üzerine yürümüş ve şehri Babür Devleti'nden geri almıştı. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilere gelince Şah II. Abbas II. devlet arasındaki sulhu bozmamaya azami dikkat göstermiş ve hatta Osmanlı Devleti'nin Basra yöneticisi olan Hüseyin Paşa'nın burayı kendisine teslim etme teklifini aranın bozulması için reddetmişti.⁵¹⁶

Şah Süleyman (1666-1694)

Babası Şah II. Abbas'ın vefat etmesi sonucunda tahta geçen ve asıl adı Safi Mirza olan Şah Süleyman'ın yönetiminde Safevi Devleti büyük bir hızla gerileme ve çöküş dönemine girmişti. Zevk ve alkole düşkün olan Şah Süleyman 1694 senesinin Temmuz ayında vefat etmiş ve onun zamanında Safevi ülkesinde önemli herhangi bir gelişme yaşanmamıştı.⁵¹⁷ Devletin siyasi ve içtimai bütünlüğünü korumak anlamında başarısız olan şah Süleyman zamanında Safeviler tamamıyla bir kaos içerisine girmiş ve devletin çöküşü hızlanmıştı.⁵¹⁸

1. İran'da Bulunan Dini Gruplara Karşı İzlenilen Baskı Siyaseti

Şah Süleyman döneminde Hristiyan zümrelere karşı gösterilen hoşgörü siyasetinden vazgeçilmiş ve 1672 senesinde Safevilerin başkenti İsfahan'da ikamet eden Ermeni baş rahipler hapis cezalarına çarptırılmıştı. Culfa'da olan kiliseler senelik 400 tuman vergi vermeleri için baskı görmeye başlamışlardı. 1678 senesine gelindiğinde de Yahudi alimlerden bazılarının ölüm cezaları verilmişti. Aradan bir süre geçtikten sonra devletin

⁵¹⁶ Faruk Sümer, "Abbas II", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-ii>, Erişim: 27.10.2022.

⁵¹⁷ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 89-94.

⁵¹⁸ Melda Keser, "Alman Seyyah Engelbert Kaempfer'in Gözünden Şah Süleyman ve Sarayı", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (2019), s. 105.

gelirlerinin oldukça düşmesi hasebiyle Kirman bölgesinde bulunan Zerdüştlar ve Ermenilere ait olan kiliselerden alınan vergiler Şah Süleyman'ın emriyle beraber yeniden düzenlenmişti.⁵¹⁹

Şah Hüseyin (1694-1722)

İktisadi anlamda neredeyse çıkmazda bulunan Safevi Devleti'nin tahtına daha 25 yaşında olan Şah Hüseyin geçmişti. Şah Hüseyin döneminde zaten buhran içerisinde olan Safevi topraklarında rüşvetçilik önü alınamaz bir hale gelmiş, asayiş sağlanamadığı için ticari hayat sekteye uğramış ve İran tebaası alınan ağır vergiler ile beraber iyice sıkıntılı bir duruma düşmüştü. Bütün bunlardan başka devlet içerisindeki otoritenin tam olarak sağlam olmamasından yüz bulan birtakım Emirler ile beraber yine bazı Kürt, Türkmen ve Gürcü aşiretler isyan hareketlerine girmişlerdi.⁵²⁰ Bu dönemde Safevi Devleti'nin çeşitli sorunlarıyla beraber iktisadi çıkmazda olması, iç isyanlar, vergi yükü ve güvenlik sorunları gibi faktörler devletin gücünü ve istikrarını zayıflatmıştır. Bu da Safevi İmparatorluğu'nun geleceği için büyük bir tehlike oluşturmuştur.

1. Muhammed Bakır Meclisi'nin Şiilik Lehine Yapmış Olduğu Çalışmalar

Allame Meclisi olarak da bilinen Muhammed Bakır Meclisi, Şah İsmail döneminde Lübnan bölgesinden Safevi ülkesine gelen ve burada dini meselelerle uğraşan Muhammed Taki'nin oğluydu. Özellikle Şah Süleyman ve Şah Hüseyin ile sıkı münasebetleri bulunan Meclisi, bunlardan maddi manada önemli destekler görmüştü. 1686 senesinde Şah Süleyman'ın şeyhülislamlık makamına getirdiği Muhammed Bakır Meclisi, Şah Hüseyin'in devletin başına geçmesiyle beraber Molla başı unvanını almıştı. Devlet işlerini neredeyse tamamen din alimlerine bırakan Şah Hüseyin'in saltanatında en yüksek dini makama kadar ulaşan Meclisi, hasımlarına karşı inançsızlık vb. gibi birtakım suçlamalar atmış ve bütün muhaliflerinin seslerini susturmuştu. Onun Şii mezhebinden olmayanlara karşı yaptırmış olduğu takibatlar tebaanın tepkisini çekmişti. Aynı zamanda tasavvuf ve tasavvufi

⁵¹⁹ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 89-90.

⁵²⁰ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 94-95.

oluşumlara karşı olan Meclisi sufilere ile mücadele içerisine girmiş, aynı zamanda İsfahan şehrinde bulunan Hindulara ait putların kırılması için emirler vermişti.⁵²¹

Sufiliğin kötü ve şeytani olduğunu ilan eden Meclisi aynı zamanda babası Muhammed Taki'yi savunmaya başlamıştı. Muhammed Bakır sufilere karşı girişmiş olduğu mücadelede her ne kadar babasını savunmuş olsa da kendisi de büyük bir din alimi olan Muhammed'in babası Muhammed Taki sufilere karşı oldukça hoşgörülü ve gayet sıcak bir şekilde yaklaşmıştı. Babasının sufilere karşı olan bütün bu iyi niyetlerine karşı olarak oğlu Muhammed Bakır babasının tasavvuf ehli olan sufilere her zaman zararlı olarak gördüğünü söylemişti. Babasının bunlara karşı olan hoşgörüsünü ise zamanında sufilere oldukça güçlü olduklarından dolayı bunların ortadan kaldırılması için içlerine sızdığı şeklinde açıklamıştı. Yazmış olduğu eserlerinde de tasavvuf ve ehline karşı düşmanca yazılar yazan Meclisi bunların tümünün İslam dışı olduklarını belirtmişti. Yine ona göre dervişlik yapmak ve inzivaya çekilmek Hz. Muhammed tarafından yasaklanmıştı. Bundan başka sufilere öteden beri devam ettirdikleri hırka giymek ve sema dönmek gibi uygulamaları Muhammed Bakır tarafından lanetlenmişti. Oruç tutulmasına karşı çıkan Meclisi tutulan bu orucun insanların beden ve zihinsel kuvvetlerini azaltarak pırların bunun sayesinde istedikleri her şeyi müridlerine kabul ettirebildiklerini savunmuştu.⁵²²

Günden güne ortadan kaybolan Safevi yönetiminin eski gücünü Şiilik üzerinden tekrar ortaya çıkarmaya çalışan Meclisi bunun için bütün Safevi coğrafyasını Şiileştirmek istemişti. Bu hedef doğrultusunda Şii uygulamalar özendirilmeye çalışılırken Şii ayinleri ise himaye edilmeye başlanmıştı. Dini baskılar yalnız Sünni tebaa ile sınırlı kalmamış, Yahudiler ve Zerdüş olanlar da Müslüman olmaları için baskılanmışlardı.⁵²³

2. Afganların İran'ı İşgali

Babür Devleti'nin zayıflamasıyla beraber Kandehar Safevilerin eline geçmişti. Şah Hüseyin'in aşırıya kaçan Şii politikaları buranın en güçlü unsurlarından olan Türk asıllı Sünni Gılzayların tepkisini çekmişti. Gılzayların başında bulunan Mir Üveys Safevilerin dini baskıları neticesinde başkaldırmış ve Kandehar merkezli bağımsız bir yönetim kurmuştu.⁵²⁴

⁵²¹ Mustafa Öz, "MECLİSİ, Muhammed Bakır", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclisi-muhammed-bakir>, Erişim Tarihi: 28.10.2022.

⁵²² Savory, **age**, s. 262-263.

⁵²³ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 99-100.

⁵²⁴ Saray, **age**, s. 69-70.

Babürlülerin desteğini alarak isyan etmiş olan Gılzayların üzerine gönderilen Gürcü Gorgin Han bunların çıkarmış oldukları isyanı bastırmış ve Mir Üveys'i tutuklayarak İsfahan'a getirmişti. Bir süre İsfahan'da tutuklu kaldıktan sonra Şah Hüseyin'in güvenini kazanan Mir Üveys burada kaldığı süre boyunca Safevi Devleti'nin içerisinde bulunduğu buhranı yakından görmüştü. Gorgin Han'ın ısrarlı uyarılarına kulak asmayan Şah Hüseyin Mir Üveys'i Gılzayların başına emir tayin etmiş ve onu geri göndermişti. 1709 senesinde Kandehar'a dönen Mir Üveys burada Gılzay ve Beluç aşiretlerinin önde gelen şahsiyetleri ile görüşmüş ve Şii Safeviler ile Kandehar'da bulunan Gürcü yöneticiler karşısında Sünni bir ittifak ortaya çıkarmıştı. Aynı senenin Nisan ayında o esnada şehrin dışında olan Kandehar valisi Gorgin Han ve beraberindekileri ortadan kaldırmıştı. Gürcü valiyi öldürdükten sonra Kandehar şehrine giren Mir Üveys burayı korumakla görevli olan Safevi askerlerini katletmiş ve böylelikle şehri ele geçirmişti. Safevi ordusu 1711 senesinin sonlarına doğru Kandehar'ı muhasara altına almış olsa da bunda başarısız olunmuştu. Safevi kuvvetlerinin Gılzaylar karşısında aciz durumda kalmaları ve bunlar karşısında yeteri kadar önlem alınamamasını görerek bunu fırsat bilen bir başka Afgan kabilesi Dürraniler de isyan etmişti. Çıkardıkları isyan sonucunda bölgenin Safevi yöneticisi Abbas Kulu Han Şamlu ortadan kaldırılmış ve Herat ve civarında bağımsız bir idare oluşturmuşlardı.⁵²⁵

1716 senesinde Safevi kuvvetleri tekrar isyancılar üzerine hareket etmiş, fakat yine mağlup olmuşlardı. Böylelikle Şah Hüseyin Herat ve Kandehar bölgelerini isyancılara karşı kaybetmişti. Bundan 2 sene sonra içerisinde topçu birliklerinin de bulunduğu 30 000 kadar olan bir Safevi ordusu yine isyancılar üzerine yürümüştü. Takribi 27 000 kişiden oluşan Özbek-Afgan kuvvetleri Safevi ordusunu mağlup etmişti.⁵²⁶ Neticede 1722 senesinin Ekim ayında İsfahan'ı Şah Hüseyin'den alan Mir Mahmud burada tahta oturmuştu. Burada yönetimi devralan Mir Mahmud kendisine yapılan darbe sonucu öldürülene kadar geçen sürede birçok katliama imza atmıştı Şah Hüseyin'in oğlu olan Safi'nin İsfahan'a kaçtığını öğrenen Mir Mahmud bu sebeple büyük bir korkuya kapılmış ve Safevi hanedanından 18 kişiyi katlettirmişti. Mir Mahmud öldükten sonra onun yerine kuzeni Eşref geçmişti.⁵²⁷

⁵²⁵ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 100-103.

⁵²⁶ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 103-104.

⁵²⁷ Savory, **age**, s. 275-276.

Şah II. Tahmasb (1722-1732)

İsfahan şehrinin Afgan kuşatması altında olduğu 1722 senesinin Haziran ayında buradan kaçarak Kazvin'e giden Mirza Tahmasb aynı yılın Ekim ayında Safevi tahtına oturmuştu. Onun tahta geçtiği esnada İran'da birbirinden bağımsız üç ayrı hükümdar bulunmaktaydı. Afgan Mir Mahmud İsfahan'da, Melik Mahmud Sistan'da ve II. Tahmasb da Kazvin'de kendisini hükümdar ilan etmişti. İran içerisinde yaşanan bütün bu gelişmelerden sonra ortaya çıkan otorite boşluğunu fırsata çeviren Osmanlı Devleti Şamahı'yı ele geçirmiş, Ruslar ise Reşt, Bakü ve Derbent şehrini almıştı.⁵²⁸

1. Nadir Bey'in Şah II. Tahmasb'a Desteği ve Afgan İsyanlarının Bastırılması

1688 senesinde Horasan'ın bir köyünde dünyaya gelen Nadir henüz küçük yaşta babası İmam Kulu hayatını kaybetmişti. Bundan sonra Ebiverd valisi olan Baba Ali Bey'in yanında bulunan nadir valinin iki kızı ile evlilik yapmış ve Baba Ali Bey'in 1723 senesinde ölmesiyle beraber onun yerine geçmişti. Gılzayların Safevi ülkesini işgal etmeleri üzerine Meşhed ve etrafının bağımsız yöneticisi Melik Mahmud'a katılan Nadir, burada isminin Mahmud'a karşı düzenlenecek olan bir suikasta karışması üzerine yanındakiler ile beraber kaçmak durumunda kalmıştı. Günden güne güçlenerek Horasan'ın ünlü emirleri arasına ismini yazdıran Nadir Bey II. Tahmasb'ın vermiş olduğu taht mücadelesi esnasında onun isteğiyle beraber muhafız kuvvetlerinin başına komutan olarak getirilmişti. Şah II. Tahmasb'ın yanında bulunarak taht mücadelesinde ona destek olan Nadir Bey bundan sonra Tahmasb Kulu Han unvanıyla anılmaya başlanmıştı.⁵²⁹

İran'da daha fazla güç elde etmeye çalışan Şah Eşref Hoteki'ye karşı harekete geçmek isteyen Nadir Bey ilk olarak Afganistan'ın batı civarlarından gelebilecek olan herhangi bir tehlikenin önünü almak için Melik Mahmud ve Dürranilerin üzerine yürümüştü. Bu sıralarda gücüne güç katmak isteyen Hoteki ise Şah Hüseyin'in kızıyla evlenmiş ve akabinde 4 Ekim 1721 tarihinde Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu Hemedan Antlaşması ile beraber Osmanlılara hükümdarlığını kabul ettirmişti. Melik Mahmud ve Dürranileri mağlup ettikten sonra İsfahan'da bulunan Şah Eşref'e karşı mücadelelere girişen Nadir Bey ve ordusu bunlarla tam üç defa karşılaşmış ve her seferinde Gılzayları mağlup etmişti. Tahmasb Kulu

⁵²⁸ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, s. 115-116.

⁵²⁹ Azmi Özcan, "NADİR ŞAH", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nadir-sah--iran>, Erişim Tarihi: 29.10.2022.

Nadir Bey'in Afganlar karşısında göstermiş olduğu başarılı mücadeleler sonucunda bunlar İran topraklarından tamamen atılmışlardı.⁵³⁰

2. 1730-1732 Safevi-Osmanlı Çatışmaları ve 16 Ocak 1732 Ahmet Paşa Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da Patrona Halil Ayaklanması ortaya çıkmıştı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Nadir Bey hemen harekete geçerek Tebriz ve Hemedan başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Irak-ı Acem ve Azerbaycan bölgelerinde Safevi otoritesini yeniden tesis etmişti. Bu bölgeleri aldıktan sonra Herat'a doğru harekete geçen Nadir Bey burayı da Safevi topraklarına katmıştı. Nadir Bey'in bu faaliyetleri karşısında İran'a sefer için gönderilen Şark Seraskeri Ahmet Paşa Safevi hükümdarı II. Tahmasb'ı mağlup etmiş ve Hemedan ve Kirmanşah'ı Osmanlı topraklarına katmıştı. Osmanlı serdarı Ali Paşa'nın Urumiye ve Tebriz şehirlerine kadar ilerlemesiyle beraber oldukça zor bir durumda kalan Safevi Devleti ile Osmanlılar arasında 1732 senesinde Ahmet Paşa Antlaşması imzalanmıştı.⁵³¹

Yapılan bu antlaşma ile beraber Kirmanşah, Tebriz, Luristan ve Hemedan Safevi Devleti'nde kalacaktı. Gence, Nahcivan, Tiflis, Şirvan, Revan, Şamahı ve Dağıstan bölgeleri ise Osmanlı yönetimine bırakılacaktı. Kuzeyde Aras Nehri iki devlet arasında sınır olarak belirlenmişken güneyde ise Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda mutabık kalınan sınır aynen korunmuştu.⁵³²

Safevi Devleti'nin Son Hükümdarı Şah III. Abbas (1732-1736)

Nadir Bey Afşar Osmanlı Devleti'yle imzaladığı antlaşmadan dolayı Şah II. Tahmasb'ı tahttan indirmiş ve artık ibadet gibi işlerle uğraşması için onu Meşhed'e göndermişti. II. Tahmasb tahttan indirilir indirilmez onun yerine 8 veya 10 aylık olan III. Abbas, Nadir Bey tarafından tahta oturtulmuştu. III. Abbas'ın tahta geçmesiyle beraber Nadir Bey "Naibü's Saltana" unvanını almış ve böylelikle Safevi Devleti'nin yönetimini fiilen kendi ellerine

⁵³⁰ Sayed Shafigula Sadat, "Nadir'in Eşref Hoteki ile Mücadelesi", **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1 (2017), s. 171-172.

⁵³¹ Hamideh Takizadesis-Tanju Ateş, "Kaçarlar Döneminde İran'ın Körfez Bölgesi, Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen Bölgelerindeki Şiilerle İlişkileri", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 4 (2020), s.7.

⁵³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 222.

almıştı. Bundan sonra Şah Abbas'ı Kazvin'e yollayan Nadir Bey tahttan indirdiği Şah II. Tahmasb'ın kız kardeşi olan Gevher Şad Hatun ile nikah kaymıştı.⁵³³

1735 senesine gelindiğinde Nadir Bey üzerine gelen Osmanlı kumandanı Abdullah Paşa'yı mağlup etmişti. Almış olduğu galibiyete beraber Revan, Tiflis ve Gence'yi ele geçiren Nadir Bey seferden dönerken Mugan Ovası'nda kurultay toplamıştı. Kurultaya katılan devletin önde gelenleri, ordu kumandanları ve daha önemli birçok şahsiyete kendisinin yeni şah olmasını kabul ettirmeyi başarmıştı. Bundan sonra nadir bey, şah olarak kendi devletini Afşar Devleti adıyla kurmuştu.⁵³⁴

⁵³³ Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, s. 126-127.

⁵³⁴ Takizadesis-Ateş, **agm**, s.410.

SONUÇ

Müslümanlar, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in vefat etmesi ile beraber ondan sonra seçilecek olan halifenin kim olacağı konusunda büyük bir fikir ayrılığına girmişti. Hz. Ali'nin öldürülmesi ve akabinde gerçekleşen Kerbela Olayları sonrasında ise yaşanan fikri ayrılıklar yol ayrımına dönüşmüş ve İslam'da farklı mezhepler ve bunların kolları ortaya çıkmıştı. İslam aleminde yaşanan bu mezhepsel bölünmeler özellikle Selçuk Bey'in Müslüman olması ile beraber Müslüman Türk devletleri ve toplulukları arasında da görülmüştü. Halifeliği devam ettiren Abbasi Devleti bir ara Şii Büveyhoğulları ve Şii Fatımilerin baskılarına maruz kalmıştı. Abbasiler ile iyi ilişkiler kurarak bunlar ile akraba olan Selçuklular halifeyi Şii baskılarından kurtarmıştı. Selçukluların halifeliği Şiilik ve taraftarlarına karşı koruması devlet siyasetinin en temel ilkelerinden birisini ortaya çıkarmıştı. Sünniliğin koruyucusu olan Selçuklular Şiilik ve bunun alt fırkaları ile yalnız askeri ve siyasi alanda değil, toplumsal boyutlarda da mücadelelere başlamış ve Şiilik karşısında Sünniliğe güç katması hasebiyle Nizamiye Medreseleri adlı eğitim kurumları ortaya çıkarılmıştı. Şii Büveyhoğulları ve Fatımiler ile başarılı bir şekilde mücadele eden Selçuklular bunlardan sonra Batıni hareketin lideri olan Hasan Sabbah ve fedaileri ile uğraşmış, fakat bunlar İlhanlı Devleti'nin ortaya çıkmasına kadar çözüme kavuşturulamamıştı.

Anadolu Selçuklu Devleti ve Harezmşahlar zamanında İran ve Anadolu coğrafyası yoğun Moğol baskılarına maruz kalmıştı. Bu bölgelerde yaşayan gruplar bunların zulümleri karşısında Ahi Evren ve Hacı Bektaş gibi tasavvufi liderlere ve tarikatlarına sığınmış, manevi kuvvetlerini bunlar üzerinden beslemişlerdi. Tarikatların o dönemde Anadolu coğrafyasında ne kadar güçlü olduğu Vefaiyye Tarikatı Baba İshak'ın çıkarmış olduğu isyanda ve Ahilerin Moğollar karşısında yapmış oldukları önemli mücadelelerde açıkça görülmektedir.

XIII. yüzyılda tasavvufi bir unsur olarak karşımıza çıkan bir başka oluşum da Erdebil Tarikatı'dır. Şeyh Safiyüddin tarafından kurulan Erdebil Tekkesi zamanla oldukça taraftar toplamıştı. Ünü günden güne artan bu tarikat İlhanlı Moğol askerleri ve devlet görevlileri

arasında da yayılma fırsatı bulmuştu. Timurlu Devleti'nin hükümdarı Emir Timur'un da saygısına nail olan tarikat Şeyh Hoca Ali döneminde Şii İslam eksenine doğru kaymış, ondan sonra gelen Şeyh İbrahim ile beraber ise özellikle Batını inanıştaki kitleler tarikatın etrafında toplanmaya başlamıştı. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın posta oturması ile birlikte neredeyse tamamen Şii görüşe giren Erdebil Tekkesi'ne Anadolu ve İran'da bulunan gayrı Sünni gruplar yoğunlukla katılmaya başlamışlardı. Şeyh Cüneyd liderliğinde devletleşme yoluna giren Erdebil Tarikatı Şii Karakoyunlular ve Sünni Akkoyunlular arasından başarı ile sıyrılabilmişti.

Erdebil Tarikatı Şeyh İsmail'in Safevi Devleti'ni kurması ile beraber devletleşme sürecini tamamlamıştı. Devletini Şiilik temelleri üzerine kuran Şah İsmail Daha tahta geçer geçmez yönetimi altında bulunan topraklarda Sünnilik ve taraftarları ile mücadelelere başlamıştı. Onun devletinin resmi mezhebi olarak Şiiliği seçmesi ise çoğunlukla siyasi nedenlere dayanmaktaydı. Safevi ailesini kuvvetleri ile beraber devletleşmeye kadar taşıyan Kızılbaşlar gayrı Sünni inanışlar içerisinde bulunmakta ve Şahları olan İsmail'i Mehdi gözünde görmekteydiler. Bunlardan aldığı gücü kırmak istemeyen İsmail devletini kurmasında büyük yararlılıklarını gördüğü Kızılbaşların tepki göstermeyecekleri bir dini oluşum üzerine temellendirmişti. Ayrıca Safevi Devleti'nin kurulduğu bölgede yaşayan tebaa Moğol istilalarından beri tasavvufi tarikatlar ve sufiler ile fazlasıyla içli dışlı olmuştu. Bütün bunlardan başka Şah İsmail'in devletini kurmuş olduğu toprakların etrafındaki bütün devletler Sünni İslam taraftarıydı. Özellikle Sünni İslam'ın temsilcisi olan Osmanlılar karşısında yeni bir dini oluşum olarak ortaya çıkmak isteyen Şah İsmail bu hareketi ile beraber Anadolu sahasından çok fazla sayıda taraftar elde edebilecekti, çünkü Osmanlı Devleti özellikle kırsal kesimde yaşayan ve göçer hayat tarzına sahip olan bu Türkmen gruplara şeri İslam'ı benimsetememişti.

Safevi-Özbek münasebetlerinin ortaya çıkmasında Maverâünnehir bölgesi ve özellikle Horasan'ın ticari ve iktisadi rolü oldukça belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler çerçevesinde başlayan ilişkiler ve çatışmaların 1508 yılı sonrasında dini bir meseleye evrildiğini görmekteyiz. İki devlet arasındaki ilişkiler genellikle Maverâünnehir ve Horasan üzerine yaşanan çatışmalarla gerçekleşmiş olmakla beraber bu münasebetlerde Osmanlı Devleti etkin bir rol oynamıştır.

Şii Safeviler coğrafi olarak Sünni olan Osmanlı Devleti ile Özbekler arasında yer almaktaydı. İşte bu durum Osmanlı Devleti ile Özbekleri ittifak yapmaya ve dostane ilişkiler kurmaya mecbur bırakmıştır. Hem Osmanlı Devleti hem de Özbekler İslam dünyasında fitne

ve fesat kaynağı olan bu Şii devlet ve hanedanını ortadan kaldırmayı neredeyse kendilerine görev edinmişlerdir. Özellikle Osmanlılar için Safevi tehdidi büyük bir önem arz etmekteydi. Özellikle Osmanlı topraklarındaki kırsal kesimlerde yaşayan Türkmen nüfusun İran'a olan göçleri her ne şekilde olursa olsun engellenmek zorundaydı. Bunlar arasında yaşanan göçler askeri ve tarımsal alanlarda Osmanlılara zor dönemler yaşatmaya başlamıştı, çünkü toprağı sürerek tarımsal ihtiyacı ve asker kaynağını karşılayacak olan nüfus Safevi yönetimine karşı sempati duymaya ve Anadolu'yu terk etmeye başlamıştı.

Safevi Devleti'nin ortadan kalkması durumunda Özbekler zengin topraklara hükmederek batıya açılabilirdi. Osmanlı Devleti ise kendi topraklarında karışıklık ve isyanlara sebebiyet veren Kızılbaşlardan tamamen kurtularak batı üzerine gerçekleştirdiği fütuhatlarıyla daha fazla meşgul olabilecek ve aynı zamanda İslam alemi adına önemli bir sorunu ortadan kaldırarak kendi prestijini daha da arttırabilirdi. Bu amaçlar doğrultusunda Osmanlı Devleti, müttefiki olan Özbeklere birçok defa yardımlarda bulunmuş ve genel olarak ortak hareket etmeye önem vermiştir. Sultanı I. Mustafa dönemine gelindiğinde Özbeklerin Timurlular gibi başlarına bela olabileceğini düşünen Osmanlı yöneticileri, bunlara karşı daha ihtiyatlı bir şekilde hareket edilmesi gerektiği kararını almışlardır.

Devletler arasındaki mezhebi çatışmalara siyasi çıkarlar gölgesinde bakmakta da oldukça fayda vardır. On İki İmam Şiiliği ekseninde kurulan ve şekillenen Safeviler ve Sünni olan Babürlüler zaman zaman Sünni Özbekler karşısında dostane ilişkiler kurmuş ve hatta ittifak dahi yapmışlardır. Safevi-Özbek ve Osmanlılar arasında yaşanan çatışmalarda taraflar çoğu zaman birbirlerini dinsizlik veya İslam'ın şartlarına uymamak ile itham etmişlerdir. Bütün bu dini suçlamalar ve çatışmalar karşısında Safevilerin Sünni olan Babürlüler ile defalarca dostluk ilişkisi ve ittifak kurması siyasi çıkarlar uğruna dini tavizlerin verildiğini ya da inançlardaki katılığın yumuşatıldığını göstermektedir.

Safevi hanedanının uyguladığı dini siyaset zaman zaman çeşitli değişimler içerisine girmiştir. Şah İsmail döneminde yönetimden uzaklaştırılmaya çalışılan Kızılbaşlar Şah Tahmasb tarafından büyük bir sorun olarak görülmüştür. Zaten babasının Çaldıran'daki yenilgisinden Kızılbaşların içki içmek gibi adetlerini sorumlu tutan Tahmasb bunların geleneklerini yasaklamış ve kendisi de Kızılbaş adetlerinden tövbe etmiştir. Tövbesinin ardından Şiiliğe daha koyu bir şekilde bağlanan Şah Tahmasb devleti iç çekişmeler ile oldukça yıpratılan Kızılbaşları Şiileştirmek için oldukça fazla gayretler göstermiştir. Bunların gelenek ve görenekleri yasaklanmış, uymayanlar ise en ağır şekilde cezalandırılmıştır. Şah Tahmasb'ın bunu yapmasındaki en önemli sebep Kızılbaşların inançlarını oldukça coşkun

bir şekilde yaşatması ve bunun da yeni isyanlara sebebiyet verebilmesi tehlikesiydi. Başka önemli bir neden de babası Şah İsmail'in gerçekleştirmiş olduğu siyasi birliğe karşılık kendisinin de dini birliği sağlamak arzusunda olmasıydı.

Şah II. İsmail hükümdarlığı esnalarında bir ara Sünniliğe meyletmiş, Şii adetlerini sorgulayarak bazılarını yasaklatmıştır. Safevi hükümdarı bu hareketi ile uzun zamandır devam eden Osmanlı-Safevi çatışmalarını bir nebze de olsa yatıştırmak ve yine Osmanlı-Özbek Sünni ittifakını kendi memleketinden uzak tutabilmeyi hedeflemiş, fakat Şii alimler ile Kızılbaşların tepkisinden çekinerek bu siyasetinden vazgeçmiştir.

Devlete en güçlü dönemini yaşatan Şah Abbas şehzadeligi döneminde yaşanan olaylar ile birlikte devleti kuran asli unsur olan Kızılbaşların güçlerinin büyük tehlikeler yarattığını görmüştür. Onların kuvvetlerinden faydalanabilmek adına güçlerini tamamen kırmak istemeyen Şah Abbas çoğu Kızılbaş aşiretinin beylerini öldürtmüş ve aşiretlerin başlarına güvendiği genç Kızılbaşları getirmişti. Bununla birlikte bunlar üzerinde otoritesini sağlayan Safevi hükümdarı ayrıca Kızılbaşlar haricinde orduda devşirmelere yer vermiş ve Kızılbaşların yönetimindeki bazı toprakları şahlık arazisine çevirmiş ve böylelikle Kızılbaşlar büyük bir başarı ile ordudan ve yönetimden uzaklaştırılmıştır. Şah Abbas tarafından büyük bir önem verilerek tamamen uygulanan bu başarılı arazi rejimi ondan sonra gelen hükümdarlar tarafından iyi bir şekilde yönetilememiştir. Önemli stratejik bölgelerin askeri Kızılbaş valilerden alınarak devşirmelere verilmesi özellikle stratejik bölgelerde askeri açıklar ortaya çıkarmıştır.

İran halkı üzerinde 1666 senesinde Şah Süleyman ile başlayan ve Şah Hüseyin döneminde artarak devam eden dini baskılar zamanla katlanılamaz hale gelmiştir. Safevi Devleti kurulduktan hemen sonra İran'da Şiiliği öğretmek ve yaymak için Arap coğrafyasından ithal edilen din adamlarından Muhammed Taki'nin evladı olan Muhammed Bakır Meclisi (Allame Meclisi) her türlü tasavvufi oluşuma karşı çıkmış ve bunlarla ciddi mücadeleler içerisine girmiştir. Onun İran'ı Şiileştirmek adına yapmış olduğu ağır baskılardan Sünniler, Zerdüşter, Hindular ve Yahudiler de fazlasıyla etkilenmiştir.

Tarikat zamanından devletleşme sürecine kadar olan zamanda Safevi ailesine ciddi destekleri olan Kızılbaşlar ve diğer tasavvufi oluşumlar zamanla devlet içerisinde istenmeyerek düşmanlaştırılmışlardır. Bunların ordudan ve sivil yönetimden uzaklaştırılmaları yönündeki yapılan çalışmalar esnalarında alınan birtakım önlemler Safevi Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır. Şah Süleyman zamanından itibaren büyük bir ivmeyle

devam eden arazilerin statülerinin değiştirilmesi ve dini zümrelere karşı olan ciddi mücadeleler devletin çöküşünün en büyük iki nedenini oluşturmuştur. Şahlık arazisi olarak düzenlenen bölgelerin geçmişte devletin en büyük askeri unsuru olan Kızılbaşlardan alınarak devşirmelere verilmesi zamanla buralarda çok büyük askeri ve idari sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Safevilerin dini baskılarına daha fazla boyun eğmeyen Sünni Afganlar devletin içerisinde bulunduğu bu kötü durumu görerek isyan hareketlerine başlamış ve Safevilerin yıkılmasındaki en büyük etken olmuşlardır. Netice olarak Safevilerin kuruluşundan beri sistemsal bir şekilde devam eden İran'ı Şiileştirme ve Kızılbaşların kuvvetlerinin kırılması politikaları XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Safevilerin gerileme ve çökme sürecini hızlandırmıştır.

KAYNAKÇA

Abdi Beğ Şirazi, **Tekmiletü'l-Ahbar (Safeviler)**, Çev: Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

Abdüllatif Kazvini, **Safevi Tarihi**, Çev: Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.

AHMADOV Shahı, **Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

AKA İsmail, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

AKKOCA İsmail, **Sultan I. Alaeddin Keykubad Zamanında Türkiye Selçuklu-Harezmşahlar Devleti İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

AKKUŞ Mustafa, “Hacı Bektaş Veli'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 0/66 (2013), s.(147-168).

AKYOL Hasan, **Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

AKYOL Taha, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Doğan Kitap, İstanbul 2018.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

ALLOUCHE Adel, **Osmanlı-Safevi İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)**, Çev: Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001.

ALPARGU Mehmet, “Özbekler”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozbekler>, Erişim: 17.01.2022.

ALTINTAŞ Meryem, **İbn Battuta’ya Göre Anadolu Şehirlerinde Siyasi, Dini, İlmî, İctimai ve İktisadi Hayat**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ARAYANCAN Ayşe Atıcı, “Karakoyunlu Sultanı Cihanşah’ın Şeyh Cüneyd’e Karşı Aldığı Önlemler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3/11 (2010), s.(73-78).

ARSLANOĞLU İbrahim, “Alevilik Nedir?”, **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi**, 13 (2000), s.(153-184).

AS Efdal, “XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 12/46 (2010), s.(219-253).

Aşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz: Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

AY Zahide, **Ortaçağ İrani’nda ve Anadolu’sunda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmailiği (13 – 15. Yüzyıllar)**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2012.

AYDAR Hidayet, “Tarih Boyunca Ezana Yapılan İlaveler”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VIII/18 (2017), s.(187-209).

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, “Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53/2 (2013) s.(411-420).

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, “Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilâtı’nda Yapılan Düzenlemeler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 103/204 (2013), s.(83-104).

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, “Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasi ve Dini Hadiseleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 48 (2016), s.(59-67).

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, **Safevi Devleti Tarihi**, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2015.

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, **Safeviye Tarikatı**, Tün Kitap Yayıncılık, Ankara 2018.

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, **Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

BARTHOLD Vasilij Vladimiroviç, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2019.

BARTHOLD Vasiliy Viladimiroviç, **Rusya ve Avrupa’da Oryantalizm**, Çev: Kaya Bayraktar ve Ayşe Meral, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

BAYRAM Mikail, **Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlana Mücadelesi**, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya 2012.

BEHRAMNEJAD Muhsin, **Karakoyunlular-Akkoyunlular (İran ve Anadolu’da Türkmen Hanedanları)**, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2019.

BİLGE Sadık Müfit, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012.

BOZAN Metin, **İmamiyye’nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul 2009.

BUDAK Mustafa, **Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri (1510-1740)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Ca’feri b. Muhammed el-Hüseyni, **Tarih-i Kebir (Tevarih-i Enbiya ve Müluk)**, Çev: İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

CAHEN Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

CLEVELAND William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

ÇAKMAK Mehmet Ali, “Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 25/3 (2005), s.(75-105).

ÇELENK Mehmet, “Safevi İlmi Geleneğinin İnşası ve İran’ın Şiileşmesi”, Ed: Mehmet Dağlar, **Safeviler (Kültür-Diplomasi-Toplum)**, KİTABEVİ Yayınları, İstanbul 2021, s.(83-114).

ÇELİK Züriye, **Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2014.

ÇETİN Osman, “Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Selçuklu-Moğol Münasebetleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4/4 (1992), s.(109-115).

ÇETİNOĞLU Mustafa, **Safeviler ve Kızılbaş Türkler**, Kamer Yayınları, İstanbul 2017.

ÇINAR Gülay Karadağ, “İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu”, **History Studies**, 3/2 (2011), s.(75-87).

ÇINAR Gülay Karadağ, **Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2011.

DAFTARY Farhad, **Şii İslam Tarihi**, Çev: Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2016.

DAĞLAR Mehmet, “Safevi Devleti’nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hüdabende Dönemlerinde Kızılbaş Hakimiyeti (1574-1578)”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 3/1 (2018), s.(50-65).

DAĞLAR Mehmet, **Şah Tahmasb’ın Dini Siyaseti (1524-1576)-İran’da Kızılbaşlıktan Şiiliğe Geçiş**, Önsöz Yayınları, İstanbul 2019.

DAĞLAR Mehmet, **Şah Tahmasb’ın Dini Siyaseti (1524-1576)-İran’da Kızılbaşlıktan Şiiliğe Geçiş**, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019.

DALKIRAN Sayın, “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 0/18 (2002), s.(49-96).

DEDEYEV Bilal, “Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu’dan Azerbaycan’a Türkmen Göçleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 0/77 (2016), s.(103-125).

Derviş Ahmed Aşiki, **Aşıkpaşazade Tarihi**, Haz: Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, C. I, Çev: Abdulsait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Ebu Bekr-i Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

EBU ZEHRA Muhammed, **İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Çev: Abdülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul YYY.

Ebu’l Gazi Bahadır Han, **Secere-i Türk (Türk’ün Soy Ağacı)**, Çev: Doktor Rıza Nur, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Ebü'l Ferec İbnü'l-İbri, **Tarihu Muhtarasi'd-Düvel**, Çev: Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

EFE Haydar-KIZIL Murat, “Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının Oluşumu ve Önemi”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, X/I (2017), s.(77-90).

EFENDİYEV Oktay, **Azerbaycan Safevi Devleti**, Çev: Ali Asker, TEAS Press Yayıncılık, İstanbul 2007.

EKİNCİ Mustafa, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

EMECEN Feridun, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

ERDEM Emre, **Sultan I. Alaeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Komşu Devletlerle Olan Siyasi İlişkileri**, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2019.

ERDOĞAN Eralp, “Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ve Babür İttifakı”, **History Studies**, 6/4 (2014), s.(31-39).

ERDOĞAN Eralp, **Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

ERKOÇ Murat, “Selçuklu Devleti ile Büveyhi Devleti Arasında Yaşanan İktidar Mücadelesinin Bağdat'ta Yaşayan Sünnilerin ve Şiiilerin üzerine Etkisi”, **Tarih ve Gelenek Dergisi**, 6/2 (2020), s.(595-615).

ERZİ Adnan Sadık, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, **Belleten**, XVIII/70 (1954), s.(179-221).

FIĞLALI Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, İzmir 1990.

GEDİK Ümit, “Fazlullâh b. Rûzbihân-İ Huncî ve Mihmân-Nâme-İ Buhârâ'sı Üzerine Bir Değerlendirme” **İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası**, 32 (2018), s.(95-128).

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, **Kitabü't Tarih-i Kühü'l-Ahbar**, C. I, Haz: Ahmet Uğur vd., Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

Genceli Kiragos, **Moğol İstilası (1220-1265)**, Çev: Mahmut Kemal Bey, Post Yayınları, İstanbul 2018.

GÖKALP Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz: Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

GÖKSU Erkan, **Selçuklular (Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları)**, Kronik Kitap Yayıncılık, İstanbul 2019.

GÖLPINARLI Abdülbaki, **100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

Gregory Abu’l-Farac, **Abu’l-Farac Tarihi**, C. II, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

GÜL Muammer, “Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakındoğu’daki Roller ve Tesirleri”, **Belleten**, LXX/257 (2006), s.(95-118).

GÜLTEN Sadullah, **Türklerin Hz. Ali’si (Destanlar, Efsaneler, Menkıbeler)**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

GÜNDÜZ Buket, **Kadı Ahmed Gaffari’nin Tarih-i Cihan-Ara İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler)**, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2019.

GÜNDÜZ Tufan, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

GÜNDÜZ Tufan, **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

GÜNDÜZ Tufan, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

GÜNDÜZ Tufan, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

GÜNEŞ İbrahim, “Memluk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20/2 (2010), s.(343-360).

GÜNGÖR Erol, **Tarihte Türkler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

GÜRBÜZ Osman, “Celaledin Harizmşah’ın Son Günleri”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 0/37 (2012), s.(29-46).

Hacı Bektaş Veli, **Vilayetname (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)**, Haz: Esat Korkmaz, Can Yayınları, İstanbul 2011.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, **Tarih'i Güzide**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

HAMMER Joseph von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I, Haz: Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2010.

HAMMER Joseph von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, Haz: Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2010.

HAMMER Joseph von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, Haz: Mümin Çevik, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2010.

Hasan Rumlu, **Safevi Şahı II. İsmail (Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu)**, Çev: Hasan Asadi ve Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

HAYKIRAN Kemal Ramazan, "İlhanlı Hakimiyeti ve İmamiye Şiileri", **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 1 (2020), s.(87-109).

HINZ Walther, **Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan (XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi)**, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

İbn Bibi, **El-Evamirü'l-Ala'yye fi'l-Umuri'l-Ala'yye**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

İskender Bey Türkmen, **Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi**, C. I, Çev: Ali Genceli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

JORGA Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

JORGA Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. III, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

KAFESOĞLU İbrahim, **Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-618 / 1092-1221)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

KAFESOĞLU İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

KANAT Cüneyt, “Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Memlük Devleti’nin Tutumu”, **Journal of Turkish Studies**, 4/2 (2000), s.(65-74).

KAPAR Mehmet Ali ve KOÇAK Fadime, “Anadolu’da Bir İstiklal Ateşi: Karamanoğulları Beyliği-Moğol Mücadeleleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 0/65 (2019), s.(245-264).

KAPLAN Doğan, “Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, 8/3 (2008), s.(183-203).

KARADENİZ Yılmaz, "Safevi Devleti’nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3 (2014), s.(53-67).

KARADENİZ Yılmaz, “Erdebil Tarikatı’ndan Safevi Devleti’ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi”, **Akademik MATBUAT**, 3/1 (2019), s.(1-16).

KARAGÖZ Mürüvet, **Safevi Devleti’nin Kuruluş Dönemi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2010.

KARİMİ Zainullah, **İran Ticareti ve İran Ermeni Tüccarların Uluslararası Ticari Bağlantıları (1600-1650)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016.

KARTALOĞLU Habib, **Safevilerin İlk Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi**, Fecr Yayınları, Ankara 2022.

Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lugat-it Türk**, C. I, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

KELEŞ Bahattin, “Baba İshak İsyanı’nın Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 23/1 (2018), s.(73-91).

KELEŞ Erol, “Doğu Anadolu’da Celaleddin Harezmsah’ın Faaliyetleri ve Harezmsah Mirası”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 4/2 (2019), s.(122-146).

KEMAÇ Güzel, **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, **Müsameretü’l-Ahbar**, Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

KESER Melda, “Alman Seyyah Engelbert Kaempfer’in Gözünden Şah Süleyman ve Sarayı”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2/1 (2019), s.(103-113).

KEVSERANİ Vecih, **Fakih ve Sultan (Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkileri)**, Çev: Ramazan Yıldırım, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.

KILIÇ Remzi, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan-Revan-Karabağ (1552-1554) Seferleri ve Sonuçları, **Journal of Universal History Studies (JUHIS)**, 3 (2020), s.(191-215).

KILIÇ Remzi, “Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (1999), s.(49-59).

KIRZIOĞLU Fahrettin, **Osmanlı’nın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

KIZILKAYA Oktay, “Safevi Tarikatının Devlet Haline Dönüşmesine Kadar Geçirdiği Aşamalar”, **Sosyal Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Araştırmalar**, C. I, Ed: Mehmet Yavuz Erler ve Abdullah Şevki Duymaz, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara 2018, s.(95-110).

KİTAPÇI Zekeriya, **Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005.

KOÇAK Turgay, **Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

KOYUNCU Mevlüt, “Aleviliğin Menşei Olan Şia’nın Ortaya Çıkışını Etkileyen Tarihsel Olaylar, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, I/1 (2015), s.(1-15).

KÖPRÜLÜ Fuat, **Anadolu’da İslamiyet**, Haz: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

KÖPRÜLÜ Mehmet Fuad, “Azeri”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

KÖYMEN Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

KÖYMEN Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

KÜPELİ Özer, **Osmanlı-Safevi Münasebetleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

MACİT Abdulkadir, **Şeybani Özbek Hanlığı: Siyasi, İdari, Askeri ve İktisadi Yapı**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.

MAZLUMI Farbod, “Safeviler Döneminde Teberrailer”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 3/5 (2020), s.(77-84).

MELIKOFF İrene, **Kırklar’ın Cem’inde**, Çev: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul 2011

Minhac-ı Sirac El-Cüzcani, **Tabakat-ı Nasırı (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, Çev: Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Moğolların Gizli Tarihi (I. Tercüme), Çev: Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

MOHAMMASNEJAD Hamidreza, “Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 57 (2015). s.(99-120).

Muhammed Bin Abdülkerim, **Dinler ve Mezhepler Tarihi (el-Milel ve’n-Nihal)**, Çev: Muharrem Tan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.

MUSALI Namık, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 0/80 (2016), s.(9-36).

Müverrih Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, Çev: Gürsoy Solmaz, Elips Kitap Yayınları, Ankara 2019.

Naki Ahmet, “Osmanlı’ya Karşı İran’la İttifak: 16. Yüzyılın Siyasi ve İktisadi Rekabet Ortamında Avrupa’nın Müttefik Arayışları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 35/59 (2016), s.(115-129).

NAMIK Musalı, “Safevi Kaynaklarına Göre I. Şah Tahmasp ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nde Ahlat ve Çevresinde Safevi-Osmanlı Savaşları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2/5 (2015), s.(16-31).

NECEF Ekber N., **Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi (Oğuzların Ortaya Çıkmasından XIV. Asra Kadar**, Kanun Yayınları, Bakü 2010.

OCAK Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü)**, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.

OCAK Ahmet, “Bir Terör Örgütü Olarak “Batınlık” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, **Dini Araştırmalar**, 7/20 (2004), s.(163-178).

Oruç Bey, **Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler**, Çev: Leyla Aksüt Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2014.

ÖDEN Zerrin Günal, “Karamanoğulları Beyliği”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

ÖRS Derya, **Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem-Aray-i Eminisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.

ÖZ Mustafa ve Mustafa Muhammed eş-Şek'a, “İSMÂİLİYYE”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismailiyye>, Erişim: 01.06.2023

ÖZ Mustafa, “MECLİSİ, Muhammed Bakır”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclisi-muhammed-bakir>, Erişim Tarihi: 28.10.2022.

ÖZBARAN Salih, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZBEK Süleyman, “Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a”, **Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 5/1 (2018), s.(2-17).

ÖZCAN Azmi, “NADİR ŞAH”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nadir-sah--Iran>, Erişim Tarihi: 29.10.2022.

ÖZDEMİR Ali Rıza, **Türk Hakanı Şah İsmail**, Kripto Yayınları, Ankara 2018.

ÖZDEMİR Hacı Ahmet, “Cengiz İstilası”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

ÖZŞAHİN Didem, **Türkiye Selçuklularında Üçlü Saltanat Döneminin Siyasi Yapısı (1246-1262)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018.

ÖZTUNA Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, C. 5, Hayat Yayınları, İstanbul 1964.

PİYADEOĞLU Cihan, “Selçuklu ve İsmaili Kalesi Girdkuh”, **Türkiyat Mecmuası**, 1 (2017), s.(249-257).

QUINN Sholeh, **Şah Abbas (İran’ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar)**, Çev: Zeliha Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

RAHİMLİ Günel, “Halk İslamı ve Kızılbaşlık”, **Akademik Hassasiyetler**, 4/8 (2017), s.(57-69).

Rumlu Hasan, **Şah İsmail Tarihi (Ahseü’t-Tevarih)**, Çev: Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

SADAT Sayed Shafigula, “Nadir’in Eşref Hoteki ile Mücadelesi”, **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2/1 (2017), s.(166-180).

SARAY Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.

SARIKAYA M. Saffet, “Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 0/82 (2017), s.(9-22).

SAVAŞ Saim, **XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

SAVORY Roger, **Safeviler Devrinde İran**, Çev: Özgür Kolçak, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.

SEVİM Ali ve MERÇİL Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Sıbt İbnu’l – Cezvi, **Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan’da Selçuklular**, Ter. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

SOĞUKOĞLU Fehmi, “Oluşum Süreçleri ve Ayrışan Yönleriyle Zeydiyye, İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye Üzerine Bir İnceleme” **Atlas Dergisi**, 4/15 (2018), s.(1784-1792).

SOOFİZADEH Abdolvahid, “Güney Kafkasya’da Osmanlı-Safevi Rekabeti”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, 43 (2018), s.(165-179).

SOOFİZADEH Abdolvahid, “Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 42 (2017), s.(437-449).

SOOFİZADEH Abdolvahid, **Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri (1795-1925)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

SPULER Bertold, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür- İlhanlılar Devri, 1220-1350)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

SÜMER Faruk, “Abbas II”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-ii>, Erişim: 27.10.2022.

SÜMER Faruk, “Abbas I”, **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-i>, Erişim: 22.08.2022.

SÜMER Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, 1 (1969), s.(1-147.)

SÜMER Faruk, **Çepniler (Anadolu’nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

SÜMER Faruk, **Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah’a Kadar)**, C. I, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967.

SÜMER Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

SÜMER Faruk, **Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, Çev: Hicabi Kırlangıç, Atlas Yayınları, Ankara 2015.

ŞAPOLYO Enver Behnan, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Güven Matbaası, Ankara 1972.

Şeref Han, **Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)**, C. II, Çev: Mehmet Emin Bozaslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

Şeyh Safi Buyruğu, Haz: Doğan Kaplan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.

Şeyh Vefayi Mehmed, **Tevarih-i Gazavat-ı Sultan Murad-ı Salis**, Haz: Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

TAKİZADESİS Hamideh - ATEŞ Tanju, “Kaçarlar Döneminde İran’ın Körfez Bölgesi, Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen Bölgelerindeki Şiilerle İlişkileri”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2/4 (2020), s.(409-426).

TANSÜ Yunus Emre, “Selçuklu Devletinde Tasavvufî Unsurların Yönetim Üzerindeki Etkileri”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, 0/10 (2018), s.(101-109).

Tarih-i Al-i Selçuk (Selçukname), Çev: Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

TAVERNIER Jean Baptiste, **Tavernier Seyahatnamesi**, Çev: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul 2010.

TOGAN Ahmet Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

TURAN Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

TURAN Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958.

TUYSUZ Cem Ş. ve YILMAZ Şahin, “Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergahı ve Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)”, **Tarih&Gelecek Dergisi**, 3 (2019), s.(724-753).

TÜRK Ümit Ulvi, **Safevi Devleti’nin Özbek Hanlıkları ve Babür Devleti ile Siyasi İlişkileri (1526-1722)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

UYAR Mazlum, "Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi-Devletinin Ortaya Çıkışı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 7-8 (2000-2001), s.(85-98).

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ÜKTEN Selim Serkan, “16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde Cereyan Eden Yağma Akınları Üzerine Değerlendirmeler”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 18/2 (2021), s.(1485-1509).

ÜLKER Halil, “Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8/4 (2019), s.(3977-4006).

YAMAN Ali, **Alevilik Nedir?**, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

YAMAN Ali, **Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi**, Nokta Kitap yayıncılık, İstanbul 2012.

YILDIRIM Cengiz, **Şah İsmail-Safevi Kızılbaş Devleti**, Dorlion Yayınları, Ankara 2022.

YILDIRIM Rıza, **Aleviliğin Doğuşu**, Çev: Barış Yıldırım, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

YILDIZ Harun, “Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran İlişkisi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 0/61 (2012), s.(187-206).

YILMAZ Orhan, “Alevilikte Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) ve Şamanizm Etkileri”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 1/4 (2014), s.(1-13).

YİNANÇ Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, C. II, Haz: Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Ziya Şakir, **Mezhepler Tarihi ve Şah İsmail**, Cevahir Yayınları, İstanbul 2008.

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapakdaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası